

Fagsenter for seniorer

Onsdag 3

- Innspill til faglig inspirasjon og ettertanke

Harald Koht (red.)

OsloMet Skriftserien 2026 nr. 6

Onsdag 3

Innspill til faglig inspirasjon og ettertanke

Utgitt av Fagsenter for seniorer

OsloMet - storbyuniversitetet

Redaktør: Harald Koht

OsloMet Skriftserien 2026 nr. 6

Copyright: © Forfatterne /The authors

Kopiering av tidsskriftet og de enkelte artiklene er kun tillatt på institusjoner som har inngått avtale med Kopinor, og kun innenfor rammen som avtalen omfatter.

OsloMet Skriftserie 2026 nr. 6

ISSN (trykt): 2535-6984

ISSN (online): 2535-6992

ISBN (trykt): 978-82-8364-758-7

ISBN (online): 978-82-8364-759-4

OsloMet – storbyuniversitetet

Universitetsbiblioteket

Skriftserien

Postadresse:

Postboks 4, St. Olavs plass

0130 Oslo

Trykket hos Byråservice

Trykket på Scandia 2000 white, 80 gram på materiesider/200 gram på coveret

Innhold

Fra redaksjonen	iii
Nordens første sykkelritt.....	1
<i>Thore Oksvold</i>	
‘Då skall han bli frisk!’	20
<i>Marit Ranum Granholt</i>	
Boligers brukskvalitet	39
<i>Lene Schmidt</i>	
Et barn er født i Betlehem?	60
<i>Gunnar Neegaard</i>	
Samfunnets livsgrunnlag	78
<i>Ida Hydle</i>	
Kronikken som nyhet.....	84
<i>Thore Oksvold</i>	

Fra redaksjonen

Tidsskriftet *Onsdag* er et populærvitenskapelig fagtidsskrift. Det foreligger nå med sin tredje utgave. Artiklene er basert på foredrag som holdes onsdager på Fagsenter for seniorer ved OsloMet. Bidragene vil stort sett være friere i form og innhold enn vanlige forskningsartikler. Innleggene er gjerne knyttet til foredragsholdernes undervisning og forskning, men i noen tilfeller også til spesialinteresser utenfor deres primære faglige forankring. Artikkelforfatterne har erfaring fra ulike fagfelt, og tidsskriftet vil derfor ha et flerfaglig innhold. Tidsskriftet er åpent for bokmeldinger.

Artiklene skal være språklig tilgjengelig for lesere med en annen faglig bakgrunn enn forfatterens. Språket vil hovedsakelig være norsk, men bidrag på svensk og dansk aksepteres også.

Tidsskriftet utgis i OsloMets skriftserie og er tilgjengelig både trykt og digitalt. Redaksjonen består av medlemmer av Fagsenteret med ulik faglig bakgrunn.

Vi ønsker oss å henvende oss til et bredt spekter av lesere som er nysgjerrige på emner og problemstillinger både innenfor og utenfor eget fagfelt. Vi håper tidsskriftet kan by på overraskende innsikter og åpne leserens interesse for nye tema.

Dette nummeret tar for seg temaer innen kulturhistorie, biografi, byplanlegging, teologi og urfolkskunnskap. Thore Oksvold skriver om sykkelSPORTS tidlige historie i Norge. Marit Ranum Granholt tar for seg karrieren til den berømte svenske lege Ernst Westerlund og hans forhold til forfatterens egen familie. Lene Schmidt har studert utviklingen av bolignormer i norske byer. Gunnar Neegaard skriver om det historiske grunnlaget for bibelske fortellinger. Ida Hydle redegjør for et prosjekt som søker å veve sammen ulike kunnskapsformer og verdenssyn blant urfolk i Norge og andre land. *Onsdag 3* avsluttes med en bokmelding om kronikkens plass i dagens aviser.

Redaksjonsutvalget

Harald Koht, redaktør

Trine Deichman-Sørensen

Lars Egeland

Robert Salomon

Knut Lehre Seip

Jofrid Karner Smidt

Nordens første sykkelritt

med Georg Bausback som mangslungen aktør

Thore Oksvold

I 1882 ble Nordens første sykkelritt arrangert, i Kristiania. Dette ble referert i Dagbladet og Morgenbladet. Hvordan refererte de, og hvorfor refererte de som de gjorde? Hvordan var tekstene, og hvordan kan de forstås i lys av teknologi, konvensjoner og historisk kontekst? Strukturen i denne hermeneutiske analysen er kronologisk. Jeg starter med sykkelhistorie for å klargjøre hvorfor sykkelrittet i 1882 foregikk med doninger der diameteren på forhjulet kunne være halvannen meter.

De første syklene mangla pedal. Likevel var de sykler, for ordet «sykkel» er danna av det engelske «bicycle», som er satt sammen av den greske forstavelsen «bi-», som betyr «to», og «cyklos», som betyr «hjul». En sykkel er altså en tohjuling. Den tyske baron Karl Drais von Sauerbronn fra storhertugdømmet Baden utvikla i 1817 et brukbart framkomstmiddel på to hjul av en trebjelke med hjul påmontert foran og bak. Han satte et polstra sete på bjelken, og dessuten kunne forhjulet på Karl Drais' farkost dreies med en styregaffel, slik at den kunne svinge. Framdrifta skjedde ved at rytteren sparka fra med ett bein på hver side. Sjøl kalte Drais oppfinnelsen for en «løpemaskin», men den ble etter kort tid også kjent som en «Draisin» etter navnet Drais. Han konstruerte også framkomstmidler med flere enn to hjul, og betegnelsen dresin» brukes ennå om banevoktertralla på jernbaner.

Engelskmannen Dennis Johnson lagde en versjon av løpemaskinen som var lettere å styre, og som ga høyere fart sia den hadde litt større hjul enn «draisin»-en. Den kalte han «Hobby horse». Familien Kielland på Ledaal i Stavanger anskaffa en slik maskin Kiellands oldefar Gabriel Schanche Kielland bodde der. Kiellandfamiliens Hobby horse ble antakelig brukt mest som leketøy for barna, og kanskje guttungen Alexander også brukte den drøye 30 år seinere? Løpemaskinen til Kielland-familien inngår i dag i samlingene til Stavanger museum, og en kopi finnes på Teknisk museum i Oslo (Rabben 2017: 22).

Bilde 1: Kopi av Kielland-familiens Hobby Horse. Norsk Teknisk Museum (digitaltmuseum.no)

Når løpemaskinen greit kunne styres, bredte interessen seg til europeisk og amerikansk overklasse, og i England ble kappløp på tohjulinger arrangert på stevner med hesteveddeløp (op. cit.: 28). Det engelske ordet for «kjepphest» er nettopp «hobby horse», så det er ikke så rart at det også kunne være kjepphestløp på hesteveddeløp. Merk at vi kan ri både hest, kjepphest og sykkel; «Tour de France» er et sykkelritt. Både Johnsons Hobby horse og Drais' løpemaskin kunne likne en kjepphest med hjul (Nielsen 1981: 20).

I 1867 utstyrte den parisiske smeden Pierre Michaux forhjulet med krank og pedal, og gjorde forhjulet større enn bakhjulet. Denne varianten ble også innført i Norge. På dårlige veger og veger med brustein ga imidlertid trehjula, som var omvundet med slitesterkt jernband akkurat som vognhjul, en upraktisk og humpete opplevelse, og modellen fikk snart tilnavnet «Knokkelrister'n» – «the bone shaker» (Rabben 2017: 29; 31). Dårlig vegstandard begrensa nyttebruken, men særlig i USA ble det i 1860-åra bygd egne baner for tohjulinger – både innendørs og utendørs – slik at konkurranser kunne foregå med tallrikt publikum begge steder. Egne damekonkurranser forekom også. I USA kunne innendørsbaner også være reine showarenaer med ryttere som sykla på line eller gjorde andre stunt og triks (op. cit.: 36).

Bilde 2: Michauxs Velociped fra 1868 med smijernsramme, krank, pedal og bremseplate. Jernbeslåtte trehjul rista fælt på veg med brustein, humper, dumper og andre ujevnheter. Derfor ble den kalt «Knokkelrister» («Bone shaker»).

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Boneshaker,_European,_circa_1868.JPG

Et par år etter at forhjulsakselen hadde fått pedal, innførte franske utviklere metallramma og engelske fabrikanter ståltrådeikene, og ved vulkanisering (varme- og svovelbehandling av rågummi til ferdig produkt) la amerikanske produsenter massiv gummi på hjula. Kulelager gjorde at hjula dreide lett rundt (op. cit.: 44), og nå begynte konstruktørene også å eksperimentere med det nye kjøretøyets fart. Det ga ideen til utvekslinga, som bestemmer forholdet mellom hvor fort syklisten trækker, og hvor fort hjulet går rundt (Andersen 1941: 56). Et stort hjul gir større fart enn et lite, og det forreste hjulet, som var drivhjulet, kunne lages større når en hadde metallhjul med jernspiler. Dermed oppsto «høghjuleren», som dominerte all sykkelproduksjon mellom 1872 og slutten av 1880-åra. Den ble kalt «Velociped», som er danna av det latinske adjektivet «velox», som betyr «rask/hurtig/kjapp», og substantivet «ped» (latin «pes» i nominativ), som betyr «fot». «Velociped» betyr altså «kjappfot». Med stort drivhjul ble det «lang tilbakelagt strekning for hver gang pedalen ble tråkket rundt» (Nielsen 1981: 22).

Den nye modellen, med sitt 150 cm høge forhjul og 45 cm høge bakhjul og med rytteren sittende nesten midt over forhjulet, var imidlertid vanskelig å balansere. Ved den minste ujevnhet i vegen kunne høghjuleren gå over ende og rytteren bli kasta fram over forhjulet. Også denne modellen fikk derfor økenavn. I Danmark ble «Velociped» til «Velteped» og i Norge til «Veltepetter» (Andersen 1941: 56f). Fordelen ved å sitte midt over drivhjulet var at kroppsvekta da ga ekstra kraft til tråkket (Nielsen 1981: 22).

Kappritt med velosiped

Det var velosipeden som dominerte på kapprittbanene i 1870–1880-åra, for det store drivhjulet ga størst fart – når en bare mestra farkosten. Farten kunne testes, som i denne notisen i ettermiddagsavisa *Dagen* (redigert av Jakob Breda Bull; gitt ut i Kristiania) 01.09.1882:

Velocipedfart. Paa samme Tid som en Herre imorges foretog rundt Slottet en Promenade, der tog ca. 20 Min., havde en af hans Bekjendte pr. Velociped kjørt ud fra Universitetsbygningen til Dronningbjerget, drukket der et Glas Melk, og tilbage igjen indover Drammensveien, via Vippetangen til Universitetsbygningen.

Det var et karsstykke å mestre en velosiped, og i Storbritannia dukka det på 1870-tallet opp gentlemensklubber for dem som klarte kunststykket: «Rytterne var på mange måter flanører på hjul» (Rabben 2017: 47). Velosipeden ble en fritidsmaskin for modige unge menn fra den øvre middelklassa med tid og råd til å dyrke denne sporten. Velosipedbruk til privat forlystelse har også hatt en viss utbredelse i Norge på 1870-tallet. Det gjaldt særlig i byer. I 1876 opptrådte en engelsk velosipedklubb med varietéforestilling med sykkelkunster på Klingenberg Theater i Kristiania, og i 1878 hadde Kristiania Tivoli et liknende program. Utafor byene var velosipedbruk ennå lite utbredt (op. cit.: 37f).

Det forekom også at velosipedryttere var ute på langtur, slik det framgår av hovedstadsavisa *Fædrelandet* 02.09.1882:

Hurtig Reise med Velociped. («Morgbl.»). En øvet Velocipedrytter, Hr. Georg Basback, Medlem af Christiania Velocipedklub, red paa Velociped (Bicycle) næst forr. Søndag Morgen Kl. 3 ½ herfra til Sandviken, Humledal, Sundvolden, Hønefos, Næs i Aadalen og ankom til Gaarden Lunde i Næs Kl. 7 ½ om Aftenen, paa Grund af Uveir forsinket 1 ½ Time. Fraregnet Hviletiden tilbagelagde han den 11 ½ Mil lange Vei, med mange store Bakker imellem, paa 10 Timer. Onsdag red han fra Næs Kl. 6 om Morgen, og ankom til Sandviken Kl 6 ¼ Efterm. Han hvilte derpaa 3 ½ Time, saa at 10 Mils Vei

tilbagelagdes paa 8 $\frac{3}{4}$ Times Fart. Paa Grund af Veirforholdene benyttede han Jernbanen fra Sandviken til Kristiania. Efter Turen følte han sig meget vel og ikke anstrengt.

Vi må lese «derpaa» som «på turen» eller «på vegen (= undervegs)». Da stemmer regnestykket i «Onsdag red han fra Næs Kl. 6 om Morgen, og ankom til Sandviken Kl 6 $\frac{1}{4}$ Efterm. Han hvilte derpaa 3 $\frac{1}{2}$ Time, saa at 10 Mils Vei tilbagelagdes paa 8 $\frac{3}{4}$ Times Fart». De detaljerte tids- og strekningsangivelsene dokumenterer karsstykket, slik rekorder registreres i moderne sport.

Det er på denne bakgrunnen rimelig at Hr. Georg Basback om lag en måned etter turen forbi Hønefoss og Sperillen til Nes i Ådal, også deltok i det som antas å være Nordens første velosipedkappritt. Dette rittet er referert i *Dagbladet* og *Morgenbladet* 26.09.1882. Artiklene er søkt opp i Nasjonalbibliotekets database over tidligere utgitte aviser:

Dagbladet, 26.09.1882

Kristiania Velocipedklubs Kapridt i Søndags var begunstiget af det heldigste Veir og ikke faa Tilskuere havde samlet sig langs Vejen. I Løbet deltog ti Ryttere. Distancen, ti Kilom., mellem Ljan og Ringnes, tilbagelagdes paa den korteste Tid, 31 $\frac{1}{2}$ Minut, af Hr. A. Heyerdahl, der saaledes vandt første Præmie; anden Præmie vandt Hr. G. Bausbach med 33 Minutter, begge ridende Carber's 54-inch Maskiner.

Naar man tager i Betragtning, at Klubben endnu ikke er et Aar gammel, samt at Løbets første Halvdel er en omtrent uafbrudt Stigning, har man visselig al Grund til at lykønske Klubben med de opnaaede Resultater, der lover godt for Velocipedsportens Fremgang og Trivsel i vort Land.

Efter endt Kapridt samledes man paa Ringnes, hvor Præmieuddelingen fandt Sted.

I den store rummelige Sal var en splendid Middag arrangeret, hvori 25 af Klubbens Medlemmer deltog; et par Medlemmer havde imidlertid paa Salens ene Langvæg anbragt en vakker Dekoration af Flag og Grønt, der dannede en smuk Ramme om en vellykket Tegning forestillende en Velocipedrytter paa sin Ganger.

Den ene Tale afløste den anden og det første Velociped-Kapridt (saavidt vides i hele Norden) fik en smuk Afslutning.

Morgenbladet, 26.09.1882

Christiania Velocipedklub afholdt den 24de ds. under gunstige Veirforhold sit første Kapridt – saavidt vi ved, det første af det Slags i hele Norden.

I Løbet deltog 10 af Klubbens Medlemmer. Distansen, 10 Kilometer, mellem Lian–Ringnæs, blev tilbagelagt paa den korteste Tid, 31½ Min., af Hr. A. Heyerdahl, der vandt 1ste Præmie. Hr. G. Bausback vandt 2den med 33 Min.

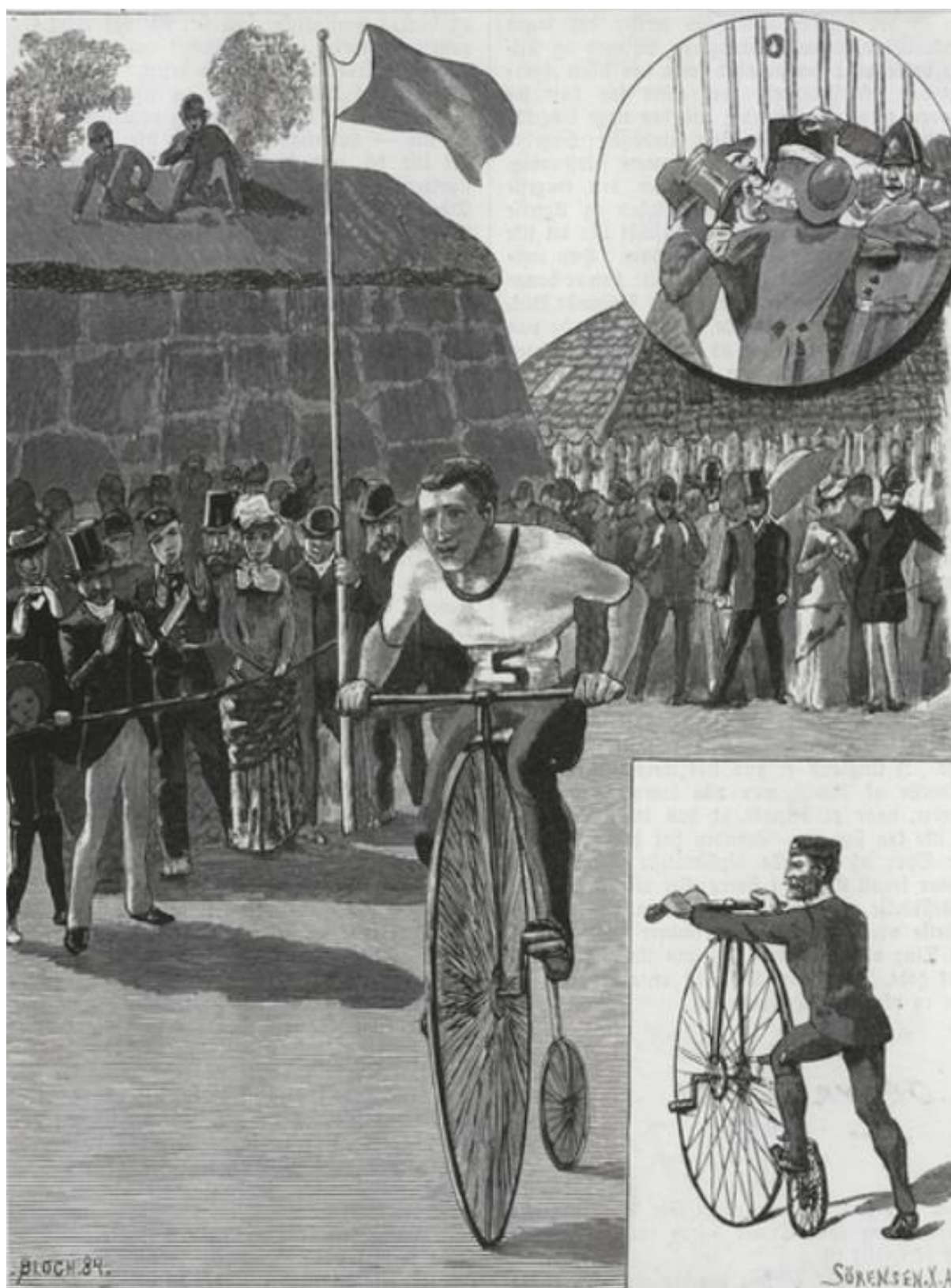
I Betragtning af, at denne Sport endnu i vort Land, er saa ny, og at Banen for Størstedelen var opadstigende, maa Resultatet efter Omstændighederne kaldes tilfredsstillende.

Efter Kapridtet samledes 25 af Klubbens Medlemmer til en belivet Middag paa Ringnæs.

Klubben som arrangerte rittet, het «Kristiania Velocipedklub», som Dagbladet skriver. Den var stifta 9. januar 1882. Men at Morgenbladet skriver «Christiania», avspeiler at fornorska skrivemåte av navnet på hovedstaden ennå ikke hadde festa seg. At avisene skriver ulikt, kan også være språkpolitisk betinga. Morgenbladet var konservativt, mens Dagbladet brøt med det gamle. Byen het «Christiania» fra 1624 til 1877. Da begynte myndighetene å skrive «Kristiania», som byen het fram til 1925.

Begge avisene nevner tidspunkt for arrangementet, værforhold, antall deltakere, tilbakelagt distanse og navn og anvendt tid på de to beste, som begge ifølge Dagbladet rei «Carber's 54-inch Maskiner». Av samtidige annonser framgår det at sykkelmerket nok er «Carver», etter fabrikanten James Carver i Nottingham. For eksempel hadde *Bratsberg Amtstidende* i Skien en annonse for «Velocipeder (Bicycler)» 10.07.1885 der Carver er nevnt blant de «bekjendte Fabrikanter» bak modellene «Känguruh Safety», «Special Club», «Popular Premier» og «Tourist». I annonsen heter det: «Som en aldeles fortrinlig Velociped for ældre Folk anbefales 'Känguruh Safety', da Maskinens hele Høide, ved Hjælp af Udvexling, er bragt ned til kun 34" á 36"; ikkedestomindre har man med 'Känguruh' opnaaet den allerstørste Hurtighed, som er præsteret paa Velociped.» Den «Carver»-modellen de to raskeste rytterne i kapprittet fra Ljan til Ringnes brukte, hadde en forhjulsdiameter på 54" – det vil si 137,16 cm.

«Carver» var også et kjent symaskinmerke. Det er ikke tilfeldig: Det tyvende århundres bil- og flyindustri utviklet seg mange steder direkte fra sykkelindustrien i det nittende, likesom sykkelindustrien hadde utviklet seg fra symaskinfabrikkene. Singer laget for eksempel også sykler. Og det var neppe noen tilfeldighet at brødrene Wright, som har fått æren av å være historiens første aeronauter, var sykkelprodusenter og at de første aeroplanene deres var bygget av sykkeldeler.

Bilde 3: Velocipedkappløp i Kristiania 21.09.1884. Tegning av Andreas Bloch (1860-1917.) <http://www.oslobilder.no/OMU/OB.02921> Oslo Museum, Byhistorisk samling
Fotograf: Rune Aakvik.

Det lengste spranget tok likevel antagelig franskmannen Peugeot som i 1882 la ned produksjonen av ståltrådstativ for krinoliner og begynte med sykler. Som vi vet, stanset han ikke der, men fortsatte med automobiler.

Bilmerker som Triumph, Rover, Humber og Raleigh var opprinnelig sykkelmerker, liksom Opel og Peugeot. (Apenes 1993: 16)

Under og etter den fransk–tyske krigen i 1870–71, da disse krigførende landa heller produserte våpen enn sykler, var England blitt landet for sykkelindustri. Der overtok finmekanikere, særlig symaskinprodusenter, sykkelproduksjonen som vognmakere og grovsmeder tidligere hadde stått for (Nielsen 1981: 21).

Vinneren av kapprittet i 1882, A. Heyerdahl, var i 1890-åra formann for Kristiania Velocipedklub (Rabben 2017: 98). Klubben ble formelt etablert samme år som rittet mellom Ljan og Ringnes fant sted. Den skulle være en organisasjon for velosipedens fremme både til sport og «så vidt mulig» i alminnelig bruk som befordringsmiddel. Øvre middelklasse var nok målgruppe for klubben, for husmenn og arbeidere hadde ikke råd til velosiped (op. cit.:44). Så seint som i 1895 var gjennomsnittsprisen for en velosiped 300 kroner. Det tilsvarte omkring ei halv årslønn for en norsk industriarbeider eller også det en gardsarbeider tjente på et helt år. Men på grunn av økt sykkelproduksjon omkring århundreskiftet gikk sykkelprisene markert ned, slik at en gardsgutt i 1905 ikke behøvde å spare mer enn i et halvt år for å få råd til å kjøpe en enkel, men solid sykkel (Apenes 1993: 18).

Artiklenes sjanger og språk

Bare det første avsnittet i Dagbladets artikkel er referat fra sjølve kapprittet. Det andre avsnittet er kommenterende, der ros og lykkønskning til den nystifta arrangørklubben begrunnes i at tiltaket er nytt i Norge, og at løypa var krevende. Som i den nasjons- og framtidsbyggende sportsjournalistikken tidligere på 1800-tallet løses lykkønskningen patriotisk ut i at tiltaket «lover godt for Velocipedsportens Fremgang og Trivsel i vort Land».

Den siste halvdelen av artikkelen handler om banketten på Ringnes, der premiene ble delt ut. Vi får ikke vite hva slags premier det var, men at «en splendid Middag» ble holdt i «den store rummelige Sal». I god patriotisk ånd var en langvegg i salen pynta med «Flag og Grønt» som en «smuk Ramme om en vellykket Tegning forestillende en Velocipeddrytter paa sin Ganger». Som vanlig i sportsartikler fra 1800-tallet får vi vite at mange holdt tale, men som et moderne sjangertrekk avviker denne artikkelen fra tidligere sportsartikler ved at det ikke blir opplyst hvem som holdt tale, og heller ikke hva som ble sagt. Men arrangementet «fik en smuk Afslutning». Intervju forekom ikke i 1800-tallets sportsartikler.

Artikkelen i Dagbladet er upersonlig skrevet med tredjepersonpronomenet «man» og med alderdommelige s-passiver («tilbagelagdes», «samledes» og «vides») og presens partisipper («ridende» og «forestillende»). Noen perioder er lange, men i de fleste er overordna setning stilt foran underordna setninger. Bare én har underordna setninger først: «Naar man tager i Betragtning, at Klubben endnu ikke er et Aar gammel, samt at Løbets første Halvdel er en omtrent uafbrudt Stigning, har man ...». Teksten har i gjennomsnitt 27 ord per periode, og 32 prosent av orda har sju bokstaver eller mer. Lesbarhetsindeksen er altså 59, som er høgt etter vår tids stilnormer, men vanlig i tekster med kansellistil, som dominerte i avisene på 1800-tallet. («Kanselli» betyr opprinnelig «skranke» – med metonymisk betydningsoverføring til «offentlig forvaltningsorgan».) Ordet «imidlertid» opptre her i den forelda grunnbetydningen «i mellomtida», dvs. mens de andre lagde middag og dekket bord. «Ikke faa» (istedenfor «*mange») er en underdrivelse eller «understatement», og «Ganger» er et litt forelda, poetisk ord for ridehest. Sia det her er tale om sykkel, er ordet brukt metaforisk. Det er også metonymisk, sia ordet henger sammen med «ganga», som er etymologisk grunnform for «gå», slik at «ganger» fokuserer at hesten går. «Begunstiget», «Fremgang» og «Trivsel» er besjeler, så skribenten krydrer teksten litt med språkbilder. Overdrivende språkbilder kom i nyere tid til å prege sportsjournalistikkens språk.

Morgenbladets tekst er kortere. Det første avsnittet angir omstendighetene for arrangementet: når det foregikk, hvordan været var, og at øvelsen var ny i Norden – med andre ord en idrettshistorisk begivenhet. Sett på den bakgrunnen er det interessant at artiklene har et så beskjedent format. Stadig var avisene mer opptatt av meninger og politikk enn av nyheter og underholdning (Roksvold 1997: 51–68). Det andre avsnittet er referat fra konkurransen, der vi får vite hvor mange som deltok, hvor lang løypa var, hvor den gikk, hvem de to beste var, og hvor lang tid de brukte. Tredje avsnitt er kommentar, der skribenten begrunner at resultatet var «tilfredsstillende». Som i Dagbladets tekst er argumentene at øvelsen var ny, og at løypa var bratt. Både i Dagbladet og i Morgenbladet er skribenten velvillig innstilt. I det siste avsnittet opplyser også Morgenbladet om banketten på Ringnes, men omtalen er mindre detaljert enn i Dagbladet. Vi får imidlertid vite at middagen var «belivet». Innholdet er likt, og strukturen er den samme for de to velosipedartiklene; de er samme sjanger. Stilistisk virker Morgenbladets artikkel ganske moderne, trass i at skrivemåten «Christiania» er brukt. Verbformene er aktive. Morgenblad-teksten har bare to s-passiver – «kaldes» og «samledes». En litt papirknitrende presens partisipp finner vi i «var opadstigende», men denne markøren preger ikke stilen. Periodene er korte; de har i gjennomsnitt 17 ord. Til gjengjeld er 33 prosent av orda lange (sju bokstaver eller mer), så lesbarhetsindeksen er 50 – lavere enn i dagbladartikkelen på grunn av de kortere periodene.

Ordvalget er nøkternt og bildefattig i morgenbladteksten, mens dagbladartikkelen har mer patos (Roksvold 2025: 241f). Språkanalysen viser at lesbarhetsindeksen er høy i begge artiklene, men forholdsvis beskjedne innslag av stilmarkører fra kansellispråket tyder på at vi er i ei stilistisk brytningstid. Mange sportsartikler tidligere på 1800-tallet er tydelig skrevet av noen i arrangementskomiteen, men de to sykkelrittekstene fra 1882 bærer preg av å være skrevet av journalister i Dagbladet og Morgenbladet.

Sykkelentusiasten Georg Bausback

I tillegg til å ville fremme bruken av velosiped i sport og som befordringsmiddel la Kristiania Velocipedklub vekt på at velosipedridning var gunstig for folkehelsen. Dermed arrangerte den også rideturer på velosiped for klubbens medlemmer. På utflukter rei de i rekke, og kunne bruke signalhorn eller fløyte til å formidle klubbkapteinens ordre. Signalblåseren ble kalt «buggler», av det engelske ordet «bugle» brukt om horn uten ventiler. Signala kunne varsle «Giv agt», «Sitt opp», «To og to», «Rid langsomt», «Rid hurtig», «Sitt av; gå», «Almindelig ridning» og «Rid varsomt», Sistemann kunne også ha horn eller fløyte og svare «Alt i orden» ved å gjenta samme signal eller «Vent» ved en lang og to korte triller. Istedenfor lydsignal kunne de også signalisere med hendene (Apenes 1993: 42f).

Utfluktene må ha sett stilige ut, for alle rei i samme uniform «hvori medlemmene har at møde ved alle anledninger, hvor det gjælder at optræde som korporasjon» (Rabben 2017: 44). Slik var det også i andre klubber, som etter hvert ble etablert flere steder i landet. Etter at Kristiania Velocipedklub var blitt dannet 9. januar 1882 og Christiania Bicycle-Klub året etter, ble Drammen Velociped-Klub stiftet i mars 1884, og i mai samme år oppsto Bergen Bicycle Klub. I 1885 fulgte Trondheim, Halden, Larvik, Porsgrunn, Ålesund, Lillehammer og Fredrikstad opp med velosipedklubber. Thorstensen (1924: 12) nevner også etableringer i Bodø og Skien.

Uniformen kunne imidlertid brukes bare når en rei sammen med andre uniformerte klubbmedlemmer – som korps. Det var en klar forbindelse til militære tradisjoner og organisasjonsformer: «Velocipedister skulle rykke frem i samlet tropp og ledes av en offiser!» (Apenes 1993: 37). Korpspreget innebar at klubbens kaptein hadde kommandoen ved alle øvelser og utflukter, og å «opptre offentlig alene helt eller delvis iført Kristiania Velociped-Klubs uniform, kunne føre til utestengelse» (Rabben 2017: 44). Bakgrunnen for denne siste bestemmelsen var at et medlem hadde opptrådt alene i klubbuniform under ei velosipedforestilling på Kontraskjæret i Kristiania.

Denne personen var Georg Bausback, som ble nummer to i rittet fra Ljan til Ringnes, og som en måneds tid før det hadde ridd forbi Hønefoss og Sperillen på sin velociped. I artikkelen fra Fædrelandet blir han kalt «Basback», og Dagbladet skriver «Bausbach», men i sekundærlitteraturen brukes «Bausback». Det er åpenbart samme mann.

Bilde 4: Trondhjem Velocipedklub i 1880-åra. Foto: Olaf K. Engvig (1856-1940). (<https://www.adressa.no/nyheter/i/lz2oML/i-danmark-er-det-klare-forventinger-til-deg-som-syklist-her-er-det-mer-anarki>).

Georg Fredrik Ludvig Bausback var født i byen Rehau i Bayern i sør-Tyskland i 1855 (<https://rhd.uit.no/folketellinger>). Han var norsk gift med Dorothea og far til to barn, og døde i 1917. I 1886 averterer han sykler fra sitt utsalg i «Storgaden 17 til Pløensgade»: «Verdens bedste Velocipeder, engelske og amerikanske, Roadster og Racer kjøbes kun hos Undertegnede.» Han har også «Salonskøiter» – en slags rulleskøyter – for damer og herrer. I en egen annonse reklamerer han for «Thilum uundværlig for hver Sportsmand, især Velocipedryttere, Roere, Turnere, Jægere; uundværlig i hvert Hus. 1 Box à Kr 1.00.» «Thilum» ser ut til å være et prestasjonsfremmende preparat. I 1889 tilbyr Bausback «Mundharmonikaer» fra sin forretning, og i 1890 anbefaler han som innehaver av Kristiania Kurv-Fabrik «Kurve, Kurvmøbler, Børnevogne, Dukkevogne, Velocipeder, Sportsvogne i 1ma Kvalitet», og lover at «Bestillinger og Reparationer udføres prompt». I 1899 tilbyr han fra Grændsen 19 også «Høvogne, Transportvogne, Sygevogne, Kurvmøbler til Veranda og Salon og Børnemøbler i Bøgetræ i Norges ældste & stærkeste Specialforretning som garanterer for Fabrik- og Materialfeil i et Aar». Bausback var altså

handelsborger, med sykler og kurvarbeider som viktigste vareslag. Apenes (1993: 18) omtaler Bausback som kurvmaker.

Etter å ha fått korreks for misbruk av uniform meldte Bausback seg ut av Kristiania Velocipedklub og danna 4. juli 1883 den rivaliserende Christiania Bicycle-Klub (Apenes 1993: 37), og han ble sjøl den nye klubbens kaptein. I aviser fra 1883 finnes hyppig annonser om kurs i sykling, der han omtales som «Captain» og «Instructør». Stemningen mellom klubbene var ikke god, og de unngikk hverandre når de var på velosipedutflukter (Rabben 2017: 44).

Mellom de to Kristiania-klubbene var det også uenighet om hva farkostene de rei, skulle kalles. I et leserbrev til *Norsk Idrætsblad* i oktober 1883 argumenterte Georg Bausback for å erstatte betegnelsen «velociped» med «bicycle». Han viste til at det var det farkostene ble kalt i England. Som det framgår ovafor, tok Bausback betegnelsen «bicycle» inn i navnet på den nye klubben han danna. I 1880- og 1890-åra ble betegnelsene brukt om hverandre, slik vi så i Bratsberg Amtstidendes annonse for «Velocipeder (Bicycler)» 10.07.1885.

En novembersøndag i 1885 ble den amerikanske velosipedtypen «American Star» introdusert på Christiania Bicycle-Klubs sykkelbane på Majorstua. Det var Georg Bausback som importerte og demonstrerte «American Star» for norske interessenter. Den hadde det store drivhjulet bakerst og det vesle styrehjulet fremst, og ble dermed påstått å være tryggere enn den tradisjonelle «veltepetteren». Den brukte vektstenger for å feste pedalene til navet. Det innebar at pedalene ikke gikk rundt, men opp og ned, ved at rytteren tråkka vekselvis på disse horisontale staga. Også Star-rytteren satt på toppen av det store drivhjulet. Pedalkonstruksjonen gjorde at sykkelmodellen var vanskelig å bremse, og den var mer enn dobbelt så dyr som en tradisjonell velosiped (Apenes 1993: 18). På «American Star» vant Bausback i 1886 et kappritt for sikkerhetsmaskiner (Rabben 2017: 70), og i 1887 bestemte Heide og Gustafsons Maskinverksted i Kristiania seg for å starte egen produksjon av Star-inspirerte sykler, sia Bausback da hadde konstruert en ny drivmekanisme som ville gjøre det mulig å bygge Star-sykler både bedre og billigere i Norge (Apenes 1993: 18). Hvis denne ideen overhodet ble realisert, må det ha vært i liten skala og neppe langvarig. Pedalkonstruksjonen kan ikke ha vært hensiktsmessig.

Noen år før – i 1879 – hadde nemlig den britiske ingeniøren Henry J. Lawson lansert en velosipedtype som han kalte «Bicyclette» (Rabben 2017: 66), og som introduserte drivhjul bakerst. Den store nyheten med denne modellen var ellers at den hadde kjededrift med utveksling (kranktannhjulet var større enn navtannhjulet [Nielsen 1981: 25]), slik at det bakre drivhjulet kunne gjøres mindre uten at det gikk ut over farten. Kombinert med kjede kunne pedalene plasseres mellom hjula og under setet (Nielsen 1981: 25). Det er grunnkonstruksjonen av denne sykkeltypen

som stort sett tilsvarende dagens sykler. Lawsons bicyclette hadde ikke gir, men takket være kjedet ble det mulig å endre utveksling ved å sette flere tannhjul med ulike antall tenner på bakhjulet, og i 1889 ble sykkelgiret oppfunnet. Bjerknes omtaler små maskiner med jevnstore hjul som sykler: «Nu var sykkelens tid kommet» og «velosipedens saga ute» (Bjerknes 1943: 188). «Velosiped» kan brukes om de gamle veltepetterne og «sykkel» om tohjulinger med jevnstore hjul.

Sykelbanen på Majorstua, der Bausback introduserte Star-modellen, var blitt innvia 23. august 1885, og var den første internasjonale sykkelbanen i Skandinavia. Den var 400 meter lang og fem meter brei, med svakt doserte svinger. Banedekket var grus (Bjerknes 1943: 180). Sykelbanen lå der Sporvegens vognstall har stått til i dag, på ei tomt som Christiania Bicycle-Klub hadde fått kjøpe av enkefru Frøen (Apenes 1993: 43).

Skandinavias første internasjonale sykkeløp på bane fant imidlertid sted 21. juni 1885, på Slependsen i Bærum, der rivalen Kristiania Velocipedklub hadde fått låne en travbane. Velosipedryttere fra England, Tyskland, Danmark og Sverige var invitert, men bare Danmark var representert. Ellers kom deltakere fra Bergen, Drammen, Skien og Halden. Tidlig om morgenen frakta dampskipet «Viken» 120 mann, 60 velosipeder og et hornorkester fra Pipervika til Slependsen. Før konkurransene på travbanen defilerte først 68 klubbmedlemmer i grå trikotbukser, grå strømper og trikolorstripa skjorter. I sjølve velosipedkappritt hevdet danskene seg dårlig (Apenes 1993: 58f). Et kraftig regnvær dagen før rittet avslørte at banen på Slependsen ikke var ideell. Likevel var arrangementet så vellykka at et tilsvarende velosipedkappritt på Slependsen året etter (1886) samla over 20 000 tilskuere (Nielsen 1981: 25).

I 1891 kjøpte Kristiania Velociped-Klub tomt på Skøyen og bygde sin egen sykkelbane der, med samme mål som rivalens bane på Majorstua hadde (Apenes 1993: 42). I 1894 ble banen på Skøyen – også kalt «Bygdøybanen» – bygd i tre, med doserte svinger (Goksøyr 2008: 64). Denne banen «lå på et jorde ved krysset av Drammensveien og Hoffsveien» (Bjerknes 1943: 184). Et kart fra 1909 viser at banen lå nøyaktig der Drammensveien 159 (nabobygningen til Skøyen stasjon) ligger i dag.

Nordmenn hevdet seg godt internasjonalt i banesykling. For eksempel ble Sonja Henies far Wilhelm verdensmester i 1894 (Andersen 1941: 58). Men interessen for banesykling fortok seg i Norge, og Bygdøybanen ble nedlagt i 1903. Det var en viss interesse for distanseritt på landevegen, men utfordringene var større i Norge enn i Danmark og Sverige, som hadde flatere veger med bedre standard (op. cit.: 55–59).

Bilde 5: Sykkelbanen ved Majorstua i 1886, Ernst: *Med ski, velociped og skissebok*, Dybwad 1944, s. 917.

Også damene sykler

I 1887 kom en ny viktig oppfinnelse. Den skotske veterinæren John Dunlop fant ut hvordan han kunne få sønnens skranglete trehjulssykkel (et ord som strengt tatt betyr «trehjulshjuling») til å gå stillere. Inni gummidekk la Dunlop en tube av lerret som var limt sammen med gummi og fylt med komprimert luft. Disse dekkene dempet både støyen og ristinga på humpete underlag. Dessuten trilla sykkelene lettere, og farten økte. Ulempen var hyppige punkteringer. Det problemet ble mindre da Dunlop forsterket produktet med vulkanisert gummi, men Dunlops dekk måtte festes med lim, og derfor måtte dekkskifte ved punktering utføres av en spesialist. Franskmannen Édouard Michels' avtakbare dekk fra 1891 gjorde også punktering mindre besværlig (Rabben 2017: 73). Nesten samtidig med gummiringen fikk sykkelene også rette rammerør, som ga dem et moderne utseende. Sett fra sida kunne rammeformen minne om diamant. Den ble da også kalt «Diamond», og i Norge lanserte Aksel Gresvigs fabrikk i 1908 et merke som ble kalt «Diamant» (Andersen 1941: 53). Andre oppfinnelser som forbedret sykkelene, er innføringa av frinav og navbrems.

Bilde 6: Sjølyst, med Kristiania Velocipedclubs bane. Orienteringskart over Kristiania med omegn 1909 (Ukjent utgiver.)
(<https://www.nb.no/items/6a4833e7b000a51702703172763faca0?page=0>)

Behovet for sikrere framkomstmidler enn den tradisjonelle velosipeden lå også til grunn for utviklinga av trehjulinger og firhjulinger. Trehjulinger ble ansett å passe særlig godt for kvinner, og fikk en viss utbredelse i det øverste sosiale laget i Storbritannia. Men trehjulingen var både dyrere og tyngre enn tohjulingen, og i Norge hadde den begrensa suksess (Rabben 2017: 65).

Bjerknes forteller at han i 1880-åra noen ganger så en mann som red rundt på festningsplassen på en trehjulet velosiped med ett stort hjul foran og to små bak. Den var av kurvmakerarbeid med jernbeslåtte hjul, og den knirket og gren som en gammel kurvstol. Mellom bakhjulene var det anbragt en liten kurvstol, som småbarn fikk lov til å sette sig i og få en kjøretur rundt plassen. Senere fikk jeg høre at denne mann var kurvmaker Bausbach, som altså har vært en foregangsmann på velosiped-sportens område. (Bjerknes 1944: 171)

Det var i 1880-åra «ikke snakk om at kvinnene skulle bestige de høye, tohjulede velosipedene og med det sykle på samme vis som menn», men da sikkerhetssykkelen med diamantforma ramme, jevnstore hjul, kjededrift på bakhjulet og luftfylte dekk erobra markedet på 1890-tallet, ble det vanligere å sjå også kvinner på sykkel – særlig da damesykkelen med åpen ramme kom på markedet. På damesykkelen var rammetverrstanga bøyd ned mot kranken, og dessuten hadde

den kjedekasse. Den var enklere å bestige for damer med skjørt (Rabben 2017: 72; 75; 103; 105).

I 1890-åra var en opptatt av at kvinnelige syklistar ikke måtte miste sin feminine verdighet. Klesmoten i det sosiale skiktet som hadde råd til sykkel, snørte kvinner inn i korsetter og tynga dem ned med lange, tunge skjørt i flere lag som gjerne var utspilt med en krinoline eller også med køer som fikk bakenden til å sjå større ut. Det fantes delte skjørt («divided skirts») – for kvinner, og det fantes halvlange skjørt. Men ærbarheten kunne bli utfordra om kvinner offentlig kledde seg slik at ankler og legger syntes. Derfor holdt korsettet og andre hemmende klesplagg lenge stand som kvinnemote også under fysisk aktivitet, som sykling. En velosipedrytter fra Drammen framholdt i 1896 at det var uheldig at kvinnelige syklistar endnu ikke har forvundet fordommen mod at benytte en eller anden hensigtsmessig cycledragt, men fremdeles tropper op i side og vide skjørter, korset, høihalset kjoleliv, ofte med en høi, stiv krave, og dertil udstaffered med alle mulige modeartikler. «Divided skirts» eller vide yder-benklær faar man vel neppe se her i Drammen på mange år.

Og i et innlegg i Kristiania Velociped-Klubs medlemsorgan *Hjulrytteren* fra 1899 het det:

Hvor meget hyggeligere er det ikke at kunne naa frem til bestemmelsesstedet fri og ledig, end forsnørt og kortpustet! Læg korsettet igjen hjemme, sæt dig paa maskinen, saa vil baade begsot og daarligt humør faa dødsstødet, og din velociped bringe dig nytte. (op. cit.: 105ff)

I en korrespondanse fra Paris til ukebladet *Hver 8. dag* i 1898 foreslås knebukser med silkestrømper til som et passende antrekk for kvinnelige syklistar:

Når en kvinne benytter et så ugraciøst befordringsmiddel som bicyklen, bør hun idetmindste påklede sig koket, om enn tarveligt. Et par vide, mørke knæbenklæde med jakke i lysere farvetone, sorte eller hvide silkestrømper og gult eller brunt fodtøj danner en henrivende dragt for cyclistinder.

Den hvide blanklærshat, den stivede skjorte, og det løse, knyttede halstørklæde fuldender på eleganteste måde denne fremskridtets nye amazonedragt. (Apenes 1993: 112)

Ordet «tarveligt» betyr her ikke «simpelt», men «nødtørftig» eller «nødvendig». Verbet «turve» ligger til grunn. Det betyr ifølge Nynorskordboka (Samlaget 1986) «trenge, ha bruk for, måtte ha». Et bilde i bladet *Hjulrytteren* i 1899 viste en kvinnelig syklist i forskriftsmessig vid nikkars og svarte strømper.

*Bilde 7: Forskriftsmessig antrekk for kvinnelige syklist i 1899: lys jakke, mørk nikkers og svarte silkestrømper. (Tegning i *Hjulrytteren*, signert «E. Dunker». Bladet ble gitt ut fra 1899 til 1901.) <https://www.utemagasinet.no/sykkel/sykkelen-en-frihetsmaskin>*

Med hensiktsmessig antrekk hadde også kvinner glede av å være med på sykkelturner som velosipedklubbene arrangerte for medlemmene sine. Det ble i 1894 stifta en egen forening for tursykling – Norsk Hjulturist-Forening. Den skulle tilby et alternativ til kappridningsbanen. Til den første fellesutflukta i foreningens regi, 6. mai 1894, møtte sju menn og to kvinner fram. Stemningen var «ytterst belivet, selv i den noget langtækkelige stigning op til høiden» mot Sollihøgda Skysstasjon, der følget inntok en «hyggelig og fortrinnsfull middag». Et par uker seinere foretok 31 ryttere – deriblant fem kvinner – «en vellykket utflukt til Ringnes», og bare to måneder etter det hadde Norsk Hjulturist-Forening 310 medlemmer, hvorav 60 var kvinner (Apenes 1993: 72).

Det var altså ikke lenger uvanlig å sjå kvinner på sykkel, men for kvinner appellerte tursykling mer enn konkurransesykling. Kristiania Velociped-Klubs første og siste kappritt for damer fant sted i 1903 (Rabben 2017: 115). Et bilde fra starten på det rittet viser at det må ha vært et baneritt – sannsynligvis på Bygdøybanen på Skøyen utafor Kristiania – for underlaget ser ut til å ha vært bordplanker.

Bilde 8: Baneritt for damer på Kristiania Velociped-Klubs plankebane på Sjølyst ved Bygdøy i 1903. Foto fra Thorstensen 1924, s. 14.

Referanser

Andersen, P. Chr. (1941): *40 år i sport*. Gresvig

Apenes, Georg (1993): *Hjulrytterne kommer*. Cappelen forlag, ISBN 9788202141004

Bjerknes, Ernst (1944): *Med ski, velociped og skissebok*, Oslo: Dybwad

Goksøyr, Matti (2008): *Historien om norsk idrett*. Abstrakt forlag. ISBN 9788279354062

Nielsen, Gustav (1981): *Glade hjul. Sykkelen i tekst og bilder*. Pax forlag ISBN ikke tilgjengelig

Rabben, Magne Brekke (2017): *Sykkelens historie i Norge*. Museumsforlaget. ISBN ikke tilgjengelig

Roksvold, Thore (red.) (1997): *Avissjangrer over tid*. Fredrikstad: Institutt for journalistikk.

Roksvold, Thore (2025): *Den første norske sportsjournalistikken*. Novus forlag

Thorstensen, Hj. (1924): *Cykling*. Aschehoug forlag. ISBN 978-82-8390-171-9

Om forfatteren

Thore Roksvold er dr. philos. i nordisk språkvitenskap fra Universitet i Oslo og professor emeritus i journalistikk ved Oslo Met. Han har bl.a. vært universitetslektor i

Århus, studieleder for journalistikk og medievitenskap ved HiOA og leder for et Norad-støtta masterprogram i journalistikk og medievitenskap i Bangladesh og Nepal. Det sentrale forsknings- og undervisningsområdet er språk, stil og sjanger i journalistikken.

‘Då skall han bli frisk!’

Om den legendariske doktor Ernst Westerlund og min bestefar

Marit Ranum Granholt

Året er 1918. Første verdenskrig er ved sin avslutning. Om våren dette året feier en dødbringende influensa-epidemi, spanskesyken, over kloden. Den angriper mer enn halvparten av jordas befolkning, og mellom 50 og 100 millioner mennesker dør av sykdommen. I løpet av våren 1918 slår epidemien til for fullt både i Norge og resten av Europa. Smittefaren er stor og folk er blitt advart mot å reise med jernbanen, hurtigrutene og automobilrutene. Man antar at kollektivtransporten spiller en vesentlig rolle i spredningsprosessen.

På jernbanestasjonen i Trondhjem, tidlig på høsten dette året, er et ektepar og deres tre små barn i ferd med å gå ombord i et tog til Sverige. Mannen blir løftet ombord, liggende på en sykebåre. Han får sin egen kupé og har med seg sin egen lege fordi det er usikkert om han vil klare reisen.

Det er min bestefar Olaf som ligger på sykebåren, og det er min bestemor Emma og deres tre barn Ingeborg på syv og et halvt, Agnes på seks og Olaf på fire år som nå vinker farvel til sine nærmeste slektninger. Familien er godt kjent med smittefaren ved å reise på denne måten. De har imidlertid ikke noe valg. De antar at dette er min bestefars siste mulighet til å bli frisk.

Min bestefar Olaf T. Ranum vokste opp på Ranheim i utkanten av Trondhjem. Han var svært musikalsk, spilte både munnspill, gitar og orgel, og i 1899, 22 år gammel, etablerte han sin egen musikk- forretning i Trondhjem.

Bestefar arbeider svært hardt gjennom mange år. Han er fra starten alene om arbeidet og det er lange arbeidsdager. Etter hvert går forretningen såpass godt at han ser seg i stand til å ansette medarbeidere. Det er blant andre den kvinnen som senere skal bli min bestemor. Hun heter Emma Olden og er opprinnelig fra Åfjord. De gifter seg i 1905 og får fire barn, hvorav tre vokser opp.

Årene går. Bestefar, som fortsatt arbeider hardt, blir sliten og helsen begynner å svikte. Han har flere sykdoms- og rekreasjonsopphold på ulike steder. Min mor Agnes fortalte at da hennes far i denne perioden kom hjem på et sjeldent besøk, hadde hun lagt hendene på ryggen og sagt:” kjenner ikke, kjenner ikke”. Bestemor overtar det meste av driften av forretningen og hjemme er det hushjelp og barnepike.

Bilde 1. Emma og Olaf T. Ranum.

Årsaken til bestefars sykdom skyldtes etter alt å dømme et sterkt arbeidspress som førte til overanstrengelse, utbrenthet ville man kanskje si i dag, og angina, og til tross for utallige rekreasjonsopphold og besøk hos mange forskjellige leger, ble han stadig verre. Ingen ting så ut til å hjelpe, og han var oppgitt av de hjemlige legene. Han ble

til slutt sengeliggende og vekten kom ned i 48 kg, ikke mye for en mann på over 1,80. Ved avreisen til Sverige er han 40 år.

Bilde 2. Familien Ranum før avreise til Enköping.

Historien om reisen til Enköping, en liten by i nærheten av Stockholm, og møtet med den da verdensberømte legen Ernst Westerlund har fulgt meg hele livet, gjennom min mors fortellinger og den gulnede og vel leste boken som min mor ba meg ta godt vare på: Stina Palmberg: ”Ernst Westerlund. Enköpingsdoktorn. En lægekunstens stormann”, utgitt i 1943.

Det er ikke noen liten reise familien har gitt seg ut på, i året 1918, i jernbanens barndom. Reisen går den første dagen til Storlien, som ligger 10 mil fra Trondheim og rett over grensen til Sverige. Her måtte familien overnatte for at bestefar skulle få hvile. Neste dag fortsetter reisen med tog til Uppsala. I Uppsala tar familien inn på hotell. Her blir de liggende i kaldt og fuktig sengetøy, og både min bestemor og Ingeborg på syv og et halvt smittes av spanskesyken. De er derfor de første pasientene doktor Westerlund må ta seg av når familien på reisens tredje dag omsider ankommer Enköping med tog fra Uppsala. Heldigvis blir både min bestemor og min tante friske av spanskesyken.

Møtet med doktoren

Stina Palmborg, selv pasient hos doktor Westerlund, forteller om hvordan det artet seg når doktoren kom på besøk til sykehjemmene. Jeg gjengir noe av innholdet i hennes fortelling:

Klokken er tolv på formiddagen og doktor Westerlund ankommer et av de mange sykehjemmene i Enköping. Doktoren er kledd i en vid slengkappe og en bredbremmet myk filthatt, om vinteren i pels og skinnlue. I hånden har han en sigar. Ingen er på forhånd underrettet om doktorens besøk. Som oftest kommer han overraskende. I spisesalen sitter en del pasienter etter frokosten. Ved lyden av en hestedrosje som stanser utenfor sykehjemmet, reiser alle seg og ser mot døren. Doktoren bukker flyktig inn mot værelset, får raskt av seg yttertøyet og legger sigaren i et askebeger. Uten å banke på går han inn i det første værelset der det ligger en pasient (Palmborg 1943, utdrag).

Pasienten kan være min bestefar som for ikke lenge siden har ankommet Enköping. Min mor Agnes, det mellomste barnet på seks år, forteller om hvordan det første møtet med doktoren arter seg:

Doktoren spør:

Vill herr Ranum bli frisk?

Ja, svarer min bestefar

Vill han då göra som jag säger?

Ja

Gott. Då skall han bli frisk!

Konsultasjonen varer ikke lenge. Doktor Westerlund stiller noen raske, distinkte spørsmål og han lytter konsentrert til min bestefars svar. Deretter gir han bestefar beskjed om hva han nå skal gjøre.

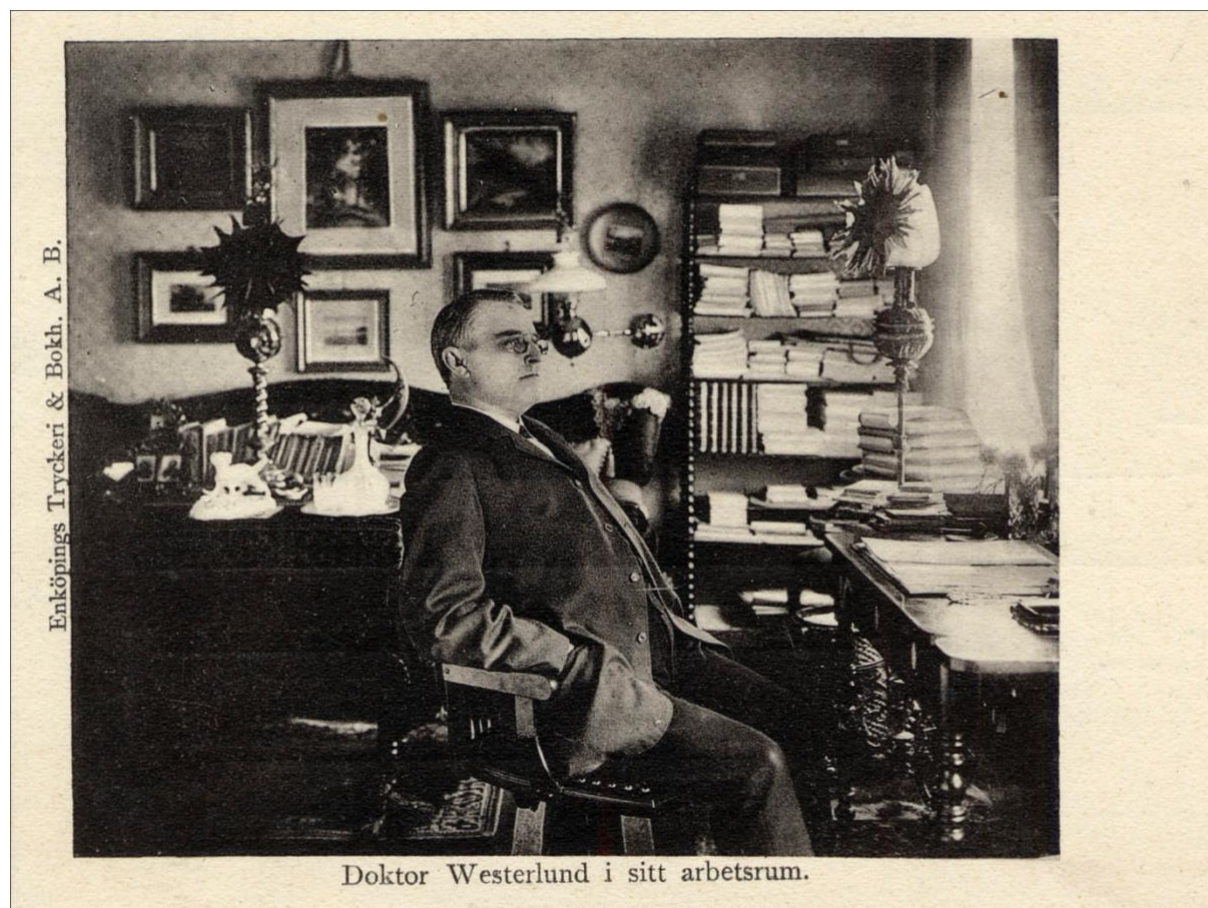
Doktor Westerlund drev en såkalt regimeterapi. Det gikk ut på at pasientene måtte følge hans plan i ett og alt. En grunnleggende tanke i regimeterapien var at pasienten selv måtte ville bli bra. Om pasientene ikke ville følge ordinasjonene, forklarte Westerlund at han heller ikke kunne hjelpe dem.

Doktor Ernst Westerlund

Ernst Otto Theodor Westerlund ble født i Öregrund i Sverige i 1839 og studerte medisin ved Universitet i Uppsala. Han deltok som frivillig i den dansk-tyske krigen i

1864. I 1868 blir han ansatt som bylege i Enköping, etter en tid å ha vikariert i stillingen. Han flytter inn i et hus i Kyrkogatan i Enköping sammen med sin ektefelle Nina. Paret får to døtre: Mathilda, som giftet seg i 1889 med norske Marius Selmer og ble boende i Oslo, og Dorothea, ”Dollan”, som giftet seg i 1896 med Leo Tolstoj d.y., sønn av forfatteren med samme navn. De ble først boende i Russland, men vendte tilbake til Sverige med sine åtte barn i samband med revolusjonen i 1917.

Snart blir det kjent at Westerlund er en lege utover det vanlige. Han lykkes med å helbrede mange pasienter som ingen andre leger har kunnet hjelpe. Det gjelder ikke minst sykdommen neurasteni; nervelidelser. Etter hvert slutter han som by-lege for å kunne konsentrere seg fullt og helt om denne sykdommen, og pasientene strømmer til fra hele verden, fra de nordiske landene og Europa for øvrig, og til og med fra Australia, Amerika og Afrika (Palmborg 1943).

Enköpings Tryckeri & Bokh. A. B.

Doktor Westerlund i sitt arbetsrum.

Bilde 3. Doktor Westerlund i sitt arbeidsrom.

Westerlund er opprinnelig utdannet kvinnelege og kirurg, men har blitt stadig mer interessert i neurasteni, i Palmborgs bok benevnt nevralgi. Nevralgiens ytringer er mangfoldige. En organisk sykdom kan utgjøre hovedgrunnen til tilstanden, men i de fleste tilfeller er det angsten, viljeslappheten, kraftnedsettingen eller psykisk overanstrengelse som danner en udefinerbar svakhetstilstand. Doktor Westerlund

var blant de første leger i Sverige som tok fatt på behandlingen av nervøse lidelser. Han påviste at nevrergi var en virkelig sykdom og ingen innbilning (op.cit.).

Den svenske legen Kerstin Hulter Åsberg, lektor i medisinsk historie ved Uppsala universitet, skriver i Läkartidningen nr. 36/2010 at det som først og fremst gjorde doktor Westerlund så berømt var hans evne til å hjelpe neurastenikere, nervesvake pasienter, som reiste fra alle kanter av verden til den kraftfulle legen. Neurasteni var en ny diagnose, som innbefattet «en rad nervøse symptomer» og som først var blitt beskrevet av den amerikanske legen George M. Beard i 1880. I dag regnes den til det forrige århundrets kultursykdommer, slik idéhistorikeren og professoren i medisinhistorie Karin Johannesson beskriver det. I Westerlunds bibliotek finner man en rekke franske, tyske og svenske skrifter om neurasteni, hysteri og andre beslektede lidelser (Åsberg 2010).

Doktor Westerlund sies å drive sin praksis ut fra uortodokse metoder og har lyktes svært godt med sitt helbredende arbeid.

På det tidspunktet min familie ankommer Enköping, er doktor Westerlund en mann på 80 år. Alderen ser imidlertid ikke ut til å sette noen begrensninger for legegjerningen. Selv om han nå har redusert antallet pasienter i forhold til tidligere. Han kunne da ha 300 pasienter rundt omkring i byen som han besøkte jevnlig, i tillegg til 60 pasienter på sitt kontor hver dag. Han gir hver enkelt pasient individuelle forordninger de skal følge. Han har ingen skriftlige planer for programmet. Han har i hodet hva hver enkelt pasient skal gjøre og han har full oversikt over behandlingen av den enkelte.

For bestefar innebærer det at han de første ukene skal ligge til sengs og gjennomgå en fetekur. Han skal ha den fullstendige ro og hvile og får massasje for å styrke musklene. Bestemor og de tre barna har fått instruksjoner om at han ikke skal forstyrres unødig, men de får likevel av og til komme inn for å hilse på ham.

I frøken Alma Lagerströms pensjonat

Familien er blitt installert i Frøken Alma Lagerströms Pensionat, der min bestefar har fått et eneværelse og bestemor og de tre barna et stort rom. Her blir familien boende i nærmere et år. Alle måltider blir inntatt i husets spisesal. Dessuten er det flere hyggelige oppholdsrom. Huset var omgitt av en hage og vendte også inn mot en gårdsplass der det var et stort hønsehus.

Enköping ble på denne tiden kalt en *kurort* på grunn av de mange sykehjemmene som doktor Westerlund hadde opprettet for sine pasienter. Selv om byen Enköping huser et stort antall pasienter, er det Westerlunds idé at det ikke skal opprettes et sykehus for pasientene, men at de skal innkvarteres privat, på

Stadshotellet, i pensjonater eller på små sykehjem. På den måten blir det mere hjemlige forhold for pasientene, noe som skal bidra til deres trivsel og tilfriskning. Det er også doktor Westerlunds idé at bestefar skal ha med seg hele familien når han kommer til Enköping. Det vil bidra til at han vil bli fortere frisk.

Gjennom opprettelsen av de private sykehjemmene, bidro doktor Westerlund sterkt til å gi arbeid til kvinner i Enköping, noe som ellers ikke var så enkelt. Fröken Alma Lagerström er en av disse kvinnene. Hun driver sitt pensjonat i det min mor beskriver som et hyggelig, to-etasjes hus. Pensjonatet har vanlige gjester, men er også et "sjukhem". Antagelig har fröken Lagerström, som byens befolkning for øvrig, stor respekt for doktoren og sørger for at hans pasienter har det bra på alle måter.

Under doktorens behandling

Bestefar, som er under doktorens behandling og oppfølging, har nå ligget til sengs på sitt rom i fröken Lagerströms pensjonat i flere uker. Doktoren har jevnlig vært på besøk og gitt sine forordninger.

Den fullstendige hvilekuren kombinert med en fetekur har uten tvil sin positive virkning. Etter hvert begynner kreftene å vende tilbake. En dag sier doktor Westerlund: «Herr Ranum skall stå opp om fjorton dar!» «Det er umulig!» sier min bestefar. «Vill herr Ranum bli frisk eller vill han inte?» spør doktoren. Og selvfølgelig vil bestefar bli frisk. Han ser opp til doktor Westerlund som en gud og følger alle hans anvisninger.

Nå starter, langsomt, men sikkert, en opptrapping av programmet. Det er viktig at bestefar nå følger doktorens nøyaktige instruksjoner. Etter å ha ligget til sengs i sitt rom på pensjonatet skal han nå sitte oppe en viss tid hver dag, deretter gradvis ta noen skritt, som blir flere og flere, men slik barna opplevde det tok det lang tid før deres far så smått kunne begynne å innta måltidene i pensjonatets spisesal sammen med familien.

Så kommer dagen da bestefar kan gå ned trappene fra pensjonatet og ut på gaten. Nå følger en gradvis opptrapping av små turer som blir lengre og lengre, og endelig en gang iblant skal han foreta en liten *springtur*. Han skal aldri gå lenger enn hva doktoren har foreskrevet. Vekten blir stadig og nøye kontrollert. Denne fasen går over en periode på flere måneder.

Livet på fröken Alma Lagerströms pensionat

Ingeborg, Agnes og Olaf er muligens de eneste barna på Alma Lagerströms pensjonat. De får i alle fall en spesiell omsorg og oppmerksomhet. Fröken

Lagerstrøm steller om sine små beboere på aller beste måte. Men hun er også en myndig dame. Det skal ikke forekomme flekker på duken eller uro ved bordet. Til gjengjeld får barna ofte lov til å komme ned i kjøkkenet der det er en adskillig mer gemyttlig stemning, og der det som regel vanker noe godt. Barna får delta i baking sammen med de hyggelige damene som arbeider der. Olaf på fire år blir den unge kjøkkenpiken Julias yndling. Han omtaler henne senere som sin første store kjærlighet.

En dag skjer det noe spesielt. Olaf får invitere de gjestene han vil til en *bjudning* med kaffe, saft og flettekringle, som han selv, etter intens instruksjon, har vært med på å bake. Bjudningen finner sted i pensjonatets spisesal. I sine beste klær står den fireårige Olaf selv i døren og byr velkommen til pasienter og ansatte med ordene «Velkommen, mitt herskap!» En av pasientene, en meget engstelig mann som er så redd for smitte at han alltid åpner dørene med albuen, spør den lille verten: «Har gossen tvättat sine händer?» Det skulle bli en både munter og sjarmerende bjudning.

Dessverre for Olaf fører hans hengivenhet til kjøkkenpiken Julia også til stor kjærlighetssorg når hun en vakker dag går hen og forlover seg. Olaf gjemmer seg bak døren når forloveden kommer på besøk og han betror sin mor at ”Jag skall skjuta honom”! Det hører med til historien at da den samme Julia noen år senere i et brev til min bestemor forteller at hun har fått en liten datter som måtte kunne passe for Olaf, er det som å strø salt i hjertesåret for Olaf.

Min mor Agnes var en vilter liten *hoppetosse* som gjorde mange skøyerstreker. Av og til får hun hjelpe frøken Lagerstrøm med å hente egg hos hønene i bakgården. Her har også pensjonatvertinnen samlet regnvann i en stor balje. Regnvannet skulle være ekstra bløtt og så fint å vaske håret i. Nå har hun samlet i lengre tid og en stor balje i bakgården er nesten full etter mange dagers regnvær. En dag blir Agnes så overmåte fristet til å bare lette litt på korken nede ved bunnen. Hun hadde ikke tenkt å slippe ut så mye av vannet, men nå var det umulig å stoppe vannstrålen og snart var den store baljen tømt for alt innhold. Nå får hun skjenn av sin mor. Men frøken Lagerstrøm tar henne i forsvar og sier at slikt lett kan skje.

Frøken Lagerstrøm underviste barna i svensk slik at de kunne bli kjent med andre barn og forstå språket. Hver lørdag flettet hun min mors gjenstridige hår i mange små fletter som hun skulle ligge med om natten, og på den måten lide for skjønnheten. Papiljottene ble til de fineste krøller søndag morgen når Ingeborg og Agnes gikk på søndagsskole i den vakre Vårfrukyrkan. På søndagsskolen ble det delt ut barnebøker til de som hadde møtt flittig fram, og blant dem var Ingeborg og Agnes.

Barna fikk være med på mye moro. Min mor husket spesielt fastelavn, da barna ble utstyrt med bjørkekviser og fikk være med og rise pasientene om morgenen. Barna besøkte også ofte skøytebanen som doktor Westerlund hadde fått anlagt. Doktoren ville at pasientene skulle trives, noe som ville fremskynde bedringen. Han sørget også for at det ble arrangert musikkafter og andre tilstelninger.

Ingeborg er den eneste i søskenflokket som er gammel nok til å gå på skole, og hun ble meldt inn på Elementærskolen for flickor i Enköping. Også med den hadde doktor Westerlund hatt en finger med i spillet. Det er bare svenske barn i klassen, men hun blir tatt godt imot av både læreren og de andre barna. Ingeborg er storesøster og hjelper sine småsøsken både med språket og med å finne seg til rette.

Hvordan min bestemor hadde det i Enköping, vet jeg lite om. Jeg kan bare ane at det ikke kan ha vært lett. Min bestemor er blitt karakterisert som en klok og dyktig kvinne og som en varmhjertet mor som barna var nært knyttet til. Å bo på ett rom på et pensjonat/sykehjem i en fremmed by, i et annet land, over lengre tid, med tre små barn og med en syk mann, må ha bydd på mange utfordringer. Hun skal passe på at de tre barna har det bra og at de oppfører seg ordentlig på pensjonatet. I tillegg skal hun være sin manns nærmeste støtte gjennom sykdomsperioden. Antagelig har også hun hatt sine samtaler både med doktoren og med de ansatte på pensjonatet.

Doktor Westerlund ble det året ikke bare min bestefars lege, men hele familiens. Storesøster Ingeborg ble 'doktorens lille flicka'. Og lille Olafs liv reddet han ved å ta ham i bena og holde ham opp ned da han hadde satt en brødkorpe i luftrøret.

En vellykket behandling

Behandlingen av min bestefar går sin gang, og med godt resultat. *Arbeid* er en viktig del av doktorens behandlingsmetode. Det blir sagt at doktor Westerlunds hele liv var en lovsang til arbeidet, og han er blitt kalt Arbeidsterapiens far. En av doktorens kongstanker var at pasientene skulle arbeide med noe de ikke hadde vært borte i tidligere, eller kanskje også med noe de mislikte. Det er mange historier/anekdoter om hva doktoren kunne be pasientene om å arbeide med, og han var kjent for å aldri gjøre forskjell på høy og lav. En av hans pasienter, en grevinne, fikk beskjed om at hun skulle skure trapper på Stadshotellet. Hun ble forskrekket og sa til doktoren: «Men jeg er jo grevinne!» Hvorpå doktoren svarte: «*Det* kan jeg dessverre ikke hjelpe Dem med!»

Forfatteren Johan Bojer var også doktor Westerlunds pasient. Etter å ha bodd i Paris noen år, kom Bojer og familien tilbake til Norge fordi Bojer var syk. Det var umulig for ham å kunne skrive, fordi han fikk en voldsom hodepine når han skrev. Han led dessuten av magesmerter. Hans datter Thora Vaa forteller at faren, etter å ha forsøkt flere sanatorier i Norge og Sverige, til slutt fikk hjelp hos den berømte dr. Westerlund i Enköping. Westerlund må ha vært en begavet psykolog forut for sin tid, skriver datteren, og forteller at han blant annet spurte hennes far: «Vad er det värsta Ni vet?» «Jeg tror å hugge ved,» sa Bojer. «Så gör Ni det en timme varje dag.» svarer Westerlund. Etter å ha blitt behandlet av doktor Westerlund, flyttet familien Bojer fra byen og ut på landet, fordi han forsto at han måtte ha ro rundt seg for å skrive (bojer.no).

En annen stor norsk kunstner, komponisten og pianisten Agathe Backer Grøndahl, var også en av doktor Westerlunds pasienter. Musikkhistorikeren Ole Mørk Sandvik forteller at Backer Grøndahl alltid hadde hatt en svakelig helse, og under det sterke arbeidspresset hun hadde i sitt voksne liv, fikk hun også dårlige nerver. Allerede i 1893, da hun var 46 år gammel, regnet hun seg ferdig som konsertpianist. I 1897 var hun så nedbrutt etter en omfattende kjerteloperasjon, at hun oppsøkte en kjent svensk nervespesialist, dr. Ernst Westerlund i Enköping, skriver Sandvik. Der ble hun værende i flere måneder, og Westerlunds behandling ga gode resultater. Hun kom stadig til å vende tilbake til hans klinikk. Doktor Westerlund oppmuntret henne til å si ja til Edvard Griegs tilbud om å spille hans a-mollkonsert på musikkfestivalen i Bergen i 1898.

Agathe Backer Grøndahl skriver til Grieg fra Enköping:

De kan tro det har været en haard Tid af Sygdom og Længsel. Opgivelse af sig selv. Men Gud være lovet, takket være dr. Westerlund er jeg meget bedre, skjønt det ikke er i orden igjen, men jeg har fået den fulde overbevisning at Deres Tilbud til mig var en fristende Haand, tilbake til mit Arbeide, og min Kunst igjen, som er det eneste som kunde redde mig, og med denne tanke lagde jeg Bestemmelsen i Westerlunds Mund, og skal forsøge, siden han tror det ...

Det hører med til historien at Grieg svarte henne:

Jeg modtar netop Deres vennlige Brev, hvoraf Deres Sygdom tydelig nok fremgår. Den hedder: Mangel på Selvtillid. Men pas på: Dagene lysner, Foråret melder sig snart, Alt i naturen vågner påny og dermed også Deres Tro på Dem selv. (Sandvik i Lange 1995).

Min antagelse, ut fra disse eksemplene, og det jeg har lest om doktor Westerlund, er at han ga sine pasienter klare og konkrete leve-råd. Han oppmuntret dem til å se

hvordan de kunne leve sine liv og hvilke endringer de kunne, eller burde, gjøre. Antageligvis var det han som rådet Johan Bojer til å flytte ut av byen og ut på landet, for å få fred og ro til å skrive. Videre rådet han Agathe Backer Grøndahl til å ta imot Griegs tilbud og dermed gjenoppta den konsertvirksomheten som hun hadde oppgitt, men som betydde alt for henne. Vi skal senere høre at han også ga min bestefar råd om hvor han skulle bo og hvordan han skulle kombinere arbeid og livsførsel.

Doktor Westerlund sto *sammen* med pasientene, noe han viste gjennom måten han kommuniserte med dem på. Han brukte ordet '*Vi*': *Vi blir bättre. Vi er bättre redan nu*"... På den måten signaliserte han at pasienten ikke sto alene, men at dette var noe de sto sammen om. Det må ha gitt en opplevelse av støtte og en tro på at det ville gå bra.

En dag får bestefar beskjed om å møte opp på Kungsgatan i Enköping der doktoren har fått innredet en vevstue. Bestefar skal altså veve, sammen med flere andre, både kvinner og menn. Bestefar har aldri vevet før. Han synes det er flaut, og han kvier seg. «Vel, det kan vi finne en løsning på», sier doktor Westerlund og gir beskjed om at det skal settes et skjermbrett rundt bestefars aktivitet. Skjermbrettet skal stå der inntil han ikke lenger føler seg flau. Det tar ikke lang tid før skjermbrettet kan tas bort og bestefar kan veve i full åpenhet. Selv er jeg så heldig å eie et vakkert og imponerende lite åkle han laget på doktorens vevstue, i tillegg til flere andre små vevnader.

På et bilde fra vevstuen ser man to menn som broderer. Doktor Westerlund fremholdt at søm på makramé hadde en spesiell evne til å roe pasientene. Også det å legge kabaler hevdet Westerlund var egnet til å roe nervene og også til å lege kjærlighetssorg.

Hovedingrediensene i doktorens behandling av bestefar var mosjon, arbeid, kosthold og hvile. En nøye oppsatt diettplan skulle følges, han skulle passe sin mosjon ut fra en nøyaktig plan, han skulle arbeide i en viss mengde, og han skulle hvile i passende mengder. Men et berømt utsagn fra Westerlunds side var: *Att vila är att göra nogot annat!* Hvile kunne derfor ha mange slags former. Å ruste min bestefar til igjen å oppta sitt daglige arbeid, og til å forbli frisk i årene framover, var også tydelig en essensiell side ved behandlingen.

Etter nærmere et år under doktor Westerlunds behandling, var min bestefar blitt så bra at familien kunne begynne en etappevis hjemreise. Bestefar hadde da økt sin vekt med 24 kilo og han var i stadig bedring.

Bilde 4. Familien Ranum ved avreisen fra Enköping.

Den etappevise hjemreisen mot Trondhjem var tydelig en del av behandlingen. Turen gikk først til Hålland i Jämtland, til en måneds opphold på Hedmanns Pensionat. Byen var kjent for sin vakre natur og gode muligheter for friluftsliv og var et av rekreasjonsstedene doktor Westerlund benyttet for sine pasienter. Fra Hålland gikk turen til Storlien.

Storlien

På Storlien hadde doktoren på slutten av 1880-tallet bygd opp «Nya Högfjellet», et høgfjellsresort etter mønster fra lignende steder i Sveits og Østerrike, ut ifra en sterk tro på den gode fjell-luftens betydning for pasientene. Nya Högfjellet ble et begrep.

Her skal bestefar tilbringe noen sommeruker, i tråd med doktorens forordninger. Han skal nyte frisk fjell-luft og mosjon, noe Westerlund mente hadde stor betydning for hans tilfriskning og for at han skulle fortsette å holde seg frisk. Familien skulle fortsatt være med, og doktoren, som om sommeren flyttet sin praksis til Storlien, var selv til stede og fulgte opp sine pasienter, som han kalte «luft-gäster.»

Det var min mor som fortalte meg om Blomsterstigen på Storlien og om benkene langs stien.

Opp til toppen av Skurdalshögden hadde doktoren fått anlagt en sti omkranset av vakre fjellblomster. Den vakre Blomsterstigen med sine benker var turområde for bestefar og de andre luftgjestene. Doktoren ga beskjed om hvor lang den daglige turen opp langs stien skulle være. Det innebar en nøyaktig beskjed om hvilken *benk* han skulle gå til. I begynnelsen skulle han gå til en av de første benkene langs stien, men etter hvert fikk han gå helt opp til benken på toppen av fjellet, til 'Vindarnes Tempel'.

Benkene hadde navn. En benk het «Lycka på färden,» en annen «Friskt mod.» Noen pasienter fikk ordinasjonen å hvile ved hver benk, mens andre skulle gå to ganger til samme benk før de fikk vandre høyere opp på Skurdalshöjden. Doktoren promenerte ofte til sin benk, doktorens benk. Herfra kunne han nyte utsikten til norske og svenske fjell, og samtidig kontrollere hvordan pasientene ordinasjonene. Det var bare doktoren som fikk gå ned bak fjelltoppen og til «Ernst Westerlunds bänk.» Han var i Storlien også for sin egen rekreasjon og satt ofte en stund og så ut over viddene og Skurdalssjön.

Westerlundsällskapet, en forening som gjør et prisverdig arbeid med å holde kunnskapen om doktor Westerlund ved like, og å utvikle den videre, gir i et skrift om Storlien en oversikt over de ulike benkene. Benken «Sakta i backarna» fikk sitt navn fordi en av pasientene alltid hadde det så travelt og ved et tilfelle falt og skadet en arm, «Finska bänken,» «Farbror Ös bänk,» «Prostarnas bänk», «Stinas bänk», «100-åringens bänk» og «Bänken Azalea» var navn på andre benker, ofte med tilknytning til pasienter.

Blomsterstigen med sine vakre høyfjells-planter og sine benker er fortsatt en levende del av livet på Storlien, der Blomsterstigens venner gjør et stort arbeid og dit Westerlund-sällskapet foretar jevnlige reiser og ekskursjoner (Westerlundsällskapet 2015).

Hjemme igjen

Så er familien tilbake i Trondhjem. De hadde hittil bodd på Ranheim, men doktoren hadde frarådet bestefar å være avhengig av togreiser til og fra arbeidet. De kjøper derfor et hus i byen, hvorfra bestefar kan gå til og fra forretningen.

Både Ingeborg, Agnes og Olaf snakket svensk lenge etter at de kom tilbake til Trondhjem, men for Olaf ble dette et lite problem fordi de andre guttene ertet og

kalte ham «svenskbaggen». Det gjaldt derfor om raskt å venne seg til å snakke norsk. Olaf likte imidlertid svensk best og sa til sin mor: «Tala svensk, mamma, det låter så mycket bättre!»

Bestefar utvider gradvis sin arbeidsdag, med bestemor som en viktig medarbeider. Hver sommer så lenge doktoren lever, reiser familien til Storlien. Den friske høyfjellsluften gjør hele familien godt. På Nya Högfjellet levde min bestefar slik doktoren foreskrev.

Senhøsten 1919, et halvt år etter avreisen fra Enköping, vender min bestefar tilbake til doktor Westerlund til et opphold som varer gjennom vinteren, denne gang alene. Dette oppholdet vet jeg lite om.

Etter hvert gjenopptar bestefar full dags arbeid i forretningen, men han overholder nøyaktig doktorens forordninger. Han spaserer til og fra forretningen, han hviler litt på sitt kontor i middagstiden, han går alltid en kveldstur og hver søndag går han en tur på bena eller på ski.

Bestefar utvider stadig forretningen. Han er på mange måter en gründer. Han blir en stor forhandler av grammofoner, opparbeider en stor radioavdeling og han bygger etter hvert opp et konsertbyrå og en utstrakt impresario-virksomhet. Han får mange utenlandske forretningsforbindelser og han importerer musikkinstrumenter fra mange land. Høytaleranlegg blir også en viktig del av forretningens virksomhet, og høytalerbilen «Kjæmpens Røst» ble en kjent størrelse i bybildet.

En av forretningens hovedartikler var gitarer. Bestefar var opptatt av at han ikke bare skulle selge gitarer, han måtte også lære kundene å spille. For å slippe å undervise alle kundene, laget han en enkel gitarskole. Det ble den første lærebok for folk som ikke var notekyndige. Den ble en stor suksess og kom med årene i flere opplag.

Bestefar utga også et lite skrift med fagartikler om musikk-instrumenter, deres vedlikehold og behandling. Siden det ikke fantes musikkforretninger i de mindre byene eller i distriktene, startet forretningen tidlig med postordresalg, noe som ble ganske omfattende.

Sammen med en kollega startet han Norges Radiohandlerforbund. Han var bystyremedlem og han engasjerte seg sterkt i navnestriden i Trondhjem i 1929. Han døde i 1942, 65 år gammel, av angina pectoris.

«En legekunstens stormann»

Hva var det med doktor Westerlund som gjorde at folk strømmet til ham fra store deler av verden? Hvorfor lyktes han så godt med å helbrede sine pasienter? Hvorfor kom han til å bety så mye for så mange mennesker?

Doktor Westerlund er blitt beskrevet på mange måter. Som mirakeldoktor, som en legekunstens stormann, som en utradisjonell lege som gikk sine egne veier. Som livskunstner. Som psykolog før ordet fantes. Som pedagog. Som en streng lege som forlangte av sine pasienter at de fulgte hans anvisninger til punkt og prikke. Som en stor menneskekjenner og en sann menneskevenn.

Ernst Westerlund karakteriseres som en fåmælt mann med en helt spesiell evne og vilje til å lytte til sine pasienter. Han lyttet tålmodig, og de fikk snakke ut. Han hadde også evnen til å formidle til dem at de var blitt forstått. Ikke minst beskrives han som en fremragende diagnostiker. Han interesserte seg helt spesielt for hver enkelt av pasientene og han møtte og behandlet hver av dem unikt.

Pasienten skulle selv være den drivende kraft i helbredelsen. Westerlund la stor vekt på deres egen vilje til å bli frisk. Han kunne være streng, men i strengheten lå det en oppfordring til pasienten selv om å mobilisere egne krefter, sier Palmborg. Han interesserte seg for deres privatliv, deres virksomhet og familieforhold, ja hele det miljøet de var vokst opp i. I dag ville vi kanskje si at han var preget av en helhetlig tenkning. Han forsket etter roten til det vonde.

Westerlund fulgte med i den vitenskapelige utviklingen og han foretok utenlandsreiser for å komme i kontakt med de store foregangsmenn på medisinsens område. Han dokumenterte ikke selv mye av sin virksomhet og sine erfaringer. Han var imidlertid kjent for å ha en omfattende korrespondanse med sine tidligere pasienter, og holdt på den måten kontakt med dem, ga dem råd og oppmuntret dem til å forbli friske. Hans oppfølging av pasientene var preget av optimisme.

Den svenske barnepsykiateren Gregor Katz oppsummerer det han kaller «Medisinen doktor Westerlund», noe som innebærer at han anser Westerlund som selv å være den viktigste medisinen i behandlingen av sine pasienter. Medisinen doktor Westerlund har ulike komponenter. For det første inneholder den, sier han, hans evne til å få pasienten til å kjenne seg som doktorens spesielle skötebarn. En annen av bestanddelene i medisinen doktor Westerlund var hans evne til å formidle til sine pasienter at de hadde blitt forstått. Iblant kunne han lytte utrettelig og pasientene fikk prate ut, slik som aldri før hos noen lege. Han viste respekt for pasientens måte å forklare sin sykdomstilstand.

Bilde 5. Doktor Westerlund og hans bosted.

En komponent i medisinen doktor Westerlund var hans evne til helhetssyn. Dr. Katz gir eksempler på det han kaller god familieterapi lenge før ordet fantes, som når han ser et barns utfordringer i sammenheng med morens.

Symptomer av selv ganske banal karakter som man ikke kan forklare, kan skape mye angst. Det er mange eksempler på hvordan Westerlund kunne bidra til å minske pasientenes uro gjennom å gi dem en forklaring på sine lidelser. På denne måten kunne de få navn på en navnløs lidelse. Gjennom sin behandling av pasientene bidro doktor Westerlund til å gi dem økt livsmot, til å få økt tilgang til sine egne legende krefter og å bli en aktiv, selv-ansvarlig medarbeider i tilfriskningen. Han anvendte korte setninger, noen få ord som pasienten selv kunne huske, og som gjorde inntrykk ved sin slagkraft (Katz 2006).

Ernst Westerlund arbeidet helt til det siste. Han døde den 24. januar 1924, 84 år gammel, og ble begravet i Enköping en kald og snørik februar dag. Begravelsesprosesjonen opp langs Kyrkogatan ble ledet av erkebiskop Nathan Söderblom og gatene var fylt av svartkledde menneskemasser. Ekstratog var satt opp for å transportere alle som ville hedre ham og jernbanevogner fraktet blomster til begravelsen.

I doktorens hus

Sommeren 2010 foretar jeg selv en reise til Enköping. Jeg vil se den byen min familie reiste til nesten hundre år tidligere. Hele byen preges av minnet om doktor Westerlund: En høyreist statue i parken, doktorens grav foran kirken vakkert blomsterpyntet, byens gymnasium oppkalt etter ham, hans navn i gater og parker, og ikke minst hans vakre hus og hage, som er åpen for besøkende om sommeren. Å vandre rundt i doktorens hus er en opplevelse. Jeg gjenkjenner interiøret fra bilder jeg har sett og kjenner en nærhet til min families opplevelser.

I døren inn til doktorens hus, møter jeg en dame som spør om jeg har hørt om doktor Westerlund? Jeg forteller at min bestefar var en av hans pasienter og at jeg har hørt om ham hele livet. Det tar ikke mange minuttene før jeg er plassert ved et bord med kaffe og kaker, omgitt av flere tilhørere som vil vite alt om doktor Westerlunds behandling av min bestefar.

Noen få år senere blir jeg invitert til å holde et foredrag i doktorens hus. Det er Westerlund-sällskapet som har invitert meg. Jeg står i åpningen mellom doktorens kontor og familiens spisestue, foran en engasjert forsamling som ikke synes å få høre nok om doktorens behandling av min bestefar. Et av doktor Westerlunds

Bilde 6. Dr. Ernst Westerlund som æresdoktor.

oldebarn er til stede. Jeg forteller det jeg vet. Å stå der, i doktorens hus, som er tatt vare på omtrent slik han selv forlot det, er en stor opplevelse.

Den 24. januar 2024 var det 100 år siden den berømte doktoren døde. Hele året var et jubileumsår for hans død og et 40- års jubileumsår for Westerlundsällskapet. Året var fylt av foredrag og diverse arrangementer og jeg var selv til stede som foredragsholder, noe jeg så på som en stor ære.

For ikke lenge siden ryddet jeg i noen saker etter min mor. På bunnen av en liten eske får jeg øye på noe som blinker. Det er en minne-nål med Ernst Westerlunds portrett, Jeg antar at min mor fikk den da hun bodde i Enköping, og at den muligens er knyttet til doktorens 80-års-dag i 1918. Den var ukjent for Westerlundsällskapet som nå har den innlemmet i sine samlinger.

En rosengeranium bærer doktor Westerlunds navn fordi doktoren anbefalte sine pasienter å ha den på sine soverom. Han ikke bare anbefalte den, han ga, ut fra hva det påstås, sine ferdigbehandlede pasienter skudd av rosengeranium som de skulle dyrke i sine hjem. Planten avgir en behagelig duft som skal virke beroligende og bidra til bedre søvn. Min erfaring er at det er mange svensker som i dag ikke kjenner til doktor Westerlund, men mange som kjenner til doktor Westerlunds blomma.

Jeg avslutter med et av mange sitater fra doktor Westerlund, et sitat som møter deg i utgangsdøren fra hans hus: «*Ta allting sakta och lugnt. Släpp det gamla, glöm det. Tänk på en ljusnande framtid.*» Jeg tar det med meg videre i livet.

Referanser

bojer.no

Granholt, Agnes Ranum og Olaf T. Ranum d.y.: *Barndomserindringer*. Upubl.

Granholt, Marit Ranum (2020): En avgjørende reise. I: Fougner, Jorun, Lagesen, Ole Christian og Westerheim, Ingeborg (red.): *Nærbilder. Skriftserie 2020 nr. 6:178*, Oslo Metropolitan University

Granholt, Marit Ranum (2024): *Tänk på en ljusnande framtid. Om doktor Ernst Westerlund og hans betydning for min familie*. I samarbeid med fotografen Kaja Bruskeland. Utgitt på eget forlag.

Katz, Gregor (2006, 3. opplag): *Medisinen doktor Westerlund*. Utgitt av Westerlundsällskapet, Enköping

Lange, Marit (1995): *Harriet Backer*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag

Palmborg, Stina (1943): *Ernst Westerlund – en lægekunstens stormann*. Oslo: Blix Forlag. Utgitt i ny utgave av Westerlundsällskapet 2014.

Sandvik, Ole Mørk (1948): *Agathe og O.A. Grøndahl, 1847-1947. Et minneskrift*.

Åsberg, Kerstin Hulter: En doktor i den lidande mänsklighetens tjänst. I:
Läkartidningen nr 36/2010.

Dr Ernst Westerlund upptäckte Storlien som fjällkurort...vad hende sen? Enköping:
Westerlundsällskapet (2015)

Westerlundsällskapet.se

Om forfatteren

Marit Ranum Granholt, f. 1949 i Trondheim. Pensjonert førstelektor i pedagogikk ved Barnehagelærerutdanningen, Oslo Met. Utdannet førskolelærer med videreutdanning i musikk og pedagogisk veiledning. Hovedfag i barnehagepedagogikk. Flere års praksis som pedagogisk leder og styrer i barnehager. Metodikklærer ved Dronning Mauds Minne 1976-78 og ved Barnevernsakademiet i Oslo 1980-83. Fra 1995 ansatt ved Høgskolen i Oslo, senere OsloMet. Medforfatter av bøkene Sammen om kunnskap (2007), Student i dag, førskolelærer i morgen (2011), Å arbeide i barnehagen (2014), Den åpne barnehagen (2020) og forfatter av boka Barnehagelæreren som inspirator (2021).

Boligers brukskvalitet

Lene Schmidt

Krav til boligers brukskvalitet har gått fra ren markedsliberalisme på slutten av 1800-tallet til streng statlig styring etter 1945 og mer markedsliberalisme igjen fra ca. 1980- tallet. Konsekvenser av den seneste utviklingen er et økende press på boligers planløsning og brukskvalitet som kan få negative helsekonsekvenser.

Siden tidlig på 1980-tallet har det vært et økende press på boligers brukskvalitet. Det ser ut som pendelen, og dermed kravene til boligers brukskvalitet, har svingt fra ren markedsliberalisme på 1800-tallet til sterk statlig styring etter 1945 til mer marked igjen etter ca. 1980. Samtidig har tyngden av bygårds- og blokkbebyggelsen forflyttet seg fra by til drabantby og tilbake til byen igjen. Berge Furre (1991 s.388) beskrev boligreisningen etter 1945 med statlige subsidier, kommunal tomtetilrettelegging og boligkooperasjonen som utbygger som «ein juvel i den sosialdemokratiske orden». Mens kommunalminister Erna Solberg bekreftet liberaliseringen fra tidlig 1980-tallet med å fastslå at: «Boligmarkedet vil frembringe boliger med de ønskede kvaliteter til en lavest mulig kostnad for samfunnet», som det het i boligmeldingen, St.meld.nr 23 (2003-2004 s.6).

Jeg har fulgt denne utviklingen fra ulike ståsteder som hhv. byråkrat i offentlig forvaltning og forsker ved NIBR, og jeg mener at dette «race to the bottom» må stoppes av hensyn til folks helse og trivsel. Målet må være at også de med begrensede ressurser skal kunne etterspørre en kvalitativt god bolig som er bedre enn inntekt alene skulle tilsi. Det var det som var målet for gjenreisningen etter 1945, og det bør vi kunne ta oss råd til også i dag.

I denne artikkelen holder jeg meg til boliger på det ordinære boligmarkedet (ikke studentboliger o.l.). Her diskuterer jeg boligers planløsninger og sol- og dagslysforhold spesielt i små boliger. Dette er kvaliteter som har vært under særlig press i fortettingen de siste 30- 40 årene: Er boligen egnet som sted for opphold, lage mat, spise, sove, være alene eller å ha gjester? Hvilke krav har blitt stilt til boligers brukskvalitet av Husbanken, plan- og bygningsloven og byggt teknisk

forskrift? Hvilke utslag har det gitt seg i boligens brukskvalitet? Og hvilke krav er det rimelig å stille i dagens situasjon?

Hvilke krav har blitt stilt til boligens brukskvalitet?

Det var sunnhetsloven av 1860 om opprettelse av sunnhetskommisjoner som først påpekte store helseutfordringer som resultat av boligbyggingen på 1800-tallet, ikke minst trangboddhet og mangel på lys og luft. Her het det bl.a.:

Commisjonen skal have sin Opmærksomhed henvendt paa Stedets Sundhedsforhold, og hvad derpaa kan have Indflydelse, saasom: Boliger, som ved Mangel paa Lys eller Luft, ved Fugtighed, Ureenhed eller Overbefolkning med Beboere have viist sig at være bestemt skadelige for Sundheden (Sosialdepartementet 1960).

Krav til sol i boliger ble første gang innført i lov om bygningsvesenet av 1924 §26: «... der bør tas hensyn til at beboelsesleiligheter sikres tilstrekkelig sol». Loven hadde også bestemmelser om minste gatebredder på 15 m i trafikkerte gater, minsteavstander mellom byggelinjer på 12m og maks fire etasjers bebyggelse «... av hensyn til ildsikkerheten og sunnhetens krav» (Berge og Fürst 1924).

Solforholdene har også betydning for dagslysforholdene i boliger. Jeg vil imidlertid ikke gå inn på beregninger av dagslysforhold. Det ble bygget et stort antall boliger i byene på slutten av 1800-tallet, ikke minst i Oslo, med mange små boliger og trange gårdsrom uten tilstrekkelig sol i boligene. Dette var privat leiegårdsbyggeri, som f.eks. gråbeingårdene på Tøyen og Sofienberg bygget av byggmester Ole Olsen. Begrepet «gråbeingård» har også blitt brukt mer generelt om bygårdsbebyggelsen fra den tid. Det var sterk byvekst, og folk måtte jo ha tak over hodet.

Fra begynnelsen av 1900- tallet ble det bygget flere kommunale boliger i Oslo i regi av ideelle organisasjoner og Oslo kommune som f.eks. Torshovbebyggelsen (Moe 2024 s.19). Dette var boliger med bedre boligkvalitet, og der sol og dagslys ble tillagt vekt for å bekjempe sykdommer. Dette er områder som fortsatt er attraktive boligområder.

Legen Axel Holst kom på 1890-tallet frem til at 30 kubikkmeter luft i timen ville sikre tilstrekkelig luftsirkulasjon for voksne. Dette ble ansett som økonomisk urealistisk, og minstekravet til rom for varig opphold ble satt til 15 kubikkmeter, et krav som ble stående i byggeforskriftene til 2010 (Hansen 2007). Det betydde at minste rom for varig opphold måtte være på 6.25m² (med standard takhøyde på 2,40m).

Gjenreisningen og Husbanken

Boligundersøkelsen til Oslo Byes Vel under krigen viste at mange barnefamilier var trangbodde. Det var bakgrunnen for Husbankens ambisiøse mål for boligbyggingen etter 1945 – tre rom og kjøkken på 80m² til «en sosialt forsvarlig leie» på maks. 20 prosent av en gjennomsnittlig industriarbeiderlønn (Reiersen og Thue 1996, s. 94, og s.101). Det er verdt å merke seg at man her hadde konkrete tallfestede mål for boligens areal, krav til sol i boligen og detaljerte krav til de boligens rom og hva den maksimalt måtte koste. Guttu (2009) har gitt en mer detaljert beskrivelse av hvordan krav til boligers brukskvalitet og minstestandarder har utviklet seg gjennom 1900-tallet, og at det hele tiden har vært nødvendig å stille krav for å sikre boligkvaliteten.

Husbanken innførte detaljerte krav til boligers planløsning med romdimensjonerende møbelmål, basert på studier av plasskrav til møbler, passasjer og betjeningsareal utført av Elsa Svennar (1975). Siden Husbankens finansierte brorparten av boligbyggingen på den tiden ble kravene normdannende for den generelle boligbyggingen, uavhengig av om boligene ble finansiert i Husbanken eller ei.

Krav til sol i boliger gjaldt til vi fikk en landsomfattende Plan- og bygningslov i 1965, som ikke stilte krav til sol i boliger. Det var neppe heller noe problem siden sol, lys og luft var fundamentet for boligreisningen og drabantbybyggingen etter krigen.

Liberaliseringen av boligmarkedet

Sørvoll (2024) beskriver hvordan den første liberaliseringen av boligmarkedet hang sammen med krav både nedenfra og fra aktørene i markedet. I 1983 bestemte regjeringen Willoch at Husbanken ikke lenger skulle stille krav til boliger, men utelukkende gi veiledning om god boligplanlegging, se bl.a. «God bolig» og «Gode boligområder». Tilbud og etterspørsel på boligmarkedet skulle sikre kvaliteten.

«Pisk, preik og gulrot»

Det viste seg imidlertid at markedet ikke sikret boligkvaliteten, og at veiledning og «preik» ikke var tilstrekkelig. Husbanken kunne dokumentere et økende antall nye boliger med dårlig boligkvalitet utover på 1980-tallet (Schmidt 1990).

I 1992 fikk Husbanken tillatelse fra regjeringen Brundtland til å innføre en minstestandard for boligers brukskvalitet, se Husbanken HB 3035. Den ble stående frem til 2005. Minstestandarden stilte krav om min. to rom og kjøkken på min. 55 m². Tre-roms boliger skulle være min. 65 m² og fire-roms boliger minimum 85 m². Minstestandarden stilte krav til privat uteplass og alle boligens rom, både størrelse og møblering. Den krevde at i boliger større enn to rom skulle kjøkkenet kunne

skilles ut som eget rom med vindu. Den hadde også krav til dagslys, solforhold og tomtetilpasning. Minstestandarden inngikk som «pisk», dvs. at den måtte være oppfylt for å få Husbankens grunnlån, i lånesystemet med «pisk, preik og gulrot». Husbanken hadde gode erfaringer med å bruke «gulrøtter», dvs. ekstra lånetillegg til boliger med livsløpsstandard. Nesten halvparten av alle nye husbankboliger hadde livsløpsstandard på det tidspunktet. Det nye lånesystemet innførte en rekke nye lånetillegg for god boligkvalitet, bl.a. sosial organisering, trafikk sikkerhet og gode uterom, se Husbanken HB-3036. Det at et offentlig regelverk ikke bare stiller krav, men også belønner bestemte kvaliteter er interessant også i internasjonal sammenheng siden det, så vidt jeg vet, ikke har vært praktisert i andre land.

Da minstestandarden ble innført var intensjonen at den skulle innarbeides i byggeforskriftene, og jeg hadde møter på saksbehandlernivå med Statens bygningstekniske etat som nå har blitt Direktorat for byggekvalitet (Dibk) for å følge opp dette. Siden gikk jeg over i en annen stilling, og det er uklart for meg hvorfor dette ikke ble fulgt opp videre.

Exit minstestandard

Boligmeldingen 2003-2004 vedtatt av regjeringen Bondevik 2, med kommunalminister Erna Solberg, er en ytterligere understreking av og tro på markedet:

Et velfungerende boligmarked skal ideelt sett imøtekomme alles behov for bolig på en økonomisk effektiv, sosialt rettferdig og miljøvennlig måte. Boligmarkedet vil fremskaffe boliger med de ønskede kvaliteter til en lavest mulig kostnad for samfunnet (St.meld.23 2003-2004, s. 6).

Sørvoll beskriver denne boligmeldingen som «... en velsignelse av det nye liberalistiske boligregiment som hadde vokst frem» (Sørvoll 2024, s. 100). Med boligmeldingen fjernet kommunalminister Erna Solberg Husbankens minstestandard med den begrunnelse at alle krav til boliger burde samles i Byggteknisk forskrift. Det er et argument det er lett å si seg enig i, gitt at flesteparten av nye boliger ikke lenger ble finansiert av Husbanken. Kravene fra minstestandarden ble imidlertid ikke tatt inn i ny Byggteknisk forskrift, TEK 10, som kom i 2010. Til gjengjeld fikk TEK 10 nye og detaljerte krav til tilgjengelighet, i erkjennelse av at markedet ikke i tilstrekkelig grad ville sikre slike kvaliteter. Man antok at en tilgjengelig bolig «... høyst sannsynlig vil øke bokvaliteten for enhver» (Rønnevig 2010 s.8). Dermed ble det kanskje ikke rom for ytterligere krav til boligers planløsning og brukskvalitet?

Plan- og bygningsloven (2008) har ingen egne kapitler om bolig og har bare enkle funksjonskrav i § 29-5 om at:

Bygning med oppholdsrom for mennesker skal prosjekteres og utføres slik at krav til forsvarlig energibruk, planløsning og innemiljø, herunder utsyn, lysforhold, isolasjon, oppvarming, ventilasjon og brannsikring mv. blir oppfylt.

Lovverket er preget av vage funksjonskrav når det gjelder boligers planløsning, mens andre, gjerne mer tekniske krav eller krav til tilgjengelighet, er beskrevet med konkrete tallfestede minstekrav som eksempelvis snusirkler, korridor- og dørbredder.

«Sola må me ha»

Byggteknisk forskrift, TEK 10, som trådte i kraft 1.7.2010 fikk imidlertid inn en ny bestemmelse i forhold til tidligere byggteknisk forskrift om plassering av byggverk i §8-3 som stiller krav til sol i boliger og utearealer. Kravene er trolig et resultat av at flere rapporter dokumenterte mange nye byboligprosjekter med trange og triste gårdsrom, se blant annet Guttu og Schmidt (2008) og Guttu og Martens (1998). Forskningen viste mange boligprosjekter med høy tetthet og dårlige solforhold i boliger og utearealer. Magnhild Meltveit Kleppa (kommunalminister fra Sp fra 2007-2009) hadde merket seg at det ble bygget mange trange gårdsrom i nye boligprosjekter og etter et møte i 2008 sa hun: «Eg har merka meg sola. Sola må me ha». Dermed fikk vi en ny bestemmelse i TEK 10 §8-3:

Byggverk skal plasseres slik at det tas hensyn til lys- og solforhold, samt lyd- og vibrasjonsforhold.

I Veiledningen til TEK 10 heter det bl.a.:

Alle boenheter og felles uteareal bør være solbelyst minst fem timer hver dag ved vår- og høstjevndøgn. Avstand til tilstøtende bebyggelse bør være 3 ganger lenger enn gesimshøyden på det tilstøtende bygget.

En forutsetning for en god bruksmessig bygning og et godt innemiljø er at den har gode dagslysforhold. Etter [§13-12](#) skal rom for varig opphold ha vindu som gir tilfredsstillende dagslys med mindre virksomheten tilsier noe annet.

Boenheter med mer enn to rom bør ha dagslys fra to ulike fasader.

Kravet i TEK er formulert som et funksjonskrav om at det skal «tas hensyn

til» mens veiledningen har tallfestede størrelser til sol og minste avstander. Her står det «bør» og ikke «skal».

Inn med rullestolen, ut med bokreolen

Med TEK 10 fikk vi nye og detaljerte krav til tilgjengelig boenhet med krav til snusirkler, korridorer, dørbreder osv. på cm-nivå. Nye krav til tilgjengelighet er en forbedring av boligens brukskvalitet, ikke minst med strengere krav til heis. Men tilgjengelighetskravene sikrer ikke boligens generelle brukskvalitet slik som Husbankens livsløpsstandard, som er basert på minstestandarden kombinert med tilgjengelighetskrav, se Schmidt og Guttu (2012).

Krav til boligens planløsning i TEK 10 §12-5 (videreført i TEK17, vedtatt i 2017, §12-1) er formulert som funksjonskrav som at: «Byggverk skal ha planløsning tilpasset byggverkets funksjon». Videre heter det i TEK 10 §12-7 at: «Rom og annet oppholdsareal skal ha utforming tilpasset sin funksjon og ha tilstrekkelig størrelse, romhøyde og plass til fast og løs innredning». Denne ble videreført i TEK 17 §12-7, bortsett fra at man strøk «plass til fast og løs innredning».

Krav til minste rom for varig opphold (15m^3) ble fjernet i TEK 10 med den begrunnelse at nå hadde man fått krav til ventilasjon i nye boliger. På oppdrag fra Byggteknisk etat utarbeidet jeg et forslag til nytt krav til minste rom for varig opphold. Basert på krav til vanlig møblering og krav til snusirkel for rullestol kom jeg frem til at minstekravet burde settes til $8,5\text{ m}^2$. Dette kravet ble imidlertid ikke tatt inn i ny TEK10. Studenter ved AHO, Arkitekthøyskolen i Oslo, har dokumentert at det i dag bygges soverom på helt ned til $3,7\text{ m}^2$ ¹.

Utover kravene til tilgjengelig bolig stilles det få detaljerte/tallfestede krav til boligens planløsninger i TEK 10 bortsett fra krav om romhøyde 2,4m og krav om 5 m^2 / $2,5\text{ m}^2$ sportsbod og 3 m^2 innvendig bod.

Det er ingen definerte krav til verken kjøkken, stue og soverom, verken til arealer, planløsning eller møblerbarhet. Det heter i TEK10/TEK 17 §12-10 at «Boenheten skal ha tilstrekkelig og egnet plass for oppbevaring av klær og mat». Slike funksjonskrav er vanskelige å tolke, for hva er tilstrekkelig plass? Byggforsk har vist at en ett-roms bolig på $28,5\text{ m}^2$ oppfyller kravene i TEK 10 til tilgjengelig boenhet og boligens planløsning (Christophersen og Denizou 2010). Det er ingen sak å få plass til snusirkler så lenge det ikke er krav til verken sofa, seng, reoler, kjøkken, skuffer eller skap. Forskriftene åpner for enda mindre boliger der det ikke er krav til

¹ Ny Boligplan: «Housing Exhibition Studio 01, 2025
<https://nyboligplan.no/undervisning>, 11.02.2026

tilgjengelighet. Byggeforskriftene har ingen nedre arealgrense for boliger. Det er mulig å bygge boliger mindre enn 28 m². Det finnes jo minikjøkken og sovesofa. Konseptet «living in a box» forsøkte å gjøre det kult å bo på 13 m², se Schmidt (2009 s.142).

Guttu (2009) påpeker det paradoksale i at det ikke finnes noen omforent definisjon av begrepet bolig i lovverk og retningslinjer, og at det i praksis er eierseksjonsloven som definerer hva som kan kalles en bolig ved kjøp og salg i markedet. Den krever bare egen inngang, kjøkken, bad og wc.

Snipp, snapp, snute – sola er ute

TEK 17, som ble vedtatt av regjeringen Solberg med virkning fra 1. juli 2017, har ytterligere svekket boligenes brukskvalitet. Begrunnelsen var at man skulle forenkle regelverket og redusere byggekostnadene. Det er sterk byvekst, og folk må jo ha tak over hodet. Har vi hørt det før?

Bestemmelsen om plassering av byggverk ble fjernet med virkning fra 1.7.2021 med henvisning til PBL §29,2 og at kommunene kan fastsette krav til plassering av byggverk i reguleringsplanene. Plan- og bygningsloven har imidlertid ingen krav til sol i boliger, verken i §29,2 eller andre steder. Dermed er beslutningen tatt på feilaktig grunnlag. Det finnes bestemmelser i TEK 17 §8-3 som sier at uteoppholdsareal skal ha «god kvalitet mht. solforhold». Men hva betyr det? Solforholdene i uterom sier dessuten ikke nødvendigvis noe om solforholdene i boligene. Jeg har ikke oversikt over i hvilken grad kommunene stiller krav til solforhold til boliger i sine planer. Men jeg tviler på at det er et tema som er prioritert i særlig grad, når jeg ser hva som fortsatt bygges og hva som har blitt bygget til tross for bestemmelsene i TEK 10, som f.eks. Meierikvartalet i Lillestrøm. Man kan derfor hevde at kravene i TEK 10 hadde liten betydning i praksis. Funksjonskrav som «å ta hensyn til» og veiledninger har ikke nok gjennomslagskraft i møte med sterke utbyggerkrefter. I stedet for å fjerne bestemmelsene burde de vært presisert og tydeliggjort.

TEK 17 reduserte boligenes brukskvalitet ytterligere. Krav til innvendig bod ble fjernet til tross for at mange boligundersøkelser har vist at manglende skap og bodplass er noe av det folk er mest kritiske til, se bl.a. Guttu og Schmidt (2012). Forslaget i høringen til TEK 17 om å tillate soverom med vindu uten utsyn ble heldigvis stoppet etter store protester, blant annet fra Norske arkitekters landsforbund. Men forslaget viser hvor langt staten er villig til å gå i å redusere boligens brukskvalitet.

Hvorfor skal vi stille krav til boligers brukskvalitet?

Sunnhetsloven av 1860 påpekte helseproblemer pga. mangel på lys og luft og trangboddhet. Det hviler derfor et særlig ansvar på alle som jobber innen helse og velferd å ta tak i bolig- og byutviklingen slik den har utviklet seg igjen til fare for folkehelsen. Dagens boliger har selvsagt bedre byggeteknisk standard, men for mange nye boliger har for dårlige sol/lysforhold og for små boliger skaper ny trangboddhet. Man kan lure på om vi nesten er tilbake der vi startet – gråbeingårdene tur/retur, se bilde 1. Det er kortsiktig og lite bærekraftig å bygge nye gårdsrom som er like trange som på 1800- tallet, og som det offentlige har brukt store summer på via byfornyelsen på 1970- og 1980 tallet for å rydde.

Bilde 1: Gråbeingårdene – tur retur? Grünerløkka, Oslo, 1970, opprinnelig ca.1880, Nye Major, Oslo, 2009, Foto: Martens/Schmidt.

Det er derfor nødvendig å stille krav til sol og til boligers planløsning og brukskvalitet i det statlige regelverket av hensyn til folks helse og trivsel. Fagfolk har i en årrekke tatt til orde for strengere krav, se bl.a. Byboligaksjonen som i 2008 delte ut gråbeinprisen til et prosjekt med dårlig bokvalitet, se Byggmesteren (2009) og underskriftsinnsamlingen i regi av Bullby (2020): «Vi krever sol i nye boliger» som

samlet inn nesten 5000 underskrifter². I senere år har Arkitekturopprøret skapt offentlig debatt om bolig- og byutviklingen. Jeg skal ikke gå inn i deres argumentasjon, men nøye meg med å påpeke at de har «menneskelig målestokk» som punkt én i sitt manifest³. Nye og strengere krav til boligers brukskvalitet vil selvsagt bli møtt med protester fra byggebransjen. Det er et tankekors at det åpenbart har vært vanskelig å få inn slike krav i lovverket, samtidig med at det har blitt innført stadig nye og strengere tekniske krav til ventilasjon, isolasjon osv. Krav til boligens grunnleggende brukskvaliteter bør ha minst like sterk forankring i lovverket.

Mange vil hevde at vi må sikre en bærekraftig byutvikling ved å fortette byene og bygge flere mindre leiligheter for å redusere det totale ressursforbruket på boliger og unngå byspredning. Jeg er enig i mål om redusert ressursbruk og byspredning. Samtidig må vi sikre at også de med begrenset kjøpekraft kan etterspørre en kvalitativt god bolig.

WHO anser bolig for en av de mest sentrale faktorene som kan påvirke helse positivt og negativt, og at bolig og boligområder er et felt som bør utsettes for både statlig og lokal regulering (Helgesen m.fl. 2014, s.122). Skavang (2017) påpeker at bosituasjonens betydning for helse og sosiale forhold ikke er hensyntatt i regelverket for byggenæringen.

Motvirke ulikhet og sosiale helseforskjeller

Det er sammenhenger mellom sosial ulikhet, bolig og helse, men det kan være vanskelig å fastslå årsakssammenhengen. Det kan være at man har dårlig helse fordi man bor dårlig. Men det kan også være såkalt reversert kausalitet: Dårlig helse kan føre til lav utdanning og/ eller inntekt som gjør at man bor dårlig. Variabler som arbeid og utdanning eller inntekt kan overstyre bolig som forklaring på helse (Helgesen m.fl.2014). Sosioøkonomisk status gir forskjeller mht. boligforbruk slik at de med dårlig råd oftere er trangbodde med dårlige boforhold, noe som kan opprettholde og forsterke negative helseeffekter, spesielt dersom dette er en

² Se Lotherington, Per Bjørn: «Gråbein oppetter Ekebergskrånningen i *Byggmesteren* 13.01.09. Gråbeinprisen var en pris som ble delt ut av Byboligaksjonen, en gruppe arkitekter som på 2000-tallet protesterte mot forringet boligkvalitet. Bullby, Byutviklingens lange linjer, er et faglig nettverk av arkitekter, planleggere og forskere som jobber for en bærekraftig byutvikling, se www.bullby.net.

Underskriftinnsamlingen ble opprettet 25.10.2020 med tittelen: «Vi krever sol i nye boliger».

³ Se www.arkitekturopproret.no

vedvarende situasjon. Slike helseforskjeller kan bli forsterket i et tydeligere stratifisert boligmarked, der bolig har gått fra å være et velferdsgode til en markedsvare (Osnes 2022). Dette er i strid med plan- og bygningsloven § 8-3 som skal bidra til å minke sosiale helseforskjeller.

Sol, helse og livskvalitet

Sola bringer «lys og liv og lyst» som det står i den danske sangen: «I Østen stiger solen opp». Jeg er enig i at vi skal fortette byer og tettsteder, men vi må ha flere tanker i hodet samtidig. Se: «Fortett med vett» som viste at det er mulig å få til gode boliger og uteområder også med høy tetthet (Guttu og Schmidt 2008). Det påpekes også av Skogstad Aamo m.fl. (2021). Samtidig er det åpenbart at det er en grense for tetthet. Det er rimelig å stille krav om et minimum av sol på stua i nye boliger. Det holder ikke med Fattigmanssola – sola som reflekteres fra naboens vinduer. Seks av ti var uenige i et utsagn om at man må finne seg i at det ikke er så mye sol/lys i en sentrumsnær bybolig (Schmidt 2014). En tidligere studie viste at syv av ti var uenige (Guttu og Martens 1998).

I en drøfting av bolignormer, helse og velferd heter det at: «Studien viser at normene er vel begrunnet. Betydningen av de forholdene de skal ivareta har utvilsom effekt på helse og velferd» (Hansen 2007 s.7). Samtidig påpekes det at det er store innslag av skjønn, og at det heller er spørsmålet om hvor grensene skal gå som diskuteres. Det påpekes at solinnfall (og utsyn) er en egenskap som kjøpere flest vil merke seg og vektlegge i beslutning om kjøp og pris (Hansen 2007 s.51). Dette vises også ved at boligprisene stiger med etasjetallet.

Millstein og Hofstad (2017) har gjennomført en litteraturstudie om kompakt byutvikling og helse, og påpeker problemer med dårlige lysforhold som en negativ faktor. De påpeker at det er et dilemma at det i statlige planretningslinjer (KMD 2014) heter at hensyn til høy arealutnyttelse *skal* vektlegges mens hensyn til helse, *bør* vektlegges (min utheving). De mener at det er for mye *bør* når det gjelder helse. Svake formuleringer blir ikke hensyntatt, noe som bekreftes i en annen studie av kompakt byutvikling:

Hensyn til sosial bærekraft og folkehelse setter med andre ord ikke agendaen i sentrale valgsituasjoner i byutviklingen. Snarere er det slik at markedet, med svak regulering og rammesetting, kan forsterke sosiale helseforskjeller ...
(Sandkjær Hanssen m.fl. 2015, s. 217).

Det heter videre:

Oppsummert ser vi at økonomiske interesser rapporteres å være det hensyn som vinner fram i kompakt byutvikling.

Vertikalt klasseskille

Selvsagt bygges det også store boliger med store takterrasser, sol og utsikt, gjerne på attraktive tomter langs kaikanten. Det kan resultere i at det innen samme boligprosjekt kan bli et vertikalt klasseskille, der de som har råd kan kjøpe toppleiligheter med sol og utsikt øverst, mens de med dårlig råd må nøye seg med et lite krypinn i skyggenes dal innerst og nederst. Det vil selvsagt alltid være forskjeller mht. sol og lys mellom 1. etasje og etasjene oppover, men det bør være slik at også de som bor nederst har rimelige sol- og dagslysforhold.

I en rapport på oppdrag av Kommunal- og moderniseringsdepartementet påpekes det at høy tetthet utfordrer etablerte normer for dagslys og sol i boliger og utearealer, og at høy tetthet kan føre til fremtidens slum (Skogstad Aamo m. fl 2021, s. 6). Det påpekes også at det er viktig å opprettholde eller stille strengere krav til støy, sol og skygge i forskrifter og at kommunene i begrenset grad håndterer disse kvalitetene (§.161). De gir imidlertid ingen konkrete anbefalinger til KMD om skjerpede krav til sol/dagslys i det statlige regelverket utover at statlige planretningslinjer bør suppleres med kvalitative mål for byrom (s.169).

Problemer med innsyn er en underkommunisert konsekvens av høy tetthet. Det resulterer ofte i at beboerne «velger» å leve livet bak nedrullede gardiner. De ønsker å ha privatlivet sitt i fred, og trives ikke i rollen som akvariefisk. Det fører til enda dårligere sol- og dagslysforhold i boligen.

Motvirke ny trangboddhet

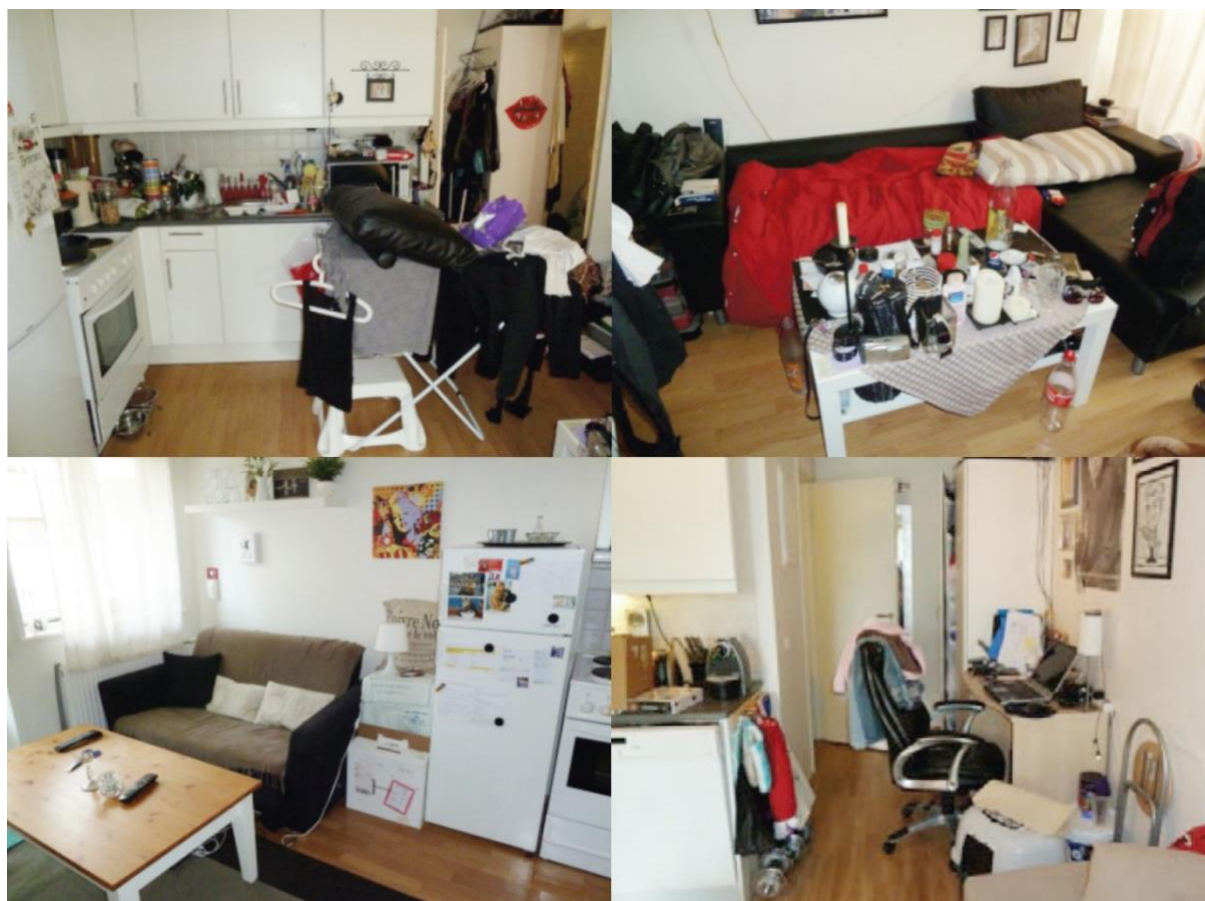
Folk flest i Norge bor bra. I 2022 hadde hver husstand i gjennomsnitt 71m² pr. person (Oppøyen, 2023/24 s. 26). Det kan kanskje ha vært en sovepute som har resultert i at det i senere år har vært liten forståelse og liten politisk vilje til å gjøre noe med boligpolitikken? Slike gjennomsnittsbetraktninger kan imidlertid skjule store forskjeller.

Etter at Husbankens minstestandard ble kastet på skraphaugen har det blitt bygget et økende antall små boliger, også ett-roms boliger, spesielt i byenes pressområder. Det som før ble ansett som en høvelig to-roms bolig på 55m² har nå blitt redusert til 30-40 m² eller mindre. Løland (2024) har vist en rekke eksempler på slike små boliger i Oslo. Bakgrunnen er at Oslo kommune vedtok en egen leilighetsnorm i 2008 med et krav om to-roms boliger på min 40 m², i 2012 redusert til 35 m² og nå vedtatt redusert til 30 m² av det nye byrådet i 2025. Denne bestemmelsen gjelder bare i indre by. På Stovner planlegges det 91 ettroms boliger på ned mot 21 m² (Aftenposten 13.10.2025, s. 22). Løland er spesielt kritisk til bygging av ett-romsboliger av hensyn til folks helse og trivsel. Dette ble allerede påpekt i en undersøkelse av det å bo i ett-romsboliger av Gulbrandsen (1973). Også

tre- og fireroms boliger har fått redusert areal, se f.eks. tre-roms bolig på 53m² (Schmidt og Guttu 2012 s.76).

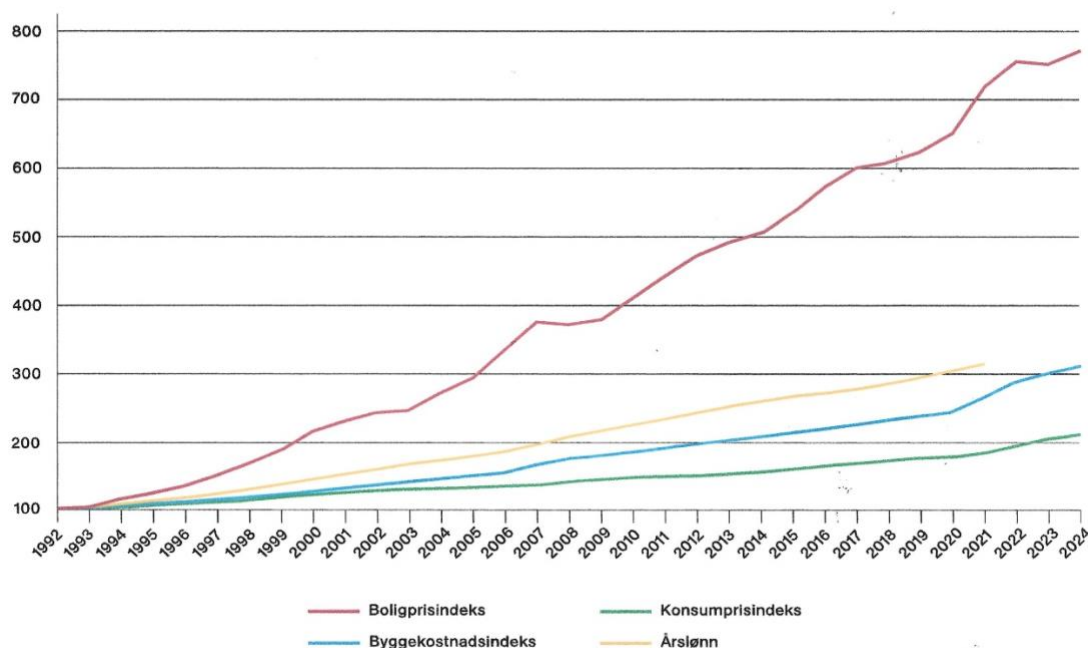
Mange argumenterer for at vi er nødt til å bygge flere mindre boliger av miljøhensyn og for å redusere inngangsbilletten til boligmarkedet. Jeg vil, i likhet med Brattbakk (2020) og Moe og Martens (2021), argumentere for at boligforbruket i stedet burde vært bedre fordelt mellom ulike grupper. Potensialet for å redusere det samlede boligforbruket er trolig større ved å redusere arealet på de største boligene, og gjøre det mindre økonomisk attraktivt å investere i bolig, hus og hytte nr. to eller tre, som i tillegg fører til flere fly/bilreiser til og fra.

Amsrud (2018) mener at små boliger er greit dersom man har fellesarealer. Det kan være en løsning for noen, men neppe for folk flest. Helle m.fl. (2017) argumenterer for at man kan få god boligkvalitet med arealeffektive boligtyper på 35 m² for to personer eller 70 m² for fire personer. Mye kan oppnås med smarte løsninger, men det vil likevel være å bygge ny trangboddhet, se fotnote 4.

Bilde 2. Bovanestudien viste at beboerne var mest misfornøyde med manglende bod- og oppbevaringsplass i boligen og mest fornøyde med store bad. Likevel fant vi klestørkestativ både i stue, soverom og entré.

Diagram 1: Utviklingen av forholdet mellom boligpris, byggekostnader, konsumpris og lønnsvekst 1992-2024. Kilde: SSB. Grafisk bearbeiding: Ny boligplan.

1

En undersøkelse av små boliger, bovaner og brukskvalitet (Schmidt, red. 2009) viste konsekvensene av å bygge små boliger i form av trangboddhet og overmøblerte leiligheter, se illustrasjon. Undersøkelsen omfattet 15 husholdninger i ett- og to-roms boliger på mellom 22 m² og 43 m² og en tre-roms bolig på 53 m². Overraskende mange boliger var bebodd av to personer, i alt 6 av 16 hushold. Dessuten var nesten alle boliger møblert med parseng, enten av komfortsyn eller for å kunne ha en kjæreste på besøk slik at flere av disse boligene i perioder kan være bebodd av to personer. Vi konkluderte med at de minste boligene på 20-30 m² har så mange mangler at de neppe kan sies å oppfylle forskriftenes krav om «... planløsning og størrelse som er egnet til formålet» (TEK97 §10-31, som var gjeldende da de ble bygget). Beboerne var mest fornøyd med store bad og mest misfornøyd med manglende skaplass og manglende bodplass. Alle som bor i ett-roms boliger ønsker en to-roms bolig. 8 av 16 hushold var trangbodde i henhold til de definisjoner som gjaldt da. To personer som bor i en to-roms bolig på 40 m² ble ikke regnet som trangbodde i henhold til SSB sin definisjon på det tidspunktet fordi definisjonen utelukkende var basert på antall rom, ikke på areal. Vi argumenterte for at de var trangbodde, og at i praksis var 10 av 16 hushold trangbodde. Vi hadde tidligere argumentert for at SSB sin definisjon av trangboddhet burde omfatte både antall rom

og areal fordi boligenes areal stadig ble redusert (Schmidt, red.2009). Definisjonen av trangboddhet har siden blitt endret til å omfatte både areal og antall rom⁴.

Selv om beboerne så manglene ved boligen de bodde i var de som hadde kjøpt den for å bo der selv, likevel fornøyde. De var fornøyde med å ha kommet inn på boligmarkedet. De så boligen som midlertidig og har utsikt til å flytte til noe større/bedre. Man kan hevde at det er greit å bo trangt for en periode. Dessverre har ikke alle muligheten til å klatre i boligkarrieren. Av våre 16 hushold var det fire- fem hushold som ikke hadde muligheter til å flytte på grunn av varig lav inntekt. Man kan jo lure på hvordan det oppleves å bli sittende fast i en liten leilighet, mens stadig nye naboer flytter inn og flytter ut igjen. De som leier er gjerne mer misfornøyde, se f.eks. instagramkontoen: «Min drittleilighet».

Ryhl og Frandsen (2014) dokumenterer dårlig brukskvalitet i mange små boliger. De drøfter spesielt det såkalte Laila-soverom⁵ et smalt parsengsrom der en må gå gjennom stua for å komme fra den ene til den andre siden av parsengen, en løsning som de ser som lite fleksibel i bruk. Dette soverommet har blitt svært vanlig i små boliger. Rapporten påpeker også at tegninger av boligene manipulerer møbleringsmulighetene ved at det i praksis ikke er mulig å møblere boligen slik tegningen viser. En studie av boligers salgsprospekter, viste få møbler og minimumsmøbler, f.eks. smale spisebord på 60cm bredde og parseng på 1,20m, trolig for at boligen skulle virke romsligere enn den var (Schmidt 2008). Kjøperne blir villedet, og det er alvorlig både for kjøperne og fordi boligpolitikken er basert på at markedet skal frembringe den kvalitet forbrukerne etterspør. Skogstad Aamo m.fl. (2021) viser også til problemer med små og dårlige boliger.

Små boliger har også blitt begrunnet med at moderne mennesker lever livet i byen og bare trenger et krypinn for å sove. Men hva skjer når byen er stengt, og vi i tillegg må ha plass til hjemmekontor og hjemmeskole?

Koronaen hadde sitt episenter i byene. Trangboddhet kan forsterke smittefaren og dermed kan helsebelastningen ved korona og andre smittefarlige sykdommer bli sosialt skjevt fordelt. SSB (2022) har vist at 20% av par med små

⁴ SSB definerer trangboddhet slik: Husholdninger regnes som trangbodde dersom: 1. Antall rom i boligen er mindre enn antall personer eller én person bor på ett rom, og 2. Antall kvadratmeter (P-areal) er under 25m² pr person.

⁵ Begrepet Laila-soverom ble brukt internt i Husbanken om et smalt parsengssoverom som ble godkjent av overarkitekt Laila Rolfsjord som en løsning i aldersboligprosjekter. Eksempelet illustrerer hvordan unntaksbestemmelser blir den nye normen. Det samme har skjedd med mørke inneliggende kjøkken som bare ble akseptert i såkalte trespenner, men siden har blitt standard i nye leiligheter.

barn bor trangt, og jo flere barn desto mer trangboddhet. I Oslo er 59% av familier med tre barn eller flere er trangbodde. Trangboddhet er et byproblem, og innvandrere er overrepresentert. Brattbakk (2020) viser en tydelig opphoping av leveårsutfordringer hos trangbodde barnefamilier. Trangboddhet kan gjøre det vanskelig for barn å gjøre lekser, og de kan vegre seg for å ha venner på besøk dersom de ikke har eget rom. Det kan ha tilleggseffekter som å mangle venner eller til og med å føle seg utenfor (Turner og Stefansen 2012). Trangboddhet og dårlige uterom kan også medføre andre fysiske og psykiske helseutfordringer, ikke minst for barn, se Helgesen m.fl. (2014), Grønningsæter (2011), Hansen (2007). Trangboddhet kombinert med dårlig teknisk standard og lite sol/dagslys kan føre til problemer med fukt og mugg, som kan påvirke helsen negativt (Helgesen m.fl. 2014). I to år har vi i perioder sittet innestengt i boligen vår og erfart på kroppen hva en god bolig, sol, utsyn og gode uterom, kan ha å si for helse og trivsel. Til tross for dette er det ingen tegn til endring av teknisk forskrift, som om vi har glemt koronaen allerede.

Billigere boliger?

Forenkling av regelverket med færre krav til boliger i TEK 17 var en viktig begrunnelse for regjeringen og statsråd Jan Tore Sanner for å få ned byggekostnadene av hensyn til førstegangsetablerere. Det er et tankekors at det som for få år siden ble ansett som en minstandard, to rom og kjøkken på 55 m², i dag er en uoppnåelig luksus for mange. Men god boligkvalitet gjør ikke nødvendigvis boligene dyrere. Boligenes salgspris bestemmes først og fremst av markedet, ikke av byggekostnadene. SSB har vist at det ikke er byggekostnadene som er årsak til prisveksten i senere år, se illustrasjon.

Moe og Martens (2021) har vist at dersom man øker arealet i en tre-romsbolig i en åtte etasjers blokk med 14 m² fra 60 m² til 74 m² øker byggekostnadene med ca. 250.000 kr, noe som utgjør 8% av de samlede byggekostnadene og gir en samlet byggekostnad på 3.100.000 kr. Med en forventet salgspris på ca. 7.000.000 kr er det fortsatt mye igjen til tomt og fortjeneste.

Små boliger kan være en inngangsbillett for førstegangsetablerere. Men ifølge Barlindhaug (2009) er åtte av ti boliger under 30 m² og syv av ti boliger under 50 m² utleieboliger. Små boliger har ofte høy kvadratmeterpris, og prisutviklingen har vært sterkest på de små boligene. Optimalisering av lønnsomhet for utbyggerne fører til økt bygging av små boliger, ifølge Barlindhaug. De som bor i små boliger, særlig de som leier, flytter ofte. Det kan gi ustabile bomiljø. Små boliger i sentrale strøk kan også være en attraktiv investering for korttidsutleie (Airbnb og lignende), og forsterke problemer med dårlig bomiljø.

Oppsummering og konklusjon

Hensyn til helse og trivsel taler for at det bør stilles krav til sol i boliger og til boligens planløsning og brukskvalitet i det statlige lovverket. Min gjennomgang ovenfor bekrefter det Guttu (2009) også har vist: Boligkvaliteten forverres dersom det ikke stilles definerte krav til kvalitet, og at markedet ikke i tilstrekkelig grad sikrer boligkvaliteten. Millstein og Hoftstad (2017) viser til at WHO sin anbefaling om at boligmarkedet bør utsettes for statlig og lokal regulering utfordres av at boligen i stor grad er avregulert i Norge. Det vil derfor være mange andre sider ved norsk boligpolitikk og rammevilkårene for boligbyggingen som bør revideres, men som faller utenfor rammen av denne artikkelen. Det er et tankekors at man på grunn av den store boligprisstigningen kan tjene mer på å sove enn på å jobbe (Johansen 2024).

Hvilke krav bør stilles?

Hvilke krav er det rimelig å stille til boligens brukskvalitet når byggeteknisk forskrift og plan- og bygningsloven skal revideres? Jeg vil hevde at det er rimelig å stille krav om et minimum av sol på stua. Det bør utarbeides såkalte preaksepterte ytelser med tallfestede krav til når solforholdene er hensyntatt. Veiledningen i TEK 10 om fem timer sol i boliger og uterom ved vår- og høstjevndøgn var basert på forskning som viste at beboerne var fornøyde når de hadde fire timer sammenhengende sol eller fem timer sol i løpet av dagen (Westerberg 1993). En nyere studie viste at 90% av de som har fem timer sol eller mer på balkong/terrasse sier det er passe, og 81% av de som har fire timer med sol sier det er passe. Omvendt sier 69% av de som har mindre enn én time med sol at det er for lite (Schmidt 2014). Det bør evt. utredes nærmere hvor nivået skal ligge.

Solforholdene bestemmes av forholdet mellom høyde og avstand til motstående bebyggelse. Veiledningen i TEK 10 anga at forholdet mellom høyde og avstand bør være 1:3. Dette er et enkelt, konkret og lettforståelig krav som bør tas inn i forskriftene igjen. Forholdet 1:3 stammer trolig fra Linn (1974) som har studert storgårdskvartalet, og kom frem til at det ga et rimelig romslig gårdsrom. Svennar (1970) kom frem til at avstand mellom parallelle blokker bør være hhv. 2,25 ganger og 2,5 ganger høyden til motstående blokk ved hhv. en sørvendt fasade, og en nordvestvendt/sørøstvendt fasade for å sikre 5 timer sol på fasaden. Sol- og dagslysforhold i et lukket gårdsrom kan være mer utfordrende enn i en lamellbebyggelse. Det bør derfor evt. vurderes slike kontekstavhengige normer.

Det bør også tas inn krav om at boliger på mer enn to rom bør ha fasader mot minst to sider. Muligheter for å kunne gjennomlufte boligen og utsyn og sol/dagslys

fra ulike himmelretninger er utvilsomt en viktig boligkvalitet med stor betydning for helse og trivsel. Dessuten bør det ikke være tillatt med boliger som er ensidig nord/nordøst vendt. Omvendt kan det være et problem med overoppheting i boliger som er ensidig sør- eller vestvendte. Ideelt sett skulle en derfor gjerne ønske at alle boliger er gjennomgående. Løland (2024) viser at gjennomgående boliger har de beste planløsningene, men at de kanskje også er de minst oppnåelige, siden ingen av disse er fra nyere tid.

Krav til boligers planløsning og brukskvalitet

Når det gjelder krav til boligens planløsning og brukskvalitet vil jeg vise til konklusjonen i rapporten: «Små boliger ...». Her har vi foreslått at man legger livsløpsstandarden som prinsipp til grunn som norm i Byggeteknisk forskrift når det gjelder boliger på det ordinære boligmarkedet (Guttu og Schmidt 2012). Livsløpsstandarden er i tråd med kravene i Norsk Standard (2009)⁶ om «... fleksibel bruk i ulike livssituasjoner» og prinsippet i byggeteknisk forskrift om universell utforming: Boliger som er brukbare for alle i ulike livssituasjoner og uten behov for spesielle tilpasninger. Husbankens krav til livsløpsboligen ivaretar både de generelle krav til møblering i tråd med Husbankens minstestandard og plass for bruk av rullestol. Minstekravet til en bolig bør være to rom og kjøkken på min. 55 m². Det kan være verdt å minne om at Stortingets kommunal- og miljøvernkomite allerede i 1974 uttalte at «...to rom og kjøkken er et rimelig minstekrav til bolig for voksne enslige ...» (her gjengitt fra Guttu 2009 s. 50). Norsk Handikapforbund (2008) har også argumentert for livsløpsstandarden som norm for all boligbygging. Søstra 100 (2024, s.64) drøfter ulike normer for boligers brukskvalitet og etterlyser mer «slingringsmonn» for ulik bruk. Det bør stilles minstekrav til boligens størrelse også for familieboliger i tråd med minstestandarden. Det sikrer et visst slingringsmonn med plass til barns lek, jogamatte eller juletre. Ellen de Vibe (2024, s.58) påpeker at «boligstørrelse trolig er den viktigste kvaliteten ved boliger». Alle nye leiligheter har i praksis mistet et rom fordi de har åpen stue/kjøkkenløsning. Det bør derfor stilles krav om at kjøkkenet i familieboliger skal kunne skilles ut som eget rom med vindu. Det gir beboerne frihet til å velge – åpen kjøkkenløsning eller separat kjøkken som kan fungere som et ekstra oppholdsrom. Studenter ved AHO, Arkitektthøyskolen i Oslo, har utarbeidet et konkret forslag til krav som de mener bør tas inn i ny TEK. Kravene innebærer at en bolig bør være på to rom og kjøkken og min. 40m², se tidligere fotnote. De har ikke tatt høyde for krav til tilgjengelig siden disse kravene

⁶ Norsk Standard, som utgis av Standard Norge, er i utgangspunktet frivillig å bruke. Unntaket er når det vises til standarder i lover og forskrifter slik som ved offentlige anskaffelser eller standarder i en kontrakt.

allerede ligger inne i TEK. Som begrunnelse for å stille krav til boligers planløsninger vil jeg også vise til Ryhl og Frandsen (2014), Moe og Martens (2021) og Løland (2024) som har etterlyst krav som sikrer bedre boligkvalitet.

Hvem har ansvar for brukskvaliteten?

Politisk ledelse og sentrale myndigheter med ansvar for Plan- og bygningsloven og Byggteknisk forskrift bør sørge for at det stilles definerte minstekrav til sol og boligers planløsning og brukskvalitet i lovverket. Kravene skal angi preaksepterte ytelser basert på tallfestede minstestørrelser. Historien har vist at markedet alene ikke sikrer de grunnleggende brukskvaliteter i nye boliger. Minstekrav til boligers brukskvalitet er en nødvendig, men ikke tilstrekkelig forutsetning for å få frem gode boliger. Alle med ansvar for boligbyggingen, de prosjekterende, utbyggere, eiendomsutviklere og ansvarlige i byggebransjen bør gjennom bedre samarbeid og sterkere vilje til kvalitet sikre en kvalitativt bedre boligbygging. Tverrfaglige forskningsteam, som også inkluderer forskere med helsefaglig kompetanse, kan bidra med oppdatert kunnskap om bovaner, boligbruk og helse. Alle som jobber innen helse- og sosialfag har et selvstendig ansvar for å løfte frem helsefaglig kunnskap og forståelse for bolig- og byplanleggingen. Både Sørvoll (2024) og Kronborg (2024) påpeker at den historiske utviklingen av boligpolitikken viser at endring er mulig. Vi bør håndheve Plan- og bygningslovens bestemmelse om å forebygge sosiale helseforskjeller og gjøre som Cicero sa: «Salus populi suprema lex esto»⁷.

Referanser

Amsrud, Ingrid Eika (2018): mikro MAKRO. *En studie av små boliger og bokvalitet i kompakte byer*. Ås. NMBU

Barlindhaug, Rolf (2009): «Markedet for små boliger». I *Små boliger – en kunnskapsoversikt*, Schmidt (red). NIBR- rapport 2009:1

Berge, A. og H.S. Fürst. Haakon: (1924) Lov om bygningsvesenet. Kristiania, 22. februar 1924

Brattbakk, Ingar (2020): «Trangboddhet og barnefamiliers hverdagsliv i koronaens tid» i *Tidsskrift for boligforskning* Vol 3 -1

Bullby, Byutviklingens lange linjer (2020): <https://www.underskrift.no/vis/8106/>

⁷ Et latinsk uttrykk som kan oversettes til: La folkets velferd være den øverste lov.

Byggmesteren (2009) <https://byggmesteren.as/2009/01/13/grabein-oppetter-ekebergskraningen/>

Christophersen, Jon og Karine Denizou (2010): *Ikke så dyrt likevel. Konsekvenser av TEK 10 for arealbruk i små boliger*. SINTEF/Byggforsk

De Vibe, Ellen (2024): «Hvordan fungerer boligproduksjonen i Oslo» i *NY BOLIGPLAN* nr.1 2024

Furre, Berge (1991): *Vårt hundreår, Norsk historie 1905-1990*. Oslo. Samlaget.

Gulbrandsen, Ole (1973): *Å bo på ett rom i blokk: En intervjuundersøkelse blant beboerne av ett-roms leiligheter på Ammerud*. Oslo. Byggforsk.

Guttu, Jon (2009): «Definisjoner og utvikling av en minstestandard» i Schmidt, red. (2009) *Små boliger – en kunnskapsoversikt*. NIBR Rapport 2009:1

Guttu, Jon og Lene Schmidt (2008): *Fortett med vett*. Miljøverndepartementet, Husbanken, NIBR

Guttu, Jon og Johan-Ditlef Martens (1998): *Sentrumsnære byboliger*. NIBR

Hansen, Tore (2007): *Bolignormer, helse og velferd*. SINTEF

Helgesen, Marit, Arne Holm, Lars Monkerud og Lene Schmidt (2014): *Bolig og folkehelse – hva er sammenhengen?* NIBR- rapport 2014:16

Helle, Trine, Ingrid Sletten, Daniel C. Tabacaru, Ingrid Ødegård (2017): *Arealeffektive boliger med god boligkvalitet*. Oslo. Husbanken, Hille og Melbye Arkitekter, Høgskolen i Oslo og Akershus

Husbanken (1985): *God bolig*

Husbanken (1985/1992): *Gode boligområder*

Husbanken (1992): *Lånetillegg for god bolig og godt bomiljø*. HB-3036

Husbanken (1992): *Veiledning til Husbankens minstestandard*. HB-3035

Johansen, Ingrid Elida Karo (2024): «Styrtrik på bolig» *A-magasinet* 27.08.2024

Kommunaldepartementet (2014): *Statlige planretningslinjer for bolig- areal og transportplanlegging*

Kommunaldepartementet (2017): *Forskrift om tekniske krav til byggverk. Byggteknisk forskrift*. Cappelen Akademisk forlag. Lovdata

Kommunaldepartementet (2010): *Forskrift om tekniske krav til byggverk. Byggteknisk forskrift*. Cappelen Akademisk forlag. Lovdata

Kronborg, Anne- Kristine (2024): «Arkitektene som kom inn fra kulda. Socialistiske Arkitekters Forening fra Mot Dag til Arbeiderpartiet». I *NY BOLIGPLAN* nr. 1 /2024

Linn, Bjørn (1974): *Storgårdskvarteret. Ett bebyggelsesmönsters bakgrund och karaktär*. Stockholm. Statens institut för byggnadsforskning

Lov om planlegging og byggesaksbehandling. *Plan- og bygningsloven*. (2008). Cappelen Akademisk forlag. Lovdata

Løland, Jonas (2024): «Eksistensminimum i Oslo indre by og førstegangskjøpet som typologi» i *NY BOLIGPLAN* nr. 1, 2024

Millstein, Marianne og Hege Hofstad (2017): *Fortetting og folkehelse. Hvilke folkehelsekonsekvenser har den tette byen?* NIBR rapport 2017:2

Moe, Ketil (2024): «Utviklingen av boligkvalitet i Norge» i *NY BOLIGPLAN* nr. 1/2024

Moe, Ketil og Johan-Ditlef Martens (2021): *Hva koster en god bolig?* Oslo. Fagbokforlaget

Norges Handikapforbund (2008): *Full deltakelse og likestilling. Universell utforming. Hvordan kan vi påvirke?*

Norsk Standard NS 11001-2:2009 (2009): Universell utforming av byggverk. Del 2: Boliger

Oppøyen, Madeleine Schlyter (2023/24): Boforhold i Norge. SSB

Osnes, Siri Myrvold (2022): «Bolig som velferdsgode og markedsvare i en storbykontekst – en analyse av boforhold og vanskeligstilthet» Tidsskrift for boligforskning Vol 6

Reiersen, Elsa og Elisabeth Thue (1996): *De tusen hjem. Den Norske Stats Husbank 1946-1996*. Oslo. Gyldendal/Husbanken

Rønnevig, Tone (2010): «Handikapbolig eller bolig for enhver?» i *BE- nytt, Statens bygningstekniske etat* nr. 1, desember 2010, s. 8 -10

Ryhl, Camilla og Anne Kathrine Frandsen (2014): *Konsekvenser af TEK 10 i små boenheder*. SBI Ålborg/København

Sandkjær Hanssen, Gro, Hege Hofstad og Inger Saglie (red) (2015): *Kompakt byutvikling. Muligheter og utfordringer*. Oslo. Universitetsforlaget

Schmidt, Lene og Jon Guttu (2012): *Små boliger – universell utforming, bovaner og brukskvalitet*. NIBR- rapport 2012:1

Schmidt, Lene (2014): *Kompakt by, bokvalitet og sosial bærekraft*. Oslo. NIBR- rapport 2014:12

Schmidt, Lene (red.) (2009): *Små boliger – en kunnskapsoversikt*. NIBR rapport-2009:1

Schmidt, Lene (2008): *Hvordan kjøpe en bolig som ikke finnes? En studie av kjøp og salg av boliger på prospekt*. NIBR- rapport 2008:24

Schmidt, Lene (1990): *Boligkvalitet i nye husbankboliger*. Internt notat, Husbanken

Skavang, Egil (ansv.) (2017): *Bo- og boligkvalitet*. NAL/Arkitektbedriftene i Norge

Skogstad Aamo, Alv, Katja Bratseth, Maiken Riis Eilertsen, Markus Domaas Lindahl, Eli Støa. (2021): *Bokvalitet og høy tetthet. En kvalitativ studie av ni norske eksempler*. Oslo. Byantropologene, Gotlieb Paludan Architects, NTNU

St.meld.nr.23 (2003-2004): *Om boligpolitikken*

Statistisk sentralbyrå (2022) <https://www.ssb.no/bygg-bolig-og-eiendom/bolig-og-boforhold/statistikk/boforhold-registerbasert/artikler/Hver%20femte%20sm%C3%A5barnsfamilie%20bor%20trangt>

Sosialdepartementet (1960): *Lov af 16.mai 1860 om Sundhedscommisioner og om Foranstaltninger i Anledning af epidemiske og smitsomme Sygdomme*. Det opprinnelige lovverket med forarbeider, samlet og utgitt i anledning lovens 100 års jubileum.

Svennar, Else (1975): *Boligens planløsninger*. Oslo. Byggforsk.

Svennar, Else (1970): *Tetthet i boligområder*. Oslo. Byggforsk

Sørvoll, Jardar (2024): «Det liberalistiske boligregimet foran undergangen? En tolkning av norsk boligpolitikk 1950-2024» i *NY BOLIGPLAN* nr. 1 2024

Søstra 100: "Toromsen" I *NY BOLIGPLAN* nr.1 2024

Turner, Lena Magnusson og Kari Stefansen (2012): *Boforhold blant barnefamilier med lav inntekt*. Oslo. OsloMet og NOVA notat nr 1/12

Westerberg, U. (1993): *Klimaplanering – fysik eller symbolik?* Gävle: Statens institut för byggnadsforskning

Om forfatteren

Lene Schmidt er utdannet sivilarkitekt fra Arkitektskolen i Aarhus og sosiolog fra UiO, Universitetet i Oslo. Hun har jobbet med bolig- og byutvikling som privatpraktiserende arkitekt, som ansatt i offentlig forvaltning (Husbanken) og som forsker ved NIBR, Norsk institutt for by- og regionforskning. Hun er nå tilknyttet Fagsenter for seniorer ved OsloMet.

Et barn er født i Betlehem?

Gunnar Neegaard

Bibelen⁸ har gitt opphav til tre verdensreligioner og til mange, ulike trosretninger. Virkningshistorien har vært enorm. Det finnes heller ikke noe litterært verk som har vært gjenstand for mer omfattende vitenskapelig utforskning enn Bibelens bøker. En rekke universitetsfag er relevante i dette arbeidet. Det gjelder fag som historie, arkeologi, religionshistorie, litteraturhistorie, teologi, språk, sosiologi, sosialantropologi med mere. Innenfor alle disse fagområdene har bibelforskning en selvstendig faglig interesse. Ny kunnskap innenfor ett fag sprer seg raskt til de andre fagene. Alle fagene bidrar og deler resultatene med hverandre. Det gjelder i høy grad også fagområdet teologi.

Her er ett konkret eksempel fra jødedommen: Arkeologiske funn har endret Bibelens kronologi. Det har lenge vært reist tvil om at israelitter skal ha vært slaver i Egypt på 1200-tallet f.Kr. Det er 2. Mosebok som forteller om plagene folket ble utsatt for der. I tekstene står det at mer enn 600 000 mann til fots, foruten kvinner og barn, og en veldig drift av storfe og småfe⁹ dro opp fra Egypt. Det er denne begivenheten vi omtaler som Exodus.

Men det er et problem her: Vi finner ikke spor etter dem noe sted! Da begynner man å lure på om de egentlig har vært der. Man spør seg: Er disse tekstene som har hatt så stor betydning i vår historie, særlig når det gjelder slavers og undertryktes frigjøring, bare diktning? Hva er forklaringen? Det er flere muligheter:

1. Fortellingene har ikke har noe historisk grunnlag. For vi må ha lov å anta at en gruppe på over en million mennesker har satt spor etter seg.
2. Det kan likevel ikke utelukkes at fortellingene bygger på erfaringer som en liten gruppe gjort, f.eks. en gruppe på 10 000. Eventuelt at deres erfaringer

⁸ DHB står for Den Hebraiske Bibel dvs. jødernes bibel. Jødene forholder seg ikke til NT. Kristne kaller Bibelens første del for Det gamle testamente (GT), og siste del for Det nye testamente for (NT).

⁹ 2 Mos 12,37

bygger på muntlig tradisjon som med tiden er blitt forstørret. Imens graver arkeologene videre.

Men jødene holder fast på sine tradisjoner uansett. Følgende historie illustrerer poenget: En jødisk ateist sa det slik: «Jeg tror ikke at Gud finnes. Jeg tror ikke at vi har vært slaver i Egypt. Men jeg er helt sikker på at Gud ledet oss ut derfra!»

Dette er et typisk eksempel på jødisk humor og selvironi. Tradisjonene tillegges den aller største betydning og gjelder i like høy grad i dag, om de har noe historisk grunnlag eller ikke. Det handler fremfor alt om Jahve som «Det befridde slavefolkets gud», og det handler om «åpenbaringen av Moseloven» på Sinai. Dette er de store religiøse realitetene og med evig gyldighet, om de har noe historisk grunnlag eller ikke. Dette eksemplet kan være en passende opptakt til spørsmålet om historisitet også i NT. Vi vet ikke nøyaktig når Jesus er født, og vi vet heller ikke med sikkerhet hvor han er født. Det spørsmålet skal jeg forsøke å gi en forklaring på. Men først:

Er Jesus en historisk person?

Noen prøver å feie det kristne budskap av banen ved å hevde at Jesus ikke har levd. Mange mener at det er useriøst, og at man ikke bør ta slike livssynsbaserte utfall alvorlig. Det er jeg uenig i. Faktum er viktig i all forskning, også i forskning som handler om religion, livssyn og etikk. Jesus har levd. Han er utvilsomt en historisk person. Dokumentasjon for dette er mer omfattende enn for fleste personer på den tiden. Men om Jesus Kristus er Guds sønn og budskapet om ham er sant, er et helt annet spørsmål. Det er trosspørsmål og kan verken bevises eller motbevises. Enhver står fritt til å tro på Jesus eller la være, men man kommer ikke forbi at Jesus er en historisk person. Hvis man er uenig i det, så sitter man i så fall selv med bevisbyrden for påstanden om at Jesus ikke har levd. I dette avsnittet har jeg derfor samlet dokumentasjon som belegg for påstanden om at Jesus er en historisk person.¹⁰ Grunnlaget for Jesus som en historisk person bekreftes av flere, ulike kilder:

¹⁰ Opplysningene er hentet fra Hans Kvalbeins bok «Jesus» s.41f, der han leverer omfattende belegg for påstanden om at Jesus er en historisk person.

De synoptiske evangelier

De synoptiske evangeliene¹¹ er de viktigste historiske primærkildene vi har til Jesu liv. De ble skrevet i annen halvdel av det første århundre (år 60- 90 e.Kr.). Enda eldre er brevene, som Paulus' brev (48- 58 e. Kr). Man forklarer ikke at NT skapte en verdensomspennende bevegelse på grunnlag av en dramatisk nytolkning av jødedommen, hvis hovedpersonen ikke har eksistert.

Jødiske historikere

Flavius Josefus var en jødisk historiker som levde i det første århundre, ca. 38-100 e.Kr. I hans verk *Antiquitates Iudaicae* nevnes Jesus to ganger. I bok 20 skriver han: - «og brakte foran dem Jakob, som var broren til Jesus, han de kaller Kristus». I bok 18 beskriver Josefus hvordan Jesus ble dømt og henrettet etter ordre fra Pontius Pilatus.»

Den svært korte omtalen av Jesus som bror til Jakob i bok 20, forutsetter at Jesus var kjent som vismann og undergjør i jødedommen i første århundre, og at han ble korsfestet av romerne på grunn av anklager fra de jødiske lederne, men at han likevel ble opphav til en bevegelse som Josefus kjenner til på slutten av 90-tallet e.Kr.

Dette kommenterer en forsker slik: «Josefus hadde ikke noe insentiv for å beskrive en person som ikke har eksistert». Forskere har en allmenn tillitt til teksten hos Josefus, fordi han refererer til flere historiske personer i sitt verk som med sikkerhet har eksistert.

Romerske historikere

Tacitus¹² er en fremtredende romersk historiker. Hans åpenbare forakt for de kristne gjør det bemerkelsesverdig at han samtidig har en klar informasjon om deres stifter Jesus, som ble henrettet under keiser Tiberius (14-37). I sin fremstilling av den store bybrannen under keiser Nero, omtaler han de kristne som en «høyst foraktelig sekt

¹¹ Synopse, gresk: samsyn. Uttrykket brukes for å peke på likheten mellom de tre første evangeliene Matteus, Markus og Lukas til forskjell fra Johannes, som i form og innhold skiller seg fra de tre første.

¹² Kvalbein 2008

av overtroiske mennesker, men som ble offer for urettferdig forfølgelse og grusom straff fra en despotisk keiser, da de ble anklaget for å stå bak bybrannen i Roma år 64. Dette gjorde at de ufortjent vant medlidenhet og respekt blant romerne», skriver han. I denne sammenhengen nevner han Jesus som opphav til at de kalles «kristne»: «Navnet deres kommer av Kristus, som ble henrettet under Tiberius av prokurator Pontius Pilatus. For en tid ble denne fordervelige troen holdt nede, men siden dukket den fram igjen og bredte seg, ikke bare i Judea hvor den hadde sitt opphav, men også i Roma, hvor alskens avskum og skamløshet samles og feires» (Annales 15,44,3). Tacitus skrev dette ca. 115 e.Kr. i Roma, vel femti år etter bybrannen.

Jødiske kilder

Peter Schäfer ¹³ er særlig kjent for sitt arbeid med tidlig jødedom og mystikk, og om forholdet mellom jødedom og kristendom i det første århundre. Han var spesielt opptatt av hvordan disse søster-religionene påvirket hverandre og etter hvert skilte lag. Schäfer skriver at rabbinerne avslører en bemerkelsesverdig godt kjennskap til evangeliene. Vi snakker i denne sammenheng om Talmud, som er den fundamentale autoritative kilden til jødisk lov og lærdom. Den finnes i to utgaver: den palestinske (400 t.) og den babylonske (600 t.) ¹⁴ Talmud rommer noen hatske antikristne fortellinger. Rabbinerne bruker NTs Jesusfortellinger som grunnlag for å hevde jødedommens overlegenhet over kristendommen.

Rundt omkring i Talmud finnes det noen referanser til Jesus. Der sies at «Jesus er uekte barn av en romersk soldat og en jødisk kvinne. Og det sies at han drev med trolldom, at han forførte Israel og spottet de vises ord. Om kvelden før påske ble han henrettet.»

Talmuds omtale av Jesus viser en bevisst og sofistisert parodi over de nytestamentlige fortellingene. Rabbinerne latterliggjør fortellingene om at Jesus er

¹³ Peter Schäfer født 1943, var professor og forsker innen jødiske studier og direktør for Det jødiske museum i Berlin.

¹⁴ I Talmud finner vi religion og etikk, bibelfortelling og preken, lovgivning og ritualer, teologi og naturvitenskap, medisin og magi, astronomi og astrologi, historie og geografi, handel og håndverk, politiske og sosiale problemer, alvor og humor. Den er jødedommens lagrede hukommelse, dens innerste vesen og identitet», Neegaard 2006 s. 58 f.

født av en jomfru. Han skal være født av en hore,¹⁵ og burde derfor vært nektet adgang til Herrens hus, skriver de. Etter deres mening var Jesus en avgudsdyrker og burde vært steinet. At NT omtaler Jesus som Messias, blir imøtegått med et brennende engasjement. At Jesus ble henrettet for blasfemi og som avgudsdyrker, var derfor helt på sin plass, ifølge Talmud.

Messias-forventningene

I Bibelen har vi mange tekster som taler om en skikkelse som ved tidenes ende skulle komme fra himmelen som Israels redningsmann. Han skulle være en verdensomspennende dommer og verdenshersker. Han skulle snu historiens gang, og han skulle gjøre ende på den romerske verdensmakten. Det evige gudsriket skulle opprettes for Israel som det utvalgte folk med Jerusalem som verdenshovedstaden.

Gud hadde sitt spesielle redskap for å gjøre dette. Det var Messias. Han skulle fremtre som en politisk og religiøs hersker. Vi snakker om en tid da politikk og religion var sammenfallende størrelser. Et menneske skulle han være, men utstyrt med overnaturlige, guddommelige krefter. Alt dette ville skje om folket holdt sin stien. Om de holdt seg til Guds hellige lov, om de skilte seg fra de ugudelige og om de holdt seg borte fra alle Guds fiender. Disse Messiasforventningene var spesielt intense i senjødedommen og i Jesu samtid.

Men så opptrer Jesus. Politiske og religiøse ledere måtte imidlertid være klar over én ting når det gjaldt ham: Hva han enn var og ville være, kunne han i hvert fall ikke være Messias! Hvorfor? Fordi Jesus gjennom sin forkynnelse og opptreden brøt fundamentalt med det jødiske fremtidshåpet: Han opptrer ikke som en verdenshersker. Han holdt seg ikke til de fromme. Han forholdt seg ikke fedrenes overleveringer slik de var nedfelt i Moseloven, selve uttrykket for Guds egen, hellige vilje!¹⁶ Og han provoserer ved at på til å hevde at han selv er den rette fortolker av Guds vilje.

Dette førte til en rekke konfrontasjoner mellom Jesus og de skriftlærde og fariseerne om tolkningen av Moseloven. Disse stridssamtalene har stor plass i evangeliene.

Jesus anklages for å bryte loven ved stadig å omgå «feil» mennesker. Anklagerne mener han burde omgå mennesker som holder loven, ikke dem som

¹⁵Jervell 1962 s. 27

¹⁶ ibidem s. 47f

bryter den. For Jesus var ofte sammen med synderne og lovbrysterne: de urene, de fattige og de syke, alle «utenfor-menneskene». Dette var mennesker som samfunnet hadde fordømt nord og ned sosialt, moralsk og religiøst. Oppfatningen var at sykdom og legemlig skade var selvpåført. Disse menneskene lot seg enkelt identifisere, man kunne se det på dem. De hadde brutt Moseloven, derfor var de blinde, halte og lamme.

Av kritikere ble Jesus derfor sett på som en «landeveisrabbi» og kranglefant, som utfordret det religiøse maktapparatet i samfunnet. Det skulle føre til at han ble drept. Det religiøse maktapparatet var overbevist om at de dermed hadde tatt livet av Guds verste fiende.

Derfor venter jødene fortsatt på Messias. Mens kristne mener at han allerede er kommet, og at han vil komme igjen. At Jesus er Messias, er hovedpoenget i fortellingene om Jesu fødsel hos både Matteus og Lukas. Jesus og disiplene hans var jøder. Hvordan forklarer man at jøder kunne tro på en *korsfestet* Messias? I Israel, på jødisk område? Hvordan kunne jøder i det hele tatt la seg overbevise om at Jesus kunne være Messias? En person som brøt fundamentalt med deres nedarvede tradisjoner som jødene holdt så standhaftig på?

Utrolig nok var det allikevel noen av dem som gjorde nettopp det. NT forteller om mennesker som brøt fundamentalt med sine egne jødiske tradisjoner, og som skapte en verdensomspennende religiøs bevegelse, som ofret liv og delte eiendom mellom seg i troen på at Jesus er Messias!¹⁷

Paulus

Apostelen Paulus er en interessant og en svært viktig person. Han var jøde, han var skriftlærd/ rabbiner og tilhørte den strengeste fariseiske retningen. Han var kjent som en ivrig forfølger av de kristne. Han var også medansvarlig for mordet på Stefanus (Apostlenes gjerninger: Acta (kap.7)).¹⁸ Paulus var i tillegg en syk mann og hadde en åpenbar legemlig skavank. Hva slags skade han hadde, vet vi ikke (Gal. 4,13-14).¹⁹ At denne «handikappede» mannen med en forhistorie som forfølger skulle ende opp som kristen misjonær, var det «ingen som så komme». Det skjedde etter et syn han hadde utenfor Damaskus (Acta kap. 9). Hans opplevelse av å få et direkte personlig

¹⁷ ibidem s 51

¹⁸ Minnedag 2. juledag

¹⁹ Skaden kan ha vært av en ikke-fordømmende art, og/eller at han var unntatt fordømmelse siden han var skriftlærd?

kall, ble vendepunktet. Jesus-forfølgeren ble en Jesus-tilhenger og kristendommens andre grunnlegger.

Vi har mange brev skrevet av Paulus. I Romerbrevet kap.1 presenterer Paulus seg selv. Han sier at han er: «kalt til apostel og utvalgt til å forkynne Guds evangelium til tro for alle folkeslag.»²⁰ Det direkte personlige kallet Paulus fikk, preger ham sterkt. Hos ham er det ingen avstand mellom ham mannen selv og hans forkynnelse.²¹ Sak og person er det samme når det gjelder ham. Paulus gjennomførte flere misjonsreiser og etablerte menigheter rundt om i Midtøsten. De menighetene han etablerte, holdt han kontakt med gjennom brevskrivning. Hvem disse adressatene var, framgår av tittelen på brevene: Romerbrevet, Korinterbrevet, Galaterbrevet, Efeserbrevet, filipperne, tessalonikerne mfl. Det er slike brev vi har i NT.

I evangeliene kommer det kristne budskap til uttrykk i en genuin jødisk kontekst.

Paulus fremfører det samme budskapet, men på en ganske annen måte enn i evangeliene. Han virket i ulike land og i en flerkulturell kontekst. De menighetene han etablerte, besto av både jøder, kristne og «hedninger».²² Mao. en ytterst sammensatt gruppe mennesker. Med sin bakgrunn som jødisk skriftlærd og nå som kristen misjonær, hadde Paulus særlige forutsetninger for å profilere det kristne budskapet. Det skjedde i skjæringspunktet mellom jødedom og kristendom, ofte som en grenseoppgang mellom dem. Det Paulus' brev handler om, er utformingen av kristen tro og praksis - i et flerkulturelt og sammensatt religiøst landskap. Det skapte, ikke uventet, en viss usikkerhet om denne mannen var til å stole på, ikke minst på bakgrunn av sin fortid som forfølger. Paulus' misjonsvirksomhet og de brevene han skrev, er av den aller største betydning. Med Paulus og hans brev, ble det kristne budskap universelt.

²⁰ Rom 1,1f

²¹ Jervell 1976 s. 117

²² Alle som ikke var jøder, ble kalt hedninger.

Den historiske Jesus og barndomsfortellingene

Jeg har nevnt en rekke kilder som borger for at Jesus var en historisk person. Før jeg nå går videre til barndomsfortellingene, er det nødvendig å si litt om hvordan de nytestamentlige tekstene ble til. Ordet evangelium betød opprinnelig ikke en bok, men «godt budskap». Evangeliene er fire forskjellige fremstillinger av det ene budskapet om Jesus. Overskriftene over evangeliene («ifølge» Markus osv.), har ikke hørt med til deres opprinnelige tekst. De ble tilføyd i det andre århundret for å holde de fire evangeliesskriftene fra hverandre. De svarer til den eldste oppfatning av hvem det var som hadde skrevet bøkene: Matteus, Markus, Lukas²³ og Johannes. Men disse var ikke forfattere i vår forstand av ordet. For stoffet selv, evangeliet om Jesus, forelå allerede i muntlig form, før bøkene ble skrevet ned. Evangeliet «etter Markus», betyr ikke at dette er en bok av Markus, men at det er evangeliet slik Markus gjengir det. I tillegg har vi Apostlenes gjerninger (Acta), og brevene som Paulus skrev.

Teksthistorien

I de kristne menighetene ble innholdet i de tre første evangeliene opprinnelig formidlet muntlig, før de ble skrevet ned. Dette var en rekke selvstendige enkeltfortellinger som hver for seg hadde en begynnelse og en slutt og sitt poeng i seg selv, uten at de var bundet sammen i et hendelsesforløp. **Årsaken til at** de ikke ble skrevet ned med én gang,²⁴ var at de Jesus-troende levde i forventning om hans snarlige gjenkomst. Forskerne er enige om at man står overfor en entusiastisk kristendom i denne perioden. Siden de første kristne hevder å ha erfart Guds nærvær, må entusiasme kunne sies å være en påregnelig reaksjon.

²³ Vi har også en postulert kilde (Die Quelle) til de tre første evangeliene, og som forskerne mener forklarer likheten mellom dem.

²⁴ «Allerede tidlig i det 2. århundre ble det dannet mindre samlinger av skrifter. Men fremdeles fantes det ikke noe samlet NT slik vi kjenner det i dag. I tillegg utviklet det seg en strid om helt sentrale trekk i den nye religionen knyttet til forståelsen av Jesus. Denne striden fikk betydning for samlingen av de skriftene som til slutt skulle bli NT. Ulike grupperinger vektla enten at Jesus var guddommelig og ikke noe ekte menneske, eller at han bare var et menneske uten noe virkelig guddommelig ved seg. I denne situasjonen var det maktpåliggende for kirken å holde fast ved at Jesus både er sann Gud og sant menneske. - Ca. år 200 var samlingen av de viktigste skriftene i NT et faktum. Kjørven/Lindboe 2005 s. 46

Men Jesus kom ikke tilbake mens første generasjon levde. Derfor måtte fortellingene samles og skrives ned. Det er uten tvil historie i det nye testamentlige fortellingene, men de er etter sitt vesen forkynt historie. Tekstene er trosvitensbyrd, og har ikke noe selvstendig biografisk formål. De er skrevet for samtidens lesere og i en konkret situasjon. Det er bestemte nytestamentlige tekster hos synoptikerne, som ligger til grunn for kirkens feiring av høytider og kirkelige handlinger.

Tekster og høytider

I den kristne kirke er kirkeåret en ordnet rekke av årets søndager og helligdager. Kirkeåret er delt inn i dager og perioder som i hovedtrekk følger Det nye testamentes framstilling av Jesu liv og virksomhet. De viktigste periodene er knyttet til høytidene jul, påske og pinse. Tekstene er grunnlaget for kirkelige høytider og handlinger, og belyser hver for seg ulike sentrale sider ved kristen tro. Periodene innledes i kirkene med en vente- og forberedeselestid som fra gammelt av var en fastetid. Ikke alle kirkesamfunn følger den samme kalenderen.

Det er bare Matteus og Lukas som forteller om Jesu fødsel (jul).

Alle evangelistene forteller om Jesu dåp.

Det er bare Lukas som forteller om hans «bar mitzva» som 12 åring i templet.²⁵

Alle forteller om innstiftelsen av nattverden.

Alle forteller om hans undervisning, taler, lignelser og mektige gjerninger.

Alle forteller om striden med fariseerne som gradvis tilspisser seg.

Alle forteller om påskens begivenheter: prosessen mot ham, hans død og oppstandelse. (Tekstgrunnlaget for pinsen står i apostlenes gjerninger).

Alle forteller om hans avskjed og opphøyelse (himmelfart).

Motstridende opplysninger om tid og sted

Det er bare Matteus og Lukas som har en fødselsfortelling. Begge forteller at Jesus er født i Betlehem. Men her slutter også enigheten. For de leverer fortellinger som er

²⁵ Jødisk ungdomsrite, en parallell til kristen konfirmasjon.

vidt forskjellige. Hva skal vi tro om Jesu fødsel *historisk* når de to som skriver om dette, presenterer fortellinger som er forskjellige og nær sagt bare er enige om Betlehem som fødested? Når Johannes i tillegg forteller at det er delte meninger om Jesus er født i Betlehem eller i Galilea, gjør det ikke saken bedre. Han skriver også at det var strid om fødestedet. Han viser til noen som sier at «Jesus er Messias, men at han kommer fra Galilea.» Andre derimot, hevder det motsatte: «Messias kommer vel ikke fra Galilea? Sier ikke skriften at Messias skal være av Davids ætt og komme fra Betlehem, Davids hjemby! Da ble det splittelse i folkemengden», skriver Johannes (Joh. 7,41-43).

Heller ikke Paulus sier noe om Jesu fødsel. Paulus skriver sitt første brev allerede år 48, i beste fall bare 11 år etter Jesu død. Han har dessuten skrevet alle brevene sine (år 48-58), lenge før noen av evangeliene foreligger skriftlig. Evangeliet ifølge Markus kan kanskje være skrevet så tidlig som år 60. Matteus og Lukas er tidfestet til rundt år 80, mens Johannes er tidfestet til 90-100.

Matteus knytter Jesu fødsel til Herodes den store. Problemet er at Herodes den store døde i år 4 før vår tidsregning – altså 4 år «før Kristus». Lukas derimot, skriver at Jesus ble født da Kvirinius var landshøvding i Syria. Men han var landshøvding i Syria i år 6. «etter Kristus». Historisk er det sannsynlig at folketellingen det her er snakk om, fant sted i år 7. Jesus er altså født innenfor en periode på ca. 10 år, men noe sikkert årstall har vi altså ikke. I beste fall bommer Lukas med ett år.

Lukas skriver at Paulus møtte den oppstandne Jesus i et syn (visjon) utenfor Damaskus (Acta kap.9). Det må ha vært en skjellsettende opplevelse, og har ikke utløst noen interesse for spørsmålet om når og hvor Jesus måtte være født. Paulus skriver da heller ingen ting om Jesu liv i brevene sine. Det eneste han sier, er at Jesus var jøde og at han ble korsfestet. Ellers gir han ingen ytterligere opplysninger. Om dette sier Jacob Jervell lakonisk: «Det kristne budskap kunne forkynnes uten at en skildring av Jesu liv var nødvendig.»²⁶

Det var på 500-tallet e.Kr. man begynte med tidsregning med Kristi fødsel som utgangspunkt, altså den kristne kronologi. Den fromme mannen som lanserte tidsregningen «etter Kristi fødsel», het Dionysius med tilnavnet Exiguus, den lille. Han var munk og senere abbed i Roma. Problemet for Dionysius var at Jesus ble født, dels i Herodes' regjeringstid år 4 f. Kr, og dels i år 6 e.Kr. under Kvirinius.

²⁶ Jervell 1962 s.29 Noter: Gal. 4,4 Rom 1,3; 9,5 Se 1 kor 7,10; 9,14; 11,23f

Dionysius hadde derfor ikke den ringeste mulighet til å beregne året for Jesu fødsel riktig.²⁷

Selv om vi gjerne skulle vite når og hvor Jesus er født, er det slett ikke sikkert at Matteus og Lukas som forteller om dette har den samme historiske interesse som oss. Den alminnelige oppfatning blant forskere er at Matteus og Lukas ikke har en slik historisk interesse. Deres interesse ligger et annet sted og har en annen karakter. Matteus og Lukas overordnede anliggende er å fortelle hvem Jesus er, og hva hans fødsel betyr. Fødselsfortellingene fremstår hos dem som forkynt historie, ikke ordinær kronologisk historie.

Matteus og Lukas

Vi skal nå se nærmere på fødselsfortellingene hos Matteus og Lukas. Vi finner dem i kap. 1 og 2 hos dem begge. Både Matteus og Lukas er sterkt opptatt av å poengtere at Jesu fødsel er forutsagt av profetene. De hevder begge at med Jesu fødsel, er profetenes løfter og varsler nå oppfylt. De er også begge opptatt av å begrunne og forankre og å føre tekstbelegg for påstanden om at Jesus er den frelserkongen som DHB (GT) har varslet om. Han har også flere titler: Han er Davids sønn, Jødernes konge, Messias og Menneskesønnen. Begge understreker at det ikke er Josef som er barnets far, men Den Hellige Ånd (Matt.1,18 og Luk.1,27,34). Jesus omtaler ikke seg selv som Messias, men som Menneskesønnen. Det er en religiøs tittel, ikke en henvisning til at han er født av en kvinne. Menneskesønnen er en himmelsk skikkelse i likhet med Messias. Referansen er et syn som profeten Daniel forteller om.²⁸ For kristne er Jesus Messias, men en annen Messias enn den jødene venter på. Det er en av grunnene til at Jesus bruker tittelen Menneskesønnen om seg selv.

Det er også viktig å legge merke til skrivemåten, argumentasjonen og virkemidlene som Matteus og Lukas bruker for å få fram sitt budskap. Deres skrivemåte er nemlig sterkt farget av en fortellerteknikk som er særpreget for DHB. Det innebærer bruk av en rekke fortellingsmotiver som står sentralt i patriark-

²⁷ Se Prof. Johan Henrik Schreiners kronikk i Dagbladet: «År null og annet tull» 9. januar 1999.

²⁸ Daniel 7,13: «Jeg så i mine nattesyner, og se! – med himmelens skyer kom en som var lik en menneskesønn. Han gikk bort mot den som var gammel av dager og ble ført fram for ham. Han fikk herskermakt, ære og rike så alle folk og nasjoner og tungemål skal tjene ham. Hans herskermakt er en evig makt som ikke skal forgå. Hans rike går aldri til grunne.»

fortellingene. Viktige begreper her er: stjernetyding, profetier, drømmer, opphold i Egypt, barnedrap, gave-overrekkelser og navnforklaringer. Dessuten må vi huske at alle Mosebøkene ble lest i synagogen i løpet av ett år, den gang som nå. Folk kjente disse fortellingene svært godt. Det gjorde også de nytestamentlige forfatterne. For dem var det naturlig å følge tradisjonen og skrive på samme måte. Hovedpoenget for både Matteus og Lukas er tydelig: De legger begge all vekt på å fortelle *hvem* Jesus er! Selv før vi kommer til selve fødselsfortellingene, får vi tydelig beskjed av dem begge om hvem som nå blir født. Vi kan bruke Matteus som eksempel:

Matteus ramser opp Jesu slekt med navns nevnelser og samler alt i ett vers: «Altså er det i alt 14²⁹ slektledd fra Abraham til David, fjorten ledd fra David til bortføringen til Babylon, og fjorten ledd fra bortføringen til Babylon og fram til Kristus.» (Mt. 1,17)

Allerede før Jesus blir født, får vi altså vite hvem han er, at han er Kristus. Å omtale Jesus som Kristus, er det samme som å si: Jesus Messias. Å si at Jesus er Messias er poenget med alt Matteus skriver i disse to kapitlene. Her er alle personopplysningene klare på forhånd, før Jesus er født.

I sine fortellinger anvender både Matteus og Lukas en rekke religiøse motiver og teologiske begreper for å understreke den betydning Jesu fødsel har. Det er: Jødernes konge, stjerner, fødested Betlehem, kongelige gaver, drøm, profetier, Egypt, ramaskrik, Herrens engel. Det som preger tekstene, er at de overlesset av slike begreper og tolkningsnøkler. Jeg tar med noen eksempler fra kapittel 2 hos Matteus. Der får vi høre om noen vismenn fra Østen som kom for å hylle Jødernes konge. De ble ledet av en stjerne. Av overprestene og de skriftlærde fikk vismennene vite at Messias skulle fødes i Betlehem i Judea. Stjernen ledet dem til stedet og huset der de fant barnet og moren. De bar fram sine kongelige gaver: gull, røkelse og myrra. På vei tilbake ble de varslet i en drøm om at de ikke måtte melde fra til kong Herodes om funnet av barnet.

I en drøm ble så Josef varslet av en engel (budbærer) om å flykte til Egypt med barnet, fordi Herodes ville lete etter barnet for å drepe det. Slik skulle profetens ord blir oppfylt med ordene: «Fra Egypt kalte jeg min sønn» (Hosa 11,1). Da Herodes fikk høre at vismennene hadde narret ham, ble han rasende og gav ordre om å drepe alle guttebarn i Betlehem og omegn som var to år og yngre. Det førte til et ramaskrik. Slik ble profetien om Rakel som gråter over sine døde «barn» i Rama

²⁹ Hvert enkelt 7-tall er hellig. Her er 7x2, 7x2 og 7x2 mao. fullkommenheter på rekke og rad.

oppfylt.³⁰ Etter at Herodes var død, viste Herrens engel seg i en drøm for Josef i Egypt med beskjed om at han nå kunne vende tilbake til Israel med mor og barn. I en drøm ble han også varslet om at han kunne bosette seg i byen Nasaret i Galilea.

Datidens oppfatning er at det er Gud som styrer menneskenes handlinger. Varsler og direktiver formidles derfor gjennom drømmer, datidens kommunikasjonskanal. Tekstene forteller også at stjernetyding er nødvendig for å kunne tolke det som skjer. Fortellingene understreker at alt som skjer, er forutsagt av profetene. Englene er budbærerne. De er lenken mellom himmel og jord. Deres budskap formidles gjennom menneskenes drømmer.

Når vi reiser kritiske spørsmål til historisiteten i beretningene, kan vi ikke unnlate å gjøre oppmerksom på at begreper som: stjernetyding, profeter, engler og drømmer, ikke er gangbare begreper i historie og teologi som et vitenskapelige fag. Da bør vi også forstå at dette ikke er historiefortellinger i vanlig mening. Dette er forkynt historie, religiøs historiefortelling etter mønster av fortellerteknikk man kjenner så godt fra DHB/GT. Men da må fortellingene også tolkes og forstås på dette grunnlaget.

Lukas

Lukas gjør bruk av den samme fortellingsteknikk og de samme fortellingsmotivene som Matteus. Begge forteller at Jesus er født i Betlehem. Det er en stillferdig skildring. Ingen følelser nevnes, ingen omstendigheter, uten dette ene: Det var ikke rom for dem i herberget. Barnets stilling som en fremmed og som det ikke er plass til, understrekes. Et annet viktig fortellingselement er bruddet med samtidens kjønnsrollemønster. I samtiden var mannen hovedpersonen. Men barndomsfortellingene bryter med denne sosiale rollefordelingen. I barndomsfortellingene er det barnet og moren som har hovedrollene, ikke mannen Josef. Han har en tilbaketrunket rolle.

Matteus skriver at Maria er gravid, men ikke med Josef. Josef finner situasjonen ubehagelig og tilbyr å oppheve forlovelsen i stillhet. Mens Josef overveier hva han skal gjøre, blir han underrettet i en drøm om at barnet er unnfanget ved Den Hellige Ånd. Det er disse tekstene som har gitt opphav til tanken

³⁰ Jeremia 31,15f Profeten skildrer symbolsk hennes «gråt» over sine barn, dvs. folket fra Judea, som var ført bort i fangenskap.

om jomfrufødsel. Dette er en forestilling som er særlig vektlagt i ortodoks og katolsk kristendom.

Torleif Boman³¹ mener at fortellerstemmen er forskjellig hos Matteus og Lukas: Hos Matteus er det Josef fortellerstemmen konsentrerer seg om, mens hos Lukas er det Maria fortellerstemmen konsentrerer seg om. Hos Matteus er det Josef som får guddommelige åpenbaringer, mens hos Lukas er det Maria som får slike åpenbaringer. Av disse iakttagelsene trekker Boman denne konklusjonen: «Når vi overveier hva folkeminnevitenskapen lærer om fortellerens innflytelse på overleveringens form, kan det ikke herske noen tvil om at det er en kvinne som har fortalt barndomshistorien i Lukas' særkilde.³² Når vi videre tenker på kvinnens ringe sosiale anseelse i det jødiske mannssamfunn, må vi anta at også tilhørerne, de passive tradisjonsbærerne, var kvinner. Særkilden forteller at det i Jesu følge ikke bare var menn, men også kvinner som tjente ham med det de eide.»³³

I fortsettelsen er det et scenskifte som finner sted i Lukas' fortelling. Som lesere blir vi skjøvet fra sentrum til periferi. Da det ikke var husrom å oppdrive blant menneskene, måtte den gravide Maria og Josef ta til takke med et fjøs hos dyrene. Der fødte hun sin sønn og la ham i en krybbe.³⁴ Dette utenfor-perspektivet understrekes ytterligere i fortsettelsen. Hos Lukas er det ikke foreldrene som får beskjed om hvem barnet er, men gjeterne på jobb – fattigfolk som passer sauene sine på nattevakt. Før det sies noe om barnet, er disse «utenfor-menneskene» de første som får beskjed om hvem som nå er født. Det er ikke tilfeldig. Det er en programerklæring fra Lukas' side, og et hovedtema i hans evangelium. For det er de fattige, de syke, alle som hadde falt utenfor i samfunnet, som i første rekke tilhører

³¹ Boman 1967 s.75 flg.

³² «Særkilde» er et gammelt ord for «særstoff», dvs. tekster uten paralleller.

³³ Boman. s 75f.

³⁴ «Enkelheten og det alminnelige er påfallende. Kontrasten blir om mulig enda skarpere hvis vi undersøker samtidens oppfatning av svangerskap og fødsel. Jødene bar med seg forventningene om Messias' fødsel, men ikke i form av Gud selv. I den gresk-romerske kultur var tanken om en gud som fødes av en vanlig kvinne, mildt sagt fremmed. I gresk mytologi ble gudene til på overnaturlig vis: Athene springer ut av Zevs' panne. Afrodite stiger opp av havets skum, og Dionysos kommer ut av Zevs' hofte. I disse fortellingene finnes det overhodet ingen forbindelse mellom det guddommelige og et vanlig fødselsforløp.» Kjørven/ Lindboe s. 90-92.

målgruppen for barnets oppdrag. Det er hva Jesus gjør for dem, fortellingene i NT for en stor del handler om. Det er Herrens engel som er fortolkeren i fortellingen. Engelen forteller dem at det er født en frelser i Davids by, som er Kristus, Herren. At dette var en fødsel av kosmisk betydning, blir understreket av en himmelsk hærske som lovpriste Gud med sang.

Jødene var særlig opptatt av renhet og urenhet. Når en kvinne hadde født, ble hun betraktet som uren. For å bli ren, måtte det frembringes et offer.³⁵ Blødninger i seg selv forårsaket urenhet, men loven sier samtidig en hel del om kulturens syn på kvinner, kvinners kropp og fødsler. «Noe av det samme syn gjør seg gjeldende blant de sentrale skikkelsene i den tidlige kristne kirke. Det finnes bevarte skrifter som vitner om hvor problematisk det var for dem at Jesus faktisk var født på vanlig vis, at han hadde beveget seg gjennom fødselskanalen i en kvinnes kropp.³⁶ De stiller det spørsmålet som mange av evangeliets lesere må ha stilt seg: Hvordan kan Gud forenes med det urene? På denne bakgrunn fremstår evangeliets beretning som svært radikal og kanskje også som støtende for mange lesere i sin egen samtid.»³⁷

Legger vi fortellingene oppå hverandre, kan vi sammenfatte budskapet hos Matteus og Lukas slik: For Matteus er «Jesus er frelseren og jødenes konge». For Lukas er «Jesus Frelseren og Kristus Herren» som er kommet for å redde alle som har falt utenfor samfunnet - sosialt, moralsk og religiøst.

Det budskapet Matteus og Lukas formidler, med denne måten å fortelle det på, kan ikke med noen rimelighet kalles «historisk» i vanlig mening. Dette er hva vi på godt norsk kaller forkynnelse. Det er et religiøst budskap vi blir presentert, ikke ordinær historie. Skriften er klar på at Messias, Davids sønn skal bli født i Betlehem. Og siden Matteus og Lukas er overbevist om at Jesus er Messias/Kristus, hører fødestedet Betlehem med til profetien. Om de har noen historiske holdepunkter for det, vet vi ikke. De andre evangelistene er ikke opptatt av Jesu fødsel. Når de bevitner å ha møtt Gud i et menneskes skikkelse, blir spørsmålet for dem om når og hvor Jesus måtte være født, tydeligvis uinteressant. De mener nok at fortellingene om ham, er legitimasjon god nok.

³⁵ 3. Mos. Kap.12

³⁶ Augustin: De Fide et Symbolo IV.10

³⁷ Kjørven/ Lindboe 2005 s.90-92

Et barn er født i Betlehem

Det som er Matteus' og Lukas' anliggende gjennom sine fortellinger, er å identifisere frelseren som nå er født.

For Matteus er det maktpåliggende å fremheve at Jesus er Messias, Davids sønn jødernes konge, og derfor født i Betlehem.

For Lukas er det maktpåliggende å understreke at Jesus er Messias, redningsmann for de fattige og utstøtte i samfunnet, og derfor født i Betlehem. Men om Jesus faktisk er født der, er historisk usikkert. Denne usikkerheten kommer til overflaten hos Johannes der det er uenighet i folkemengden om Jesus er født i Galilea eller i Betlehem. Noen vet at han er vokst opp der og vet, eller slutter av det, at han også må være født der. Men det vinnende argumentet er at Jesus er Messias, og at han derfor må være født i Betlehem. For det sier profetien! Det er dermed troen på at Jesus er Messias og bekjennelsen til ham som Messias, som avgjør hvor han er født.

Lukas gjør forsøk på å forankre begivenheten historisk og viser til «befalingen fra keiser Augustus om at hele verden skulle innskrives i manntall (Luk.2,1). Men denne opplysningen er neppe historisk korrekt. Men hva med opplysningen om lokal skatteinnkreving i Judea under Kvirinius? Lukas er på gyngende grunn her også. Tidspunktet for Kvirinius' virke harmonerer ikke med tidspunktet for Jesu fødsel. Og spør vi KI om dette, får vi forskjellige (livssynsbaserte) svar. Det er bra at Lukas forsøker å plassere begivenhetene i historien, men hans forsøk overbeviser ikke. Etter vanlige historiefaglige kriterier står disse fortellingene svakt. Vi vet ikke med sikkerhet hvor Jesus er født. Derfor kan vi for så vidt heller ikke utelukke at Jesus er født i Betlehem. Noen mener at dette spørsmålet er viktig, andre ikke. Det avgjørende spørsmålet er ikke hvor Jesus er født, men om budskapet om ham i evangelienes beretninger er sant!

Piken fra Palestina

Som vi har sett, legger Lukas stor vekt på Maria, Jesu mor. Maria er hennes greske navn. Hennes virkelige navn var Marjam eller Mirjam, et vanlig jødisk kvinnenavn. Men det er under sitt greske navn hun er blitt verdens mest berømte kvinne. Vi vet lite om henne, men hun er blitt den eneste udødelige kvinnen i historien. Hun kom fra små kår, men ble selve himmeldronningen. En klassereise uten sidestykke. Hennes status er direkte knyttet til forestillingen om at hun fødte verdens frelser. Troen på at hun er frelserens mor, utløste en flora av legender og «myter». Det er av særlig betydning at hun ble mor, uten å ha vært sammen med en mann. Det skulle føre til at tanken om jomfrufødsel etter hvert skulle få stor betydning. Det ledet videre

til tanken om at Maria ikke hadde hatt noe seksualliv. Hverken før eller etter at hun hadde født Jesus. Slik skulle Maria bli «den evige jomfru». Det er knyttet mye fromhet til tanken om jomfrufødselen. Forestillingen er tillagt særlig betydning i ortodoks og katolsk teologi.³⁸ Det kan også bidra til å forklare hvorfor det å leve i sølibat, ble et klosterideal.

Den historiske Jesus

Spørsmålet om Bibelens historiske troverdighet har variert gjennom tidene. I en periode i forrige århundre var man særlig opptatt av å finne den historiske Jesus.

Man ville nå fram til Jesus selv. Derfor prøvde man å komme bak tekstene i et forsøk på å finne den historiske personen Jesus. I dagens forskning har man innsett at det ikke lar seg gjøre. Man er henvist til tekstene slik de foreligger.³⁹

Endringen kom i 1906 med førsteutgaven av Albert Schweizers arbeide om Jesu-liv-forskningens historie.⁴⁰ Boken er blitt karakterisert som «genial», fordi den skapte et vendepunkt i forskningshistorien. Schweizer skjønnte at det ikke var mulig å tegne et bilde av den historiske Jesus på grunnlag av NTs tekster. Tekstene gir ikke tilstrekkelige historiske holdepunkter for å skrive en Jesus-biografi. Evangelistene var ikke historikere eller biografer. De hadde heller ikke til hensikt å skrive en objektiv og nøytral beretning om Jesu liv. Deres tekster er trosvitnesbyrd skrevet for samtidige lesere. Det er historie i tekstene, men det er forkynt historie vi står overfor. Derfor er det ikke «Den historiske Jesus» vi møter i evangeliene, men forkynnelsen av Jesus som Kristus, som Messias. Evangelistene skriver ikke for å fortelle om en historisk person, men for å vitne om tro og å kalle til tro. Vi som leser tekstene i dag, kan derfor ikke skille mellom Jesus som en historisk person – og forkynnelsen av ham som Kristus. Vi har ikke historiske holdepunkter for å avgjøre spørsmålet. Vi har ham i all hovedsak bare i forkynt versjon. Dette er dagens evangelieforskere med få unntak enige om.

Det viktige spørsmålet er derfor om Jesus virkelig er den han utgir seg for å være. For evangelistene og for oss, er det avgjørende spørsmålet: ikke hvor Jesus

³⁸ Jervell 1996 s.10 flg.

³⁹ Kjørven/ Lindboe 2005 s. 54

⁴⁰ Albert Schweitzer 1906.

er født, men om han virkelig er Messias, Menneskesønnen. På det spørsmålet er svarene: «ja», «nei» eller «vet ikke».

Litteratur

Boman, Thorleif (1967) *Jesus, jødernes konge*. – Oslo: Aschehoug

Boman, Thorleif (1967) *Die Jesusüberlieferung im Lichte der neueren Volkskunde*. Göttingen: Avhandling

Jervell, Jacob (1962) *Den historiske Jesus*. - Oslo: Land og kirke.

Jervell, Jacob (1976) *Da fremtiden begynte*. - Oslo: Land og kirke/ Gyldendal.

Jervell, Jacob (1996) (red). Danbolt, G. og Skjelbred, A.H. *Jomfru Maria. Fra jødepiken til himmeldronning*. – Oslo: Gyldendal.

Kjørven, Ole Kolbjørn og Lindboe, Inger Marie (2005) *Det nye testamente*. - Bergen: Fagbokforlaget.

Kvalbein, Hans (2008) *Jesus - hva ville han? Hvem var han?* – Oslo: Luther.

Moxnes, Halvor (2000) (red). *Jesus. År 2000 etter Kristus*. – Oslo: Universitetsforlaget.

Neegaard, Gunnar (2006 (red). *Logos og Dharma. Religioner, livssyn og etikk*. – Bergen: Fagbokforlaget .

Porter, J.R: (1999) *Jesus Christ: The Jesus of history, the Christ of faith*. New York: Oxford University Press.

Schweitzer, Albert: (1906) *Geschichte der Leben-Jesu forschung*.

Schäfer, Peter (2012) *How Judaism and Christianity shaped each other*. Princeton: University Press.

Schäfer, Peter (2007) *Jesus in the Talmud*. - Princeton: University Press.

Om forfatteren

Gunnar Neegaard er dosent em. og har arbeidet i lærerutdanning i 20 år. Han har tidligere hatt ulike stillinger i Den norske kirke. Han er i dag tilknyttet Fagsenter for seniorer ved OsloMet.

Samfunnets livsgrunnlag

Ida Hydle

BIRGEJUPMI - er et samisk konsept som refererer til ting som er essensielle for å opprettholde et livsgrunnlag, inkludert verdier, bærekraftig ressursbruk og sosiale nettverk. Det omfatter mennesker og samfunn, landskapet og det naturlige miljøet, sosial og åndelig utvikling, samt identitet (Porsanger & Guttorm, 2011, s. 21–22).

Vår første samling på Sámi Allaskuvla i Kautokeino.

Birgejupmi er en integrert del av motstandsdyktigheten til arktiske samfunn og deres livsgrunnlag i møte med endrede miljøforhold. Med utgangspunkt i konseptet Birgejupmi arbeider vi i dette prosjektet (se <https://birgejupmi.eu>) på tvers av ulike kunnskapssystemer – urfolkskunnskap, vestlig vitenskap og lokal kunnskap – for å styrke samfunnsengasjement og relasjonell miljøbeslutningstaking i arktiske kystregioner gjennom en etisk og rettferdig tilnærming til forskning.

I vårt arbeid befinner vi oss på tvers av urfolks, vestlige og lokale kunnskapssystemer for å styrke samfunnsengasjement og beslutningstaking innen *EN HELSE* (WHO) i arktiske kyststrøk, og basert på Samerådets etiske krav til forskning.

Dette reflekteres i oppsettet av vårt konsortium, som hovedsakelig består av urfolksforskere fra samiske og kalaallitiske (grønlandske) miljøer, aktivister,

kunstnere og designere, samt ikke-urfolksforskere som er allierte. De fleste arbeidspakkene (10 av 14) ledes av urfolksforskere og eksperter, og flertallet av prosjektpartnerne er selv basert i arktiske kystsamfunn og/eller i arktiske urfolksområder, og utgjør integrerte deler av den sosiale strukturen. Konsortiet har samarbeidet om tidligere prosjekter og representerer nå ett av de første fullt urfolksinitierte EU-Horizon-forslagene med urfolksledelse. Prosjektet er forankret i urfolksmetodologier og benytter en samproduksjon av kunnskap (Yua et al., 2022) og en "Two-Eyed Seeing"-tilnærming (Reid et al., 2021) for å fremme dekolonial solidaritetsforskning og ansvarlig politikkutforming. Denne tilnærmingen er i tråd med implementeringen av veikartet for dekolonial arktisk forskning (Herrmann et al., 2023), og følger anbefalingene i EU-PolarNet White Paper om engasjement i polarforskning (Latola et al., 2020) samt det integrerte europeiske polarforskningsprogrammet (EU-PolarNet 2020).

Dekolonisere vitenskap og naturvern

Det svarer også på oppfordringer fra både urfolks- og ikke-urfolksforskere om å dekolonisere vitenskap og naturvern (Smith, 1999; Inuit Tapiriit Kanatami, 2018; Degai et al., 2022; Doering et al., 2022; Buschman, 2022). BIRGEJUPMI handler i sin kjerne om å respektere den iboende verdigheten og sammenhengen mellom mennesker og miljø, liv og livsgrunnlag, som opprettholdes i relasjonelle prinsipper for "One Health" (Meisner et al., 2024). For å oppnå dette målet arbeider konsortiet med en helhetlig, samfunnsbasert tilnærming som vever sammen ulike kunnskapsformer og verdenssyn. Å styrke samfunn til å bruke og utvikle sin kunnskap er avgjørende for å fremme motstandsdyktighet, kulturell bevaring og sosioøkologisk velferd. Ved å legge vekt på kollektiv visdom og tradisjonelle praksiser kan kystsamfunn effektivt møte lokale utfordringer og fremme sosial samhörighet. Denne aktive deltakelsen bevarer og utvikler ikke bare urfolkskunnskap (IK), men forbedrer også samfunnshelse, velvære og sosioøkologisk bærekraft, og fremmer helhetlig utvikling og motstandsdyktighet.

Mål for BIRGEJUPMI

For å adressere de eksterne og interne truslene som arktiske kystregioner og samfunn står overfor, har BIRGEJUPMI tre hovedmål:

1. *Dokumentere, revitalisere og integrere* urfolkskunnskap om forvaltning og bevaring av marine og kystressurser i fjordenes sosio-økosystemer i Sápmi (de samiske områdene i Sverige, Norge, Finland og Russlands Kolahalvøya) og Kalaallit Nunaat (Grønland). Dette skal informere beslutningsprosesser om kystforvaltning og fremme modeller for ressursstyring basert på tradisjonell økologisk kunnskap.
2. *Vurdere miljømessige, sosioøkonomiske, kulturelle og demografiske endringer* som følge av klimatilpasning og tiltak knyttet til EUs grønne satsning og overgangen til fornybar energi. Spesiell oppmerksomhet rettes

- mot unge menneskers visjoner for en bærekraftig fremtid og deres aktive deltakelse i miljøbeslutningsprosesser på regionalt, nasjonalt og EU-nivå.
3. Undersøke det transformative potensialet i hav- og landskap som levende arkiver for å informere tradisjonelle økologisk kunnskapsbaserte ressursstyringsmodeller og styrke lokale institusjoner og kunnskapssentre som åpne rom for dynamiske, samfunnsledende forskningsinitiativer. Dette inkluderer også å styrke urfolks høyere utdanning gjennom innovative læringsformater tilpasset lokale livsformer. Vi vurderer rollen til urfolkskunst og håndverk, samt tilknyttede forskningsmetoder, og fremhever deres bidrag til helbredelse, forsoning og som miljømestringsmekanismer innen hav-kyst-land-kontinuumet.

Varanger samiske museum.

Urfolksmetodologier

Karasjohka (Foto: Ida Hydle).

Vi bruker kulturelt tilpassede metoder for å engasjere oss på tvers av ulike kunnskapssystemer, styrt av "Two-Eyed Seeing"-tilnærmingen (Reid et al., 2021). Denne tilnærmingen søker å bygge bro mellom ulike kunnskapssystemer (i stedet for å integrere/assimilere dem), og respekterer dermed integriteten til hver enkelt mens den utnytter deres kollektive styrke. Dette krever en forståelse av kunnskap som forankret i praksis, seremonier og verdenssyn, og bruk av metodologier informert av urfolks kulturelle og etiske rammeverk, spesifikke for de samfunnene forskningen utføres i tråd med Inuit circumpolar council declaration

2022 og Saami Council, 2023. Vi dokumenterer urfolkskunnskap knyttet til land- og havlandskap i hvert av de arktiske kystområdene i prosjektet gjennom relasjonell forskning som vektlegger historiefortelling, personlig refleksjon, gjensidige besøk, delingssirkler, seremonier, kunst/duodji/designskaping, joik, dans og kulturelt viktige land-/havbaserte kollektive og individuelle praksiser (Kovach 2021; Absolon 2016, etc.). BIRGEJUPMI vil legge til rette for deling av urfolksmetoder og tilnærminger mellom urfolkssamfunn på tvers av ulike arktiske kystregioner i Sápmi, Kalaallit Nunaat og Nord-Amerika. Denne pan-arktiske utvekslingen handler ikke bare om å bringe urfolkskunnskap, vestlig vitenskap og lokal kunnskap i dialog, men også om å muliggjøre dialog mellom ulike urfolkskunnskapssystemer. Forskningsmetoder og minner i fortellende land- og havlandskap: Arktiske samfunns forståelse og identifikasjon av sin plass i verden er dypt formet av den kulturelle betydningen av land, hav, minner og historie. Kystmiljøer legemliggjør de levende prinsippene og tradisjonelle praksisene til kystsamfunn, som er intrikat vevd inn i deres fortellende miljø. Dette gjelder spesielt for arktiske urfolk og folk i lokale kystsamfunn som bor i regioner som er mest sårbare for klimaendringenes påvirkning. Sammen med miljømessige endringer som overgangen til grønn energi og klimaendringer, har arktiske urfolkssamfunn opplevd kolonial undertrykkelse av urfolks språk, utryddelse av urfolks stedsnavn og forståelser for forfedrenes land.

Konklusjon

Effekten av kolonialisme i Sápmi og Kalaallit Nunaat har vært et hinder for forbindelsene til steder, arter (eks. laks, reinsdyr, sel...) som bærere av minner og tradisjonell kunnskap (Lloyd & Steele, 2022) Vi arbeider nå med både studier av arkivtekster og av sjølandskaper og landskaper som bevares som arkiver i menneskers minner og praksiser.

Litteratur

Absolon, K. E. (2016). Wholistic and ethical: Social inclusion with Indigenous peoples. *Social Inclusion*, 4(1), 44-56.

Buschman, V. Q. (2022). Framing co-productive conservation in partnership with Arctic Indigenous peoples. *Conservation Biology*, 36(6), e13972. <https://doi.org/10.1111/cobi.13972>

Degai, T., Petrov, A. N., Badhe, R., Egede Dahl, P. P., Döring, N., Dudeck, S., Hermann, T. M., ... Strawhacker, C. (2022). Shaping Arctic's Tomorrow through Indigenous Knowledge Engagement and Knowledge Co-Production. *Sustainability*, 14(3), Article 3. <https://doi.org/10.3390/su14031331>

Doering, N. N., Dudeck, S., Elverum, S., Fisher, C., Henriksen, J. E., Herrmann, T. M., Kramvig, B., ... Wilson, K. (2022). Improving the relationships between Indigenous rights holders and researchers in the Arctic: An invitation for change in

funding and collaboration. *Environmental Research Letters*, 17(6), 065014. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/ac72b5>

Herrmann, T.M., F. B. Alfani, A. Chahine, N. Doering, S. Dudeck, J. Elster, E. Fjellheim et al. "Comprehensive Policy-Brief to the EU Commission: Roadmap to Decolonial Arctic Research." (2023): <https://boris-portal.unibe.ch/entities/publication/5886e04d-adb7-4171-8186-9281231b4176>

Inuit Tapiriit Kanatami (2018) National Inuit Strategy on Research. Available at: <https://www.itk.ca/wp-content/uploads/2020/10/ITK-National-Inuit-Strategy-on-Research.pdf>

Kovach, M. (2021). *Indigenous methodologies: Characteristics, conversations, and contexts*. University of Toronto press.

Latola, K., Scheepstra, A., & Pawlak, J. (2020). White Paper on Status of Stakeholder Engagement in Polar Research. (<https://eu-polarnet.eu>). DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.4255918>

Lloyd, J., & Steele, L. (2022). Place, memory, and justice: critical perspectives on sites of conscience. *Space and Culture*, 25(2), 144-160.

Meisner, J., McLeland-Wieser, H., Traylor, E. E., Hermesh, B., Berg, T., Roess, A., ... & Rabinowitz, P. M. (2024). Relational One Health: a more-than-biomedical framework for more-than-human health, and lessons learned from Brazil, Ethiopia, and Israel. *One Health*, 100676.

Porsanger, J., & Guttorm, G. (2011). Building up the Field of Study and Research on Sami Traditional Knowledge (árbediehtu). In J. Porsanger & G. Guttorm (Eds.). *Working with traditional knowledge: Communities, institutions, information systems, law and ethics: Writings from the Árbediehtu pilot project on documentation and protection of Sami traditional knowledge* (pp. 13–54). Report. Sámi allaskuvla.

Reid, A. J., Eckert, L. E., Lane, J. F., Young, N., Hinch, S. G., Darimont, C. T., ... & Marshall, A. (2021). "Two-Eyed Seeing": An Indigenous framework to transform fisheries research and management. *Fish and Fisheries*, 22(2), 243- 261.

Saami Council (2019) The Sámi Arctic Strategy. Securing enduring influence for the Sámi people in the Arctic through partnerships, education and advocacy. Available at: <https://lcipp.unfccc.int/sites/default/files/2022-06/The%20Sami%20Arctic%20Strategy.pdf>

Smith, L. T. (1999). *Decolonizing methodologies: Research and indigenous peoples*. Zed books.

Yua, E., Raymond-Yakoubian, J., Daniel, R. A., & Behe, C. (2022). A framework for co-production of knowledge in the context of Arctic research. *Ecology and Society*, 27(1). <https://doi.org/10.5751/ES-12960-270134>

Disclaimer

This research was supported by the European Union's Horizon Europe Research and Innovation Programme under Grant Agreement No. 101182041 (BIRGEJUPMI: bridging knowledge systems for inclusive, resilient and prosperous Arctic coastal futures)

Om forfatteren

Ida Hydle (UiT/OsloMet) er utdannet sosialantropolog og lege og har dr.grad i begge fag; prof. emer. og tilknyttet UiT, Institutt for barnevern og sosialt arbeid og OsloMet. Spesielle interesseområder er sårbare gruppers rettigheter, for eksempel i helse- eller rettsvesen, overfor lokale/nasjonale myndigheter. Arbeider for tiden med flere ulike prosjekter, bl.a. i Birgejupmi-prosjektet.

Kronikken som nyhet

Bokmelding ved Thore Oksvold

Kronikken er resonnerende og argumenterende, og blir derfor gjerne plassert i bås med sjangrene kommentar og anmeldelse. Den oppfatningen problematiserer Dag Kullerud og Lars Sandved Dalen i boka *Kronikken – sakprosaens hundremeter* (Cappelen Damm Akademisk, 2025).

De som skriver kronikker, er i kraft av utdanning, yrke eller erfaring eksperter på det emnet de skriver om. Med denne ekspertisen formidler de ny viten, eller de legger an nye perspektiver som får oss til å tenke på nye måter. Ved sin originalitet fungerer kronikken ifølge Kullerud og Sandved Dalen som en aksjon, som så kan skape en reaksjon, og denne egenskapen har kronikken felles med nyhetsjournalistikken. Kommentarer er gjerne reaksjoner på politiske/kulturelle utspill – for eksempel en kronikk – eller hendelser i nyhetsbildet. En anmeldelse er også en reaksjon, for eksempel på en bokutgivelse.

Med et slikt syn på kronikkens muligheter til å sette dagsorden gir Kullerud og Sandved Dalen skriveråd til kronikkforfattere. Det gjelder først å finne nyhetspoenget. Hva er det sentrale budskapet for skribenten å få fram? Og hva ved dette budskapet vil særlig kunne interessere offentligheten? Nyhetspoenget skal komme fram i tittelen, og momentene ellers i teksten skal være strukturert rundt nyhetspoenget. Og for at det skal bli en struktur, må momentene henge tematisk sammen. Dessuten må teksten være enkel, klar og engasjerende. Og den må gjerne være personlig. Skriveråda samsvarer i store trekk med retorikkens anbefalinger. De bygger også på samtaler forfatterne har hatt med sentrale kronikkredaktører i norsk presse.

Ordet «kronikk» henger sammen med det greske ordet for «tid» – «khronos». Vi kan kanskje si at kronikken handler om det som er relevant for å forstå vår tid. I 1905 skrev Georg Brandes den første kronikken i den danske avisa *Politiken*. Henrik Cavling, som var ansvarlig redaktør der fra 1905 til 1927, innførte ryddigere redigering, og ga kronikken fast plass under en strek på side 5. Etter omlegginga økte opplaget, og kronikken var med på suksessen. I Norge introduserte Morgenbladet søndagskronikk i 1911, men ellers i norsk presse etablerte kronikken seg som sjanger i 1920- og 1930-åra. Tradisjonelt har kronikkforfattere hatt tilknytning til academia. Kullerud og Sandved Dalen har funnet at medisin, miljø,

arkitektur og utenrikspolitikk har vært sentrale temaer de siste femti åra, og at samfunnsvitenskap i 1990-åra overtok for humaniora.

Kullerud og Sandved Dalen har analysert 354 kronikker fra 1970 til 2020 i ulike aviser. Fra dette materialet velger de ut noen eksempler til næranalyse. Disse næranalysene er instruktive. De tydeliggjør enkelte tekstegenskaper som de to forfatterne vil utdjupe, og viser eksempler på både gode og mindre gode løsninger.

Noen steder kunne forfatterne imidlertid også sjøl ha poengtert skarpere. For eksempel kritiserer de ingressen «Politiet skal, bør og må lære av sine feil» i en dagbladkronikk, og foreslår å forbedre den til «Det er på tide å slutte å gjenta at politiet skal lære av feil og i stedet spørre om vilkårene for hvordan det skal læres». Enda bedre og mer konkret ville det vel ha vært å skrive «... og i stedet vise hvordan politiet skal lære». Men det handla kanskje ikke den aktuelle kronikken om? Uansett er forbedringsforslaget deres for diffust.

De to forfatterne kaller kronikken «sakprosaens hundremeter». I ei avis fortøner kronikken seg som en nokså lang artikkel, men normen er at kronikken skal holde seg under 6000 tegn med mellomrom. Og det er lite dersom den skal gjengi essensen i ei fagbok, som den ofte gjør. Men det knappe formatet er til hjelp for å skjerpe nyhetspoenget.

Forfatterne skriver i innledningen at de med boka ønsker «å nå frem til alle som har lyst til å skrive en kronikk». I den sammenhengen er det nyttig at de gjennom egne erfaringer og samtaler med kronikkredaktører viser hvordan kronikkredaktørene tenker og vurderer. At boka er strukturert rundt kronikken som aksjon, kan også hjelpe kronikkskribenter til å skjerpe nyhetspoenget og understreke det aktuelle, slik at sjansen for å bli antatt øker.

Dag Kullerud har et langt yrkesliv som journalist og forfatter. Som kronikkredaktør har han vurdert flere tusen kronikkutkast. Lars Sandved Dalen er seniorrådgiver ved Norsk institutt for bioøkonomi. Han har doktorgrad i økologisk plantefysiologi og mastergrad i sakprosaskrivning ved Oslo Met.

Dag Kullerud og Lars Sandved Dalen:
Kronikken – sakprosaens hundremeter
Cappelen Damm Akademisk, 2025.

Anmeldt av Thore Oksvold